

O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi
Andijon qishloq xo'jalik instituti
Qishloq xo'jaligida menejment fakulteti

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti kafedrası

5230100 – «Iqtisodiyot» (qishloq xo'jaligi) ta'lim yo'nalishining talabalari uchun “Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi” fanidan ma'ruzalar matni

O'quv rejasida fanga ajratilgan soatlarning bo'linishi

Ta'lim yo'nalishi	O'tiladigan semestr	Umumiy soat	Auditoriya soatlari			Mustaqil ta'lim
			jami	ma'ruza	amaliy mashg'ulot	
Iqtisodiyot	7	130	66	30	36	64

Andijon – 2016

Ma'ruzalar matni fanning o'quv dasturi va ta'lim yo'nalishining ishchi o'quv rejasida ko'rsatilgan o'quv yuklamasiga mos holda amaldagi qonunlar va me'yoriy- xuquqiy hujjatlar asosida tayyorlandi.

Tuzuvchilar:

Nosirov B.Z. – «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» kafedrasining katta o'qituvchisi, i.f.n.
Qobulova M. – «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» kafedrasining assistenti

Taqrizchilar:

Z.Israilov - «Qishloq xo'jaligida menejment» kafedrasining
katta o'qituvchisi, i.f.n
M.Xojiboyev - «Qishloq xo'jaligida buxgalteriya hisobi va audit»
kafedrasining dotsenti, i.f.n.

Ma'ruzalar matni «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti» kafedrasining
2016 yil 9 iyundagi 5-sonli yig'ilishida ma'qullandi.

Kafedra mudiri: Shermatov O.A.

Ma'ruzalar matni institut O'quv-uslubiy Kengashida ma'qullandi. (2016 yil 16
iyundagi 9-sonli bayonnoma)

O'quv-uslubiy Kengashi raisi, dots. To'xtamishev B.

Kirish

Milliy iqtisodiyotimiz tarkibida qishloq xo'jaligi hamda unga bog'liq quyi va yuqori sohalarining faoliyati juda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur fanning vazifalari talabalarga agrar sohaning iqtisodiyotda tutgan o'rni va uning o'lchamlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va ularning harakat shakllari, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab va taklif muvozanati, unga ta'sir etuvchi omillar; qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish vositalari va omillarini yetkazib beruvchi sohalarining bozordagi o'rni; agrar islohotlarning asosiy yo'nalishlari; qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sohalarining oziq-ovqat ta'minotidagi o'rni; oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy roli agrar islohotlar va oziq-ovqat sohasida integratsiya jarayonlari to'g'risidagi turlicha nazariyalar bo'yicha bilimlar beradi.

Fanning maqsadi va vazifalari

Fanni o'qitishning asosiy maqsadi – agrar islohotlarning asosiy yo'nalishlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab va taklif muvozanatiga ta'sir etuvchi omillar, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy rolini o'rgatishdan iborat.

Fanning vazifasi – talabalarga agrar sohaning iqtisodiyotda tutgan o'rni va uning o'lchamlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va ularning harakat shakllari, qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab va taklif muvozanati, unga ta'sir etuvchi omillar; qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish vositalari va omillarini yetkazib beruvchi sohalarining bozordagi o'rni; agrar islohotlarning asosiy yo'nalishlari; qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sohalarining oziq-ovqat ta'minotidagi o'rni; oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy roli agrar islohotlar va oziq-ovqat sohasida integratsiya jarayonlari to'g'risidagi turlicha nazariyalarni o'rganishdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarning bilimiga, ko'nikma va malakasiga qo'yiladigan talablar

«Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi» o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar dorasida bakalavr:

- agrar sohaning iqtisodiyotda tutgan o'rni va uning o'lchamlari;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari va ularning harakat shakllari;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talab va taklif muvozanati, unga ta'sir etuvchi omillar;
- qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish vositalari va omillarini yetkazib beruvchi sohalarining bozordagi o'rni;
- agrar islohotlarning asosiy yo'nalishlari;
- qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sohalarining oziq-ovqat ta'minotidagi o'rni;
- oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy roli;

– agrar islohotlar va oziq-ovqat sohasida integratsiya jarayonlari to'g'risidagi turlicha nazariyalar ***haqida tasavvurga ega bo'lishi***;

– O'zbekiston Respublikasining Qonunlari, Qonuniy hujjatlari va ularni agrar sohada amalga oshirishning yo'nalishlarini;

– qishloq xo'jaligi faoliyatini tubdan o'zgartirish jarayonida davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatini;

– qishloq xo'jaligi mahsulotlari qiymati va tarkibiy tuzilishini hisoblashni;

– oziq-ovqat qiymati yaratilish zanjirini tuza olish va tahlil etishni;

– oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan yalpi talab va taklif munosabatlarini aniqlashni;

– oziq-ovqat sohasidagi iste'mol va jamg'arma darajasini belgilovchi omillarni;

– oziq-ovqat xavfsizligini oldindan bashoratlash va iqtisodiyotning boshqa sohalariga nisbatini;

– qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarining iqtisodiy o'sishdagi o'rnini;

– qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat iqtisodiyoti salohiyatidan samarali foydalanish muammolarini hal etish yo'nalishlarini;

– daromadlar tengsizligi va uning darajasini aniqlashni;

– jahon qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sohalarida integratsiya jarayonlari to'g'risidagi turlicha nazariyalar va ularning asosiy yo'nalishlarini;

– agrar va oziq-ovqat sohasida xalqaro savdo to'g'risidagi turli xil nazariyalarni ***bilishi va ulardan foydalana olishi***;

– qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmini hisoblash hamda uning tarkibidagi miqdor va sifat o'zgarishlarini baholash;

– agrar va oziq-ovqat sohasida yalpi talab va taklif o'rtasidagi muvozanatning o'zgarishini tahlil etish;

– agrar va oziq-ovqat sohalar iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish muammolari yuzasidan nazariy xulosalar chiqarish;

– zamonaviy nazariyalar asosida agrar va oziq-ovqat sohalar iqtisodiyotini tartibga solish darajasi va usullariga baho berish;

– agrar va oziq-ovqat bozorlaridagi zamonaviy tendentsiyalarni kuzatish va ular to'g'risida nazariy xulosalar chiqarish ***ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak***.

Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liqligi va uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi

«Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi» fani tanlov fani sifatida 7-semestrda o'qitiladi. Dasturni amalga oshirish o'quv rejasida rejalashtirilgan gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlari hamda umumkasbiy fanlaridan, jumladan Makroiqtisodiyot, Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti, Menejment fanlaridan yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish talab etiladi.

Fanning ishlab chiqarishdagi o'рни

Agrar sohada olib borilayotgan islohotlarning mazmun mohiyati, mamlakatimiz

qishloq xo'jaligida va sanoat tarmoqlarida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish xususiyatlarini, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy roli, agrar islohotlar va oziq-ovqat sohasida integratsiya jarayonlari to'g'risidagi bilimlarga ega bo'lgan mutaxassis ishlab chiqarish jarayonlarida muhim qarorlarni qabul qilishda mustahkam asoslarga tayanadi.

Fanni o'qitishdagi zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalarning «Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi» fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi informatsion-pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Fanni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallari, elektron materiallari, virtual stendlar (hamda ishchi holatidagi ishlab chiqarishdagi na'munalari va maketlari) dan foydalaniladi. Ma'ruza va amaliy dasturlarida mos ravishdagi ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi.

Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar.

Ushbu fan bo'yicha o'quv ishlari tarkibiga auditoriya mashg'ulotlari (ma'ruza va amaliy mashg'ulotlari), mustaqil ta'lim olish va o'z ustida ishlash, o'quv va ishlab chiqarish texnologik malakaviy amaliyotlarini o'tash, malakaviy bitiruv ishini bajarish kabi ishlar kiradi.

Fanni o'zlashtirishda o'tiladigan barcha mashg'ulotlar va bajariladigan ishlar o'qitishning barcha texnik vositalari ko'rgazmali qurollar, texnikalar, jihozlar, maketlar, videofilm va boshqa texnik vositalaridan foydalanishni hamda analitik masalalarni yechish, texnologik jarayonlarni modellashtirish uchun kompyuter hisoblashning texnika vositalarini qo'llash, amaliyot dasturini bajarishda esa mashina va texnikalarning asl na'munalaridan foydalanishni nazarda tutadi.

SHaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondshilishni nazarda tutadi.

Tizimli yondoshuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyliqi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondoshuv. SHaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatni faollashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi.

Dialogik yondoshuv. Bu yondoshuv o'quv munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z – o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish usuli ta'lim oluvchi faoliyatini faollashtiradi. Bunda ilmiy bilimni ob'ektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini ijodiy tarzda qo'llanilishi dialektik mushohadani shakllantiradi va rivojlantiradi natijada talabani mustaqil ijodiy faoliyati ta'minlanadi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vosita va usullarini qo'llash—yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish.

O'qitishning usullari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid, vizuallash), muammoli ta'lim, keys-stadi, pinbord, paradoks va loyihalash usullari, amaliy ishlar.

O'qitishni tashkil etish shakllari: dialog, polilog, muloqot hamkorlik va o'zaro o'rganishga asoslangan frontal, kollektiv va guruh.

O'qitish vositalari o'qitishning an'anaviy shakllari (darslik, ma'ruza matni) bilan bir qatorda – kompyuter va axborot texnologiyalari.

Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ teskari aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlar.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blits-so'rov, oraliq va joriy va yakuniy nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi.

Boshqarish usullari va vositalari: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik xarita ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va talabaning birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati.

Monitoring va baholash: o'quv mashg'ulotida ham butun kurs davomida ham o'qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Fan oxirida test topshiriqlari yoki yozma ish variantlari yordamida talabalarning bilimlari baholanadi.

Fanni o'qitish jarayonida kompyuter texnologiyasidan, Power Point, yexcel elektron jadval dasturlaridan foydalaniladi. Ayrim mavzular bo'yicha talabalar bilimni baholash test asosida va kompyuter yordamida bajariladi. Internet tarmog'idagi rasmiy iqtisodiy ko'rsatkichlaridan foydalaniladi, tarqatma materiallar tayyorlanadi, test tizimi hamda tayanch so'z va iboralar asosida oraliq va yakuniy nazoratlar o'tkaziladi.

5420100-Iqtisodiyot (qishloq xo'jaligi) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun «Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi» fanidan mashg'ulotlarning mavzular va soatlar bo'yicha taqsimlanishi:

№	Fan mavzularining nomi	O'quv yuklama			
		Jami	Ma'ruza	Amaliy	Mustaqil ta'lim
1.	«Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi» fanining predmeti, maqsadi, vazifasi hamda tadqiqot usullari	6	2	2	2
2.	O'zbekiston Respublikasi agrar siyosatining mazmuni, maqsadi va asosiy yo'nalishlari.	10	2	2	6
3.	O'zbekistonda agrar islohotlarining asosiy yo'nalishlari	10	2	2	6
4.	Agrar islohotlarni amalga oshirish mexanizmlari va omillari	12	2	4	6
5.	Rivojlangan mamlakatlarda agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash	12	4	4	4
6.	Rivojlanayotgan mamlakatlarda agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi	8	2	2	4
7.	Oziq-ovqat xavfsizligi - milliy oziq-ovqat mahsulotlari bozorining strategiyasi	12	2	4	6
8.	Oziq-ovqat sohasini davlat tomonidan tartibga solish - oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash asosi	8	2	2	4
9.	Oziq-ovqat xavfsizligini baholash me'zonlari	10	2	2	6
10.	Oziq-ovqat xavfsizligi omillari va agrosanoat sektorini rivojlantirish	14	4	4	6
11.	Oziq-ovqat xavfsizligi va me'yoriy ovqatlantirishning ijtimoiy-tashkiliy asoslari	10	2	2	6
12.	Jahon mamlakatlarida oziq-ovqat xavfsizligi	10	2	4	4
13.	Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligida halqaro tashkilotlar	8	2	2	4
Jami:		130	30	36	64

1-mavzu: “Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi” fanining predmeti, maqsadi, vazifasi hamda tadqiqot usullari.

Reja:

- 1.4. “Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi” fanining predmeti, maqsadi va vazifalari;
- 1.5. Fanni mazmuni, uni yoritishda qo'llaniladigan tadqiqot usullari;
- 1.6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish -

ustuvor vazifamizdir” mavzusida mamlakatimizni 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturining eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar mahkamasining majlisidagi va “O'zbekistonda oziq-ovqat dasturini amalga oshirishning muhim zaxiralari” mavzusidagi halqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi ma'ruzalarida agrar siyosat va islohotlar, oziq-ovqat xavfsizligi tadbirlarining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati.

Kalit so'zlar: Agrar siyosat, Agrar islohotlar, Oziq-ovqat xavfsiligi, Oziq-ovqat dasturi.

1.1. “Agrar siyosat va oziq ovqat xavfsizligi” fanining predmeti, maqsadi va

vazifalari;

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha o'tkazilayotgan xalqaro ekspert tadqiqotlari jahonda va uning ayrim mintaqalarida ushbu muammo bilan bog'liq murakkab vaziyat yuzaga kelgani bugungi kunda mazkur muammoni jahon hamjamiyati uchun o'ta dolzarb va jiddiy tahdidlar qatoriga kiritilmoqda. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti hamda jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi vaqtda dunyoda 840 milliondan ortiq kishi, ya'ni deyarli har sakkiz odamning biri to'yib ovqatlanmayapti, sayyoramiz aholisining 30 foizidan ziyodi to'laqonli

ravishda ovqatlanmaslik, eng asosiy mikroelement va vitaminlar yetishmasligi muammosini boshidan kechirmoqda. Ana shunday sabablar tufayli 160 milliondan ortiq bola bo'yining o'sishi, jismoniy va intellektual rivojlanishiga doir kamchiliklardan aziyat chekmoqda. Yer yuzi aholisining tez ko'payib borayotgani bilan oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'sish imkoniyatlari cheklangani o'rtasidagi tafovut oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash masalasi yildan- yilga keskinlashib borayotganining asosiy sababi bo'lib va bu tafovut, avvalo, oziqovqat mahsulotlarini jadal ishlab chiqarish uchun tegishli sharoitlar mavjud bo'lmagan mamlakat va hududlarda chuqurlashib bormoqda. Eng avvalo, atrof-muhitning ekologik jihatdan buzilishi hamon davom etayotgani, iqlim o'zgarishlarining oldindan aytib bo'lmaydigan oqibatlari, tez-tez takrorlanayotgan qurg'oqchilik va suv resurslari taqchilligi, jumladan, sug'orish uchun yerosti suvlarining tugab borayotgani, irrigasiya, meliorasiya va yerlarning unumdorligini qayta tiklashga yo'naltiriladigan investisiyalarning yetarli emasligi mazkur muammoni yanada keskinlashtirmoqda.

Yerlarning ekologik jihatdan buzilishi kimyoviy moddalar, mineral o'g'it va pestisidlarni tinimsiz ishlatish oqibatida yanada kuchaymoqda. Bularning qatoriga urbanizasiya, ya'ni shaharlashuv jarayonlari, aholining qishloqlardan shaharlarga ko'chishi bilan bog'liq muammolar ham qo'shilmoqda. Natijada oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish uchun ekin maydonlari sezilarli darajada qisqarib ketmoqda. Bulardan tashqari, oziq-ovqat mahsulotlarini “daladan dasturxonga” sxemasi bo'yicha iste'molchiga yetkazib berishda BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, har yili dunyo bo'yicha qariyb 1,3 milliard tonna miqdoridagi salkam 1 trillion dollarlik oziq-ovqat mahsulotlari nes-nobud bo'ladi.

Demokratik tamoyillarga asoslangan jamiyat va huquqiy davlat vazifalarining markazida inson salomatligi, uning uzoq va barakali umr ko'rishini ta'minlash masalalari

turadi va uning bu vazifalarning nechog'lik bajarilishi davlatning iqtisodiyotni tartibga solishi va siyosatida o'z ifodasini topadi.

Agrar siyosatning iqtisodiyotning alohida mustaqil iqtisodiy siyosati sifatida ajratilishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining xususiyatlari, agrar munosabatlarni tartibga solishning o'ziga xosligi bilan belgilanadi. Agrar siyosatda katta e'tibor faqat qishloq xo'jaligida emas, balki butun agrobiznesda ishlab chiqarish faoliyatining eng yuqori pirovard natijalariga, barqaror ishlab chiqarish o'sish sur'atlariga, uning samaradorligini oshirishga va qishloqni ijtimoiy rivojlantirishga erishishga qaratiladi.

“Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi” fani iqtisodiyotning bozor tamoyillari asosida rivojlanishida agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash jarayonlarining mohiyatini tushunishda zarur bo'lgan bilimlar bilan qurollantiradi, jamiyatning har bir a'zosini g'oyaviy jihatdan yo'naltirish, ma'naviy dunyoqarashini kengaytirish, iqtisodiy madaniyatini oshirishga ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi.

“Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi” fani agrar sektorda vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar va iqtisodiy qonunlarining harakat qilish mexanizmini, ularning namoyon bo'lish shakllarini va agrar sohada aniq sharoitda ulardan foydalanish xususiyatlarini hamda agrar siyosatning qishloq xo'jaligi rivojlanishiga ta'siri samarasini va oziq-ovqat xavfsizligi iqtisodiy mammolarini hal etishda, agrar sektorda ishlab chiqarishni takomillashtirish bo'yicha muqobil qarorlar qabul qilishda qo'llaniladigan usul va vositalarni o'rganadi.¹

Fanni o'rganishdan maqsad - talabalarda agrar siyosat haqida tasavvur uyg'otish, olib borilayotgan agrar siyosatlarni o'zaro solishtira olish ko'nikmasini yaratish va mutaxassis xulosasiga ega bo'lishini ta'minlash, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning mohiyati va ahamiyati, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash maqsadida amalga oshirilayotgan agrar siyosat va islohotlarning asosiy yo'nalishlari hamda bosqichlari, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning roli va iqtisodiy strategiyasi hamda zamonaviy nazariyalar asosida agrar va oziq-ovqat sohalari iqtisodiyotini tartibga solish darajasi va usullariga baho berish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Mazkur fan bilish, amaliy va g'oyaviy-tarbiyaviy vazifalarni bajarib, agrar va oziq-ovqat sohalari iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish muammolari yuzasidan nazariy xulosalar chiqarish va amaliyotda qo'llash, agrar va oziq-ovqat sohalarda yalpi talab va taklif o'rtasidagi muvozanatning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni tahlil qilish, zamonaviy nazariyalar asosida agrar va oziq-ovqat sohalari iqtisodiyotini tartibga solish darajasi va usullariga baho berishga o'rgatadi.

“Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi” «Iqtisodiyot nazariyasi», “Iqtisodiy geografiya”, “Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti”, “Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi”, «Qishloq xo'jaligida buxgalteriya xisobi va soliqqa tortish», “Qishloq xo'jaligida investision jarayonlarni boshqarish va biznes- rejalashtirish”, “Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarini tashkil etish va boshqarish”, “Qishloq xo'jalik mahsulotlar sifati va marketingi”, “Qishloq xo'jaligida menejment”, “Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini tashkil etish” kabi va boshqa

¹ Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. “Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги”. Укув кулланма. Т.: “ЎЗР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси” босмахонаси нашриёти, 2016. - 6 б.

iqtisodiy fanlar bilan chambarchas bog'langan. "Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi" fanining nazariy va uslubiy jihatdan bazasi xuddi boshqa tarmoq fanlari kabi iqtisodiyot nazariyasi hisoblanadi.

1.2. Fanni mazmuni, uni yoritishda qo'llaniladigan tadqiqot usullari

"Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi" fani ham boshqa fanlar qatori kishilarga atrofmuhitni bilish va o'rganishni taqozo qiladi.

Uslubiyot-jarayon va qarashlarni o'rganish metodlari haqidagi fandır. Uslublar-fanda qo'llaniladigan kategoriya va qonunlar tizimida qayta ishlanadigan tadqiqot usullari bo'lib, mazkur fanni o'rganishda quyidagi usullardan foydalaniladi:

1. Ilmiy abstraksiyalash usuli. "Abstraksiya" so'zi chetlashish ma'nosini bildiradi. Tadqiqotchi ikkinchi darajali qarashlardan chetlashadi va mavjud hamda doimiy takrorlanadigan qarashlardan foydalanadi.
2. Tahlil va jamlash usuli. Tahlil - bu o'rganilayotgan qarashlarni tarkibiy qismlarga bo'lish va ularning har birini alohida o'rganishdir. Jamlash esa jarayon yoki qarashni yagona bir butun holatga keltirishdir.
3. Induksiya va deduksiya. Induksiya alohida ma'lumot, faktlarni o'rganishdan umumiy qoidalar va xulosalarga kelishdir. Deduksiya umumiy xulosalardan faktlarga tomon borishdir.
4. Tarixiy va mantiqiy usullar. Tarixchi hyech qanday holat yoki qarashga ta'sir o'tkaza olmaydi. Mantiqiy tadqiqotlarda ikkinchi darajali, to'satdan paydo bo'lgan qarash va jarayonlarga ham ta'sir o'tkazishi mumkin.
5. Matematik va statistik usullar. Ular yordamida xo'j alik hayotidagi jarayonlar va qarashlarning miqdoriy tomoni aniqlanadi va ularni yangi sifatga o'tkazishga yordam beradi.
6. Pozitiv va normativ usul. Pozitiv usul voqyea-hodisalarni real hayotda qanday bo'lsa, shu holicha aks ettirish, normativ usul esa ularning haqiqatda qanday bo'lishi kerakligi to'g'risidagi kishilarning fikr-mulohazalari.

2015-yilda iqtisodiy otimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish - ustuvor vazifamizdir²

Qishloq xo'jaligida erishilgan yutuqlar haqida gapirganda, shuni alohida ta'kidlashni istardimki, bu sohada biz qo'lga kiritgan ulkan marralar, avvalo, fermerlarimiz, qishloq xo'jaligi mutaxassislari va qishloq taraqqiyoti bilan bog'liq tarmoqlarda mehnat qilayotgan yuz minglab yurtdoshlarimizning fidokorona mehnati, bilim va tajribasining samarasidir.

2014-yilda qishloq mehnatkashlari qanday og'ir sinovlarga duch kelganini hammamiz yaxshi bilamiz. Sovuq kunlar odatdagidan ko'proq bo'ldi. Bu, ayniqsa, bahor oylarida yanada ko'proq sezildi. Yozdagi suv tanqisligi, vegetatsiya davridagi kuchli shamol va bo'ronlar, kuzning ancha erta va salqin kelgani soha mehnatkashlari uchun ko'plab jiddiy muammolarni tug'dirdi.

Ana shunday qiyinchiliklarga qaramasdan, dehqon va fermerlarimizning mardonavor mehnati, zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish hisobidan 3 million 400 ming

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning "2015 yilda iqtisodiyotimizda tub o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish - ustuvor vazifamizdir" mavzusida mamlakatimizni 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi gazetasi, 17.01.2015

tonnadan ziyod paxta, mamlakatimiz qishloq xo'jaligi tarixida birinchi marta 8 million 50 ming tonnalik yuksak g'alla xirmoni bunyod etildi.

Fursatdan foydalanib, ushbu yuksak minbardan turib, paxtakor va g'allakorlarimizga, barcha- barcha qishloq mehnatkashlariga qahramonlik namunasi bo'lgan, mashaqqatli va sharaflı mehnati uchun o'z nomimdan, butun xalqimiz nomidan yana bir bor chuqur minnatdorlik izhor etishni ham qarz, ham farz, deb bilaman.

Ma'lumki, biz qishloq xo'jaligini isloh etishda sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini tubdan yaxshilashga alohida e'tibor bermoqdamiz. Bu vazifa eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib kelgan va bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi. Chunki, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning samaradorligi, mamlakatimizning iqtisodiy va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, nafaqat qishloq mehnatkashlari, balki butun O'zbekistonimiz aholisining moddiy farovonligini oshirish bebaho boyligimiz bo'lgan yerimizning unumdorligi, uning sifatini muntazam yaxshilab borish bilan uzviy bog'liqdir.

O'tgan davrda bu borada ko'rilgan choralarning natijasida 1 million 700 ming gektar sug'oriladigan yerning meliorativ holati yaxshilandi. Bu jami ekin ekiladigan maydonlarning yarmidan ziyodi demakdir. Ana shunday ishlar tufayli sizot suvlari eng og'ir darajada, ya'ni, 2 metrgacha yuzada joylashgan yerlar qariyb 500 ming gektarga yoki uchdan biriga kamaydi, kuchli va o'rtacha sho'rlangan yerlar esa 100 ming gektarga yoki 12 foizga qisqardi. Melioratsiya tadbirlari amalga oshirilgan ekin maydonlarida paxta hosildorligi gektariga o'rtacha 2-3 sentner, boshqoli don ekinlari bo'yicha esa 3-4 sentnerga oshgani bu borada erishgan eng muhim natijamizdir.

Agarki bu raqamlarni gektarlarga ko'paytiradigan bo'lsak, amalga oshirgan ishlarimizning samarasi yanada yaqqol namoyon bo'ladi.³

Qishloq xo'jaligini tarkibiy o'zgartirish haqida so'z yuritganda, avvalo, paxta ekiladigan yerlarni optimallashtirish va boshqoli don ekinlari, sabzavotchilik, bog'dorchilik, uzumchilik uchun ajratilgan maydonlarni kengaytirish hisobidan ekin maydonlari tarkibida o'zgarishlar amalga oshirilganini qayd etish joiz.

Masalan, Andijon, Kosonsoy, Chortoq, O'rta Chirchiq, O'zbekiston va Buvayda tumanlarida paxta ekin maydonlari qisman qisqartirildi, Asaka, Yangiyo'l va Jomboy tumanlarida paxta ekishdan butunlay voz kechildi. Shu asosda paxtadan bo'shagan 30 ming gektardan ortiq sug'oriladigan yerda don ekinlari, sabzavot, kartoshka yetishtirish yo'lga qo'yildi, bog' va uzumzorlar barpo etildi. Natijada 2012-2014-yillarda paxta yetishtirish hajmi saqlangan holda, sabzavot yetishtirish 16,3 foiz, poliz ekinlari 16,6 va meva yetishtirish qariyb 21 foizga o'sdi.

Yangi bog' va uzumzorlar barpo etish borasida amalga oshirilayotgan ishlarga alohida to'xtalib o'tmoqchiman.

2010-2014-yillar davomida qariyb 50 ming gektar maydonda yangi bog'lar, jumladan, 14 ming gektardan ortiq maydonda intensiv bog'lar, 23 ming gektarda uzumzorlar yaratildi. Intensiv bog'lar tashkil etish uchun Polsha, Serbiya va boshqa mamlakatlardan 6 milliondan ziyod ko'chat olib kelindi.

Bunday bog'larning ko'plab afzalliklarga ega ekani bugungi kunda amalda namoyon

³ Just R.E., N Bockstael. Commodity and resource policies in Agricultural Systems, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 1991

bo'lmog'da. Misol uchun, oddiy mevali daraxt ekilganidan boshlab dastlabki hosilini berguniga qadar odatda 4-5-yil o'tadi. Intensiv bog'dorchilikda esa daraxt ikkinchi-uchinchi yildayoq hosilga kiradi. 2011 -yilda yaratilgan bog'larning har gektaridan 2014-yilning o'zida o'rtacha 300 sentnerdan hosil olingani va hosildorlik yil sayin ko'payib borayotgani buni tasdiqlaydi.

Zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish va fermerlarni yuqori unum bilan ishlaydigan qishloq xo'jaligi texnikasi bilan ta'minlash hisobidan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida intensiv usullarga o'tish ushbu sohani barqaror va samarali rivojlantirishda eng muhim yo'nalish hisoblanadi.

Shu maqsadda qishloq xo'jaligi mashinasozligi tizimi butunlay qayta tashkil etildi, «O'zagrosanoatmashxolding» kompaniyasi tuzildi, soha korxonalari optimallashtirilib, ular qishloq xo'jaligida talab etilayotgan aniq turdagi texnika va mexanizatsiya vositalari ishlab chiqarishga ixtisoslashtirildi.

Toshkent traktor zavodining optimallashtirilgan ishlab chiqarish maydonlarida yangi korxona

- «Toshkent qishloq xo'jaligi texnikasi zavodi» ma'suliyati cheklangan jamiyati tashkil etildi. Bu erda traktorlar, tirkama va paxta terish mashinalarining yangi modellari ishlab chiqarilmoqda. **PREZIDENT ISLOM KARIMOVNING "O'ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT DASTURINI AMALGA OSHIRISHNING MUHIM ZAXIRALARI" MAVZUSIDAGI XALQARO KONFERENSIYANING OCHILISH MAROSIMIDAGI NUTQI⁴**

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha o'tkazilayotgan xalqaro ekspert tadqiqotlari jahonda va uning ayrim mintaqalarida ushbu muammo bilan bog'liq murakkab vaziyat yuzaga kelayotgani jiddiy tashvish va xavotir uyg'otayotganini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda mazkur muammo jahon hamjamiyati uchun o'ta dolzarb va jiddiy tahdidlar qatoriga kiritilmoqda.

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti hamda Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi vaqtda dunyoda 840 milliondan ortiq kishi, ya'ni deyarli har sakkiz odamning biri to'yib ovqatlanmayapti, sayyoramiz aholisining 30 foizidan ziyodi to'laqonli ravishda ovqatlanmaslik, eng asosiy mikroelement va vitaminlar yetishmasligi muammosini boshidan kechirmoqda. Ana shunday sabablar tufayli 160 milliondan ortiq bola bo'yining o'sishi, jismoniy va intellektual rivojlanishiga doir kamchiliklardan aziyat chekmoqda.

2008-yilda boshlangan inqiroz bilan bog'liq voqealar barchamizning esimizda, o'shanda jahon miqyosida narx-navo ko'tarilib, oziq-ovqat ta'minotida uzilishlar yuzaga kelgani Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasining ko'plab davlatlarida norozilik va ommaviy tartibsizliklarga sabab bo'lgan, butun dunyoda barqarorlikka nisbatan jiddiy xavf-xatarga aylangan edi.

Yer yuzi aholisining tez ko'payib borayotgani bilan oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'sish imkoniyatlari cheklangani o'rtasidagi tafovut oziq-ovqat dasturini hal etish masalasi yildan-yilga keskinlashib borayotganining asosiy sababi ekani

⁴ Prezident Islom Karimovning "O'zbekistonda oziq-ovqat dasturini amalga oshirishning muhim zaxiralari" mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqi. Xalq so'zi gazetasi, 07.06.2014

haqida bugun ortiqcha gapirishning hojati yo‘q, deb o‘ylayman.

Sodda qilib aytganda, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o‘sishi aholi soni va ehtiyojlarining o‘shidan ortda qolmoqda. Bu tafovut, avvalo, oziq-ovqat mahsulotlarini jadal ishlab chiqarish uchun tegishli sharoitlar mavjud bo‘lmagan mamlakat va hududlarda chuqurlashib bormoqda.

Bu o‘rinda gap, birinchi navbatda, atrof-muhitning ekologik jihatdan buzilishi hamon davom etayotgani, iqlim o‘zgarishlarining oldindan aytib bo‘lmaydigan oqibatlari, tez-tez takrorlanayotgan qurg‘oqchilik va suv resurslari taqchilligi, jumladan, sug‘orish uchun yerosti suvlarining tugab borayotgani, irrigatsiya, melioratsiya va yerlarning unumdorligini qayta tiklashga yo‘naltiriladigan investitsiyalarning yetarli emasligi haqida bormoqda.

Yerlarning ekologik jihatdan buzilishi kimyoviy moddalar, mineral o‘g‘it va pestitsidlarni tinimsiz ishlatish oqibatida yanada kuchaymoqda. Bularning qatoriga urbanizatsiya, ya‘ni shaharlashuv jarayonlari, aholining qishloqlardan shaharlarga ko‘chishi bilan bog‘liq muammolar ham qo‘shilmoqda. Natijada oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish uchun ekin maydonlari sezilarli darajada qisqarib ketmoqda.

Shuningdek, Xitoy, Hindiston kabi Osiyoning bir qator mamlakatlarida aholi daromadlarining jadal sur‘atlar bilan ko‘payib, shunga mos ravishda oziq-ovqat mahsulotlarini iste‘mol qilish hajmi ortib borayotganini ham e‘tibordan soqit qilib bo‘lmaydi. Oziq-ovqat mahsulotlarini «daladan dasturxonga» sxemasi bo‘yicha iste‘molchiga yetkazib berishda ulkan yo‘qotishlarga yo‘l qo‘yilmoqda. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, har yili dunyo bo‘yicha qariyb 1,3 milliard tonna miqdoridagi salkam 1 trillion dollarlik oziq-ovqat mahsulotlari shu tariqa boy beriladi.

Obyektiv real holat ana shunday bo‘lib, ayniqsa, bu muammo g‘oyat keskin bo‘lib turgan mintqa va hududlarda oziq-ovqat xavfsizligi prognozi va muammolari haqida so‘z borganda, bu haqiqatni hisobga olish kerak.

Oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan me‘yordagi ehtiyojni aniqlashda mutanosib ratsion asosida ovqatlanishni ta‘minlash vazifasi faqat me‘yordagi kaloriyaga ega bo‘lgan va har kuni iste‘mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlaridan iborat emasligini e‘tiborga olish o‘ta muhimdir.

To‘laqonli ovqatlanish ko‘p jihatdan uning tarkibiga, iste‘mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining insonning normal rivojlanishi va faoliyat yuritishi, uning organizmida to‘g‘ri modda almashinuvi, salomatlikni mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish, keksayish jarayonini sekinlashtirish va umrni uzaytirish uchun zarur bo‘ladigan to‘yimli va sifatli moddalar bilan kerakli darajada ta‘minlanishiga bog‘liq.

Bu borada ovqat bilan birga o‘rnini hech narsa bosolmaydigan aminokislotalar, vitaminlar, mineral moddalar, mikroelementlar va organizmda o‘z-o‘zidan hosil bo‘lmaydigan boshqa moddalarning ham iste‘mol qilinishi inson hayoti uchun eng muhim ahamiyatga egadir.

Ana shu foydali moddalar, vitamin va mikroelementlar katta miqdorda faqatgina sabzavotlar, meva va uzum tarkibida bo‘ladi va ularning o‘rnini boshqa hech qanday mahsulot bosa olmaydi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlari shundan dalolat beradiki, bugungi

kunda rivojlanayotgan mamlakatlarda bir kishi uchun tavsiya etilgan kundalik 400 gramm o'rniga juda kam miqdorda - bor-yo'g'i 150-200 gramm meva va sabzavot iste'mol qilinmoqda.

Xalqaro diyetologlarning tavsiyasiga ko'ra, inson iste'mol qiladigan oziq-ovqatning kamida 50 foizini meva va sabzavotlar tashkil etishi zarur.

Hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

Yuqorida bayon qilingan fikrlarni umumlashtirgan holda, biz mazkur forumning maqsad va vazifalarini siz, anjuman qatnashchilarini O'zbekistonda sabzavot, meva va uzum yetishtirish bo'yicha to'plangan katta tajriba va salohiyat bilan, ularning dunyo seleksiyasida o'xshashi bo'lmagan juda boy, xilma-xil navlari, betakror sifati bilan tanishtirish, oziq-ovqat sohasidagi mavjud muammolarni yechishda va global oziq-ovqat dasturini hayotga tatbiq etishda O'zbekistonning qo'shayotgan hissasini oshirish imkoniyatlarini muhokama etishdan iborat deb bilamiz.

Barchamizga yaxshi ma'lumki, mamlakatda yetishtiriladigan oziq-ovqat ekinlarining ahvoli, istiqboli va turlari, ulardan olinadigan hosilning mazali ta'mi va foydali xususiyatlari, ularning milliy iqtisodiyot va eksportda tutadigan o'rni, birinchi navbatda, shu davlatning geografik joylashuvi, uning tuproq-iqlim sharoitiga va albatta shakllangan dehqonchilik madaniyati va saviyasiga, kerak bo'lsa, muayyan mahsulotni yetishtirish mahoratiga, bunday mahsulotlarning mahalliy va xorijiy bozorlarda nechog'liq xaridorgir bo'lishiga bog'liq.

Haqiqatan ham, O'zbekistonning noyob tuproq-iqlim sharoiti, mamlakatimizda quyoshli kunlar bir yilda o'rtacha 320 kun bo'lishi, barcha to'rt faslning izchil almashinuvi keng turdagi yuqori sifatli meva va sabzavotlarning asosiy navlarini yetishtirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Mamlakatimiz qishloq xo'jaligi mavsumining o'ziga xos xususiyati shundaki, bu mavsum yangi ko'katlar tabiiy sharoitda yetiladigan mart oyining dastlabki kunlaridan boshlanib, butun yil mobaynida, bozorlarga uzum, qovun, xurmo va behining kechki navlari yetkazib beriladigan dekabr oyining boshiga qadar davom etadi. Bu esa O'zbekistonni meva-sabzavot va poliz mahsulotlari bilan deyarli yil davomida barqaror ta'minlaydigan ishonchli bazaga ega bo'lgan mamlakatga aylantiradi.

Siz, muhtaram mehmonlarga yana bir sirni aytmoqchiman. Jahonda kamdan-kam uchraydigan tabiiy va tuproq-iqlim sharoitlarining uyg'unligi tufayli dunyodagi eng mazali va eng foydali meva-sabzavotlar faqat bizning mintaqamizda yetishtirilishi mumkin.

Chindan ham, bizning mevalarimizdan tatib ko'rgan har qanday odam, o'ylaymanki, mening fikrimga qo'shiladi. Barchamiz ham o'z yurtimizda yetishtiriladigan meva-sabzavotlarni xush ko'ramiz, albatta. Biroq, dunyoning har bir go'shasida ham shunday qulay ob-havo, iqlim, tuproq sharoitlari mavjud emas. Bundan tashqari, bu borada olimlar hozirgacha aniq ta'riflab bera olmaydigan ko'pgina boshqa bir-biriga bog'liq omillar ham borki, ularning har qaysisi o'zgacha ta'sirga ega. Bu mahsulotlar foydali mikroelementlarga juda boy va qadimda Ibn Sino turli kasalliklarni davolash uchun aynan meva va sabzavotlardan foydalangan, chunki u zamonlarda kimyoviy dori-darmonlar mavjud bo'lmagan, bemorlar tabiiy vositalar yordamida davolangan. Bu esa eng avvalo sabzavot, meva, turli giyoh va o'simliklardir. Bugungi kunda ham qishloqlarimizdagi xalq tabiblari bunday vositalardan qanday foydalanish, ba'zi bir xastaliklarni qay usulda

davolashni yaxshi biladilar. Men sizlarni bizning meva-sabzavotlarimizni tatib ko'rishga taklif qilarkanman, avvalambor, ularning ana shu xususiyatlarini nazarda tutaman.

Ekspertlarning ma'lumotlariga ko'ra, bizning sharoitimizda yetishtirilgan meva-sabzavotlar bebaho iste'mol xususiyatlari, ya'ni tarkibida tabiiy shakar, amino va organik kislotalar, salomatlik uchun eng muhim bo'lgan mikroelementlar va oziq-ovqat ratsionida o'rnini almashtirib bo'lmaydigan turli biologik moddalarga boyligi bilan boshqa mintaqalarda yetishtirilgan ana shunday mahsulotlardan sezilarli ravishda yuqori turadi.

O'zbekistonda yetishtiriladigan meva va sabzavotlarning faqat ularga xos bo'lgan xususiyatlari va to'yimlilik darajasi haqida gapirganda, shuni qayd etish kerakki, mamlakatimiz seleksionerlari sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkaning 170 dan ortiq navini, meva va rezavor ekinlar va uzumning 175 ta yangi navini yaratdilar.

O'zbekiston qadimdan o'zining o'rik, shaftoli, olxo'ri, nok, gilos, anjir, anor, belli, uzum, pomidor, bodring, piyoz, sarimsoq piyoz va boshqa ko'plab meva va sabzavotlari, beqiyos mazasi va xushbo'y hidi bilan ajralib turadigan qovunlari bilan ma'lumu mashhurdir.

O'zbekistonda shakllangan ko'p asrlik an'anaviy sabzavotchilik va bog'dorchilik madaniyati azaldan mahalliy o'g'itlardan foydalanishni ko'zda tutadigan biologik dehqonchilik prinsiplariga asoslangan. Bu genlarni modifikatsiya qilish texnologiyalarini qo'llamasdan, juda mazali ta'mga va iste'mol xususiyatlariga ega bo'lgan ekologik toza meva va sabzavotlar yetishtirish imkonini beradi.

Ayni masalaga alohida to'xtalib o'tish mumkin, lekin bu mavzu dunyoda anchagina dolzarb bo'lib, shu haqda turli, ba'zan hatto qarama-qarshi fikrlar ham mavjud. Mening nazarimda, genlarni modifikatsiya qilish texnologiyalari, umuman olganda, yaxshi niyatda yuzaga kelgan, ya'ni hosildorlik hajmini oshirishga qaratilgan. Lekin, bunday texnologiyalar inson salomatligiga ziyon yetkazmayotgani, o'n yoki yigirma yildan keyin salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmasligi aniq isbotlanmagunga qadar, men bu masala bilan hozir faol shug'ullanayotganlarga bu ishlarga juda berilib ketmaslikni tavsiya qilgan bo'lardim. Bunda, o'ylashimcha, eng avvalo tijorat, hatto egoistik maqsadlar ko'pincha ustunlik qiladi. Mening shaxsiy fikrim shuki, bu masala ustida har tomonlama chuqur o'ylab ko'rish lozim.

Biz mineral o'g'itlar, pestitsidlar va shu kabi vositalarning o'rniga doimo qo'llab kelayotgan va biz uchun ustuvor bo'lgan organik o'g'itlardan foydalanishni afzal deb bilamiz. Boshqa kimyoviy vositalar qishloq xo'jaligi zararkunandalariga qarshi kurashishda ishlatilishi mumkin. Lekin ulardan stimulyator, ya'ni ekinni tez rivojlantiradigan vosita sifatida foydalanish umuman mumkin emas, chunki bu borada eng yaxshi, sinalgan vosita - bu organik o'g'itlardir.

Shuning uchun ham saxovatli o'zbek zaminida yetishtiriladigan meva va sabzavotlar yuqori nufuzga ega bo'lgan haqiqiy brendga - tovar belgisiga aylanib, bu mahsulotlarni sotib oladigan mamlakatlarda ular yuksak raqobatdoshligi bilan ajralib turadi.

Mustaqil taraqqiyotimizning o'tgan qisqa davrida O'zbekistonda amalga oshirilgan ulkan islohotlar qishloq xo'jaligini tubdan diversifikatsiya qilish va aholimizni asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'liq ta'minlash, ularni katta miqdorda eksport qilishni yo'lga qo'yish imkonini berdi.

O'tgan asrning 90-yillari boshida sobiq Sovet Ittifoqi tarkibida bo'lgan

mamlakatimiz qishloq xo'jaligi faqat bitta ekin - butunlay paxta tolasi yetishtirishga yo'naltirilgani va biz ushbu mahsulot bilan butun sotsialistik lagerni deyarli to'la ta'minlaganimiz e'tiborga olinadigan bo'lsa, yuqorida qayd etilgan muvaffaqiyatlar naqadar muhim ekani yaqqol ayon bo'ladi.

1990-yillarda ekin maydonlarimizning qariyb 90 foiziga qadar paxta ekilgani hech kimga sir emas. Shu bois deyarli hech qanday almashlab ekish degan narsa bo'lgan emas. Tuproq kuchsizlanib boravergan, faqat bitta maqsadda beshafqat ishlatilgan.

O'shanda sobiq markazda "mehnat taqsimoti" degan prinsip hukmron edi. Ya'ni, sobiq respublikalardan qay biri go'sht, yana biri bug'doy, yana kimdir boshqa tovarlarni iqtisodiy og'ir sharoitda eng qimmatli, noyob molga aylanib qoladigan mahsulotlarni ishlab chiqarardi. Bizning chekimizga esa, paxta yetishtirish tushgan bo'lib, uning hajmi yildan-yilga ortib borardi. Lekin, afsuski, bizga va'da qilingan oziq-ovqat mahsulotlari belgilangan miqdor va muddatda yetib kelmasdi.

O'sha paytlarda biz O'zbekistonda yetishtirilayotgan qariyb 6 million tonna paxtaning atigi 8-10 foizini o'zimizda qayta ishlardik, qolgan qismi esa boshqa davlatlarda qayta ishlanardi. Natijada asosiy foyda paxta xomashyosini qayta ishlagan mamlakatlarga kelib tushardi.

Agar shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, o'sha davrda O'zbekistonni oziq-ovqat bilan to'la ta'minlash to'g'risida hech qanday gap ham bo'lishi mumkin emas edi. Shu sababli biz asosiy oziq-ovqat tovarlari, jumladan, bug'doy, yorma, go'sht va sut mahsulotlari, tuxum va shakarning asosiy qismini chetdan olib kelishga majbur edik.

Sovet davrida paxta yakkahokimligi va qishloq xo'jaligini biryoqlama rivojlantirish natijasida unumdor yerlar va ajoyib tabiiy-iqlim sharoitiga ega bo'lgan O'zbekistonda aholi jon boshiga go'sht va sut mahsulotlari, g'alla va hatto meva-sabzavot va kartoshka iste'mol qilish sobiq Ittifoqning boshqa respublikalariga qaraganda ikki barobar kamayib ketgan edi.

Bu borada ko'rilgan chora-tadbirlar tufayli biz g'o'za ekiladigan maydonlarni ikki barobar qisqartirdik va paxta yetishtirishni 6 million tonnadan 3 million tonnadan sal ko'proq bo'lgan darajagacha kamaytirdik. Paxtadan bo'shagan yerlarni oziq-ovqat ekinlari uchun ajratib berdik.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini isloh qilishning asosiy negizini keng ko'lamli institutsional o'zgarishlar tashkil etdi, ularning mazmun-mohiyati ma'muriy va rejali- taqsimot tizimidan voz kechish va bozor munosabatlariga o'tishdan iborat edi.

Qishloq xo'jaligi yerlari yangitdan tashkil etilgan xususiy fermer xo'jaliklariga ijara asosida yer uchastkalari ajratish orqali, davlat tomonidan zarur imtiyoz va preferensiyalar yaratish yo'li bilan berildi. Xususan, fermerlar soddalashtirilgan soliq solish tizimidan foydalanmoqda - ular faqat bitta soliq, ya'ni yagona yer solig'ini to'lashmoqda. Fermerlar uchun ajratiladigan kreditlar stavkasi 5 foizdan oshmaydi.

Fermer xo'jaliklariga barcha turdagi zarur xizmatlar ko'rsatadigan ishonchli bozor infratuzilmasining tashkil etilgani qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Ayni paytda qishloq joylarda 1,5 mingdan ziyod minibank, qariyb 2 mingta mashina- traktor parki, yoqilg'i va mineral o'g'it sotish bo'yicha 2,5 mingga yaqin punkt xizmat ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, 1,5 mingta suvdan foydalanuvchilar uyushmasi, 350 dan ortiq konsalting markazlari tashkil etildi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini zamonaviy texnika bilan ta'minlash uchun Germaniyaning «Klaas» va «Lemken» kompaniyalari bilan hamkorlikda mamlakatimizda eng zamonaviy traktorlar, g'alla o'radigan kombaynlar, plug va boshqa tirkama uskunalar ishlab chiqarilmoqda.

O'zbekistonning ko'plab mintaqalari qisqa muddatda jahon bozorida xaridorgir bo'lgan meva va sabzavot mahsulotlari yetishtiradigan va eksport qiladigan hududlarga aylandi. Yurtimizda yuqori hosil beradigan intensiv bog'lar tashkil qilindi, tomchilatib sug'orish tizimi joriy etildi. Faqatgina o'tgan yili uzumchilikni yanada rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan dasturda tokzorlarni 1,3 barobar ko'paytirish ko'zda tutilgan.

Istiqloq yillarida, ya'ni o'tgan 22-yil davomida qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan tub islohotlar natijasida g'alla yetishtirish hajmi 1 million tonnadan 7,8 million tonnaga yetdi va O'zbekiston g'alla eksport qiladigan mamlakatlar qatoridan joy egalladi.

Avvallari biz aholimizni boqish uchun 5 million tonna bug'doyni chetdan sotib olishga majbur edik. Endilikda esa biz g'alla mustaqilligiga erishibgina qolmasdan, juda sifatli bug'doyni qo'shni davlatlarga eksport qilishga ham muvaffaq bo'lmoqdamiz.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2 barobardan ziyod oshdi. Bu mamlakatimiz aholisining qariyb 10 million kishiga yoki 30 foizdan ortiq ko'payishiga qaramasdan, jon boshiga to'g'ri keladigan go'sht iste'molini 1,3 barobar, sut va sut mahsulotlarini 1,6 karra, kartoshkani 1,7 barobar, sabzavotlarni 2-martadan ziyod, mevalarni qariyb 4 barobar oshirish imkonini berdi.

Mamlakatimizda har yili 16 million tonnaga yaqin meva va sabzavot yetishtirilmoqda. Aholi jon boshiga qariyb 300 kilogramm sabzavot, 75 kilogramm kartoshka va 44 kilogramm uzum to'g'ri kelmoqda. Bu optimal, ya'ni maqbul deb hisoblanadigan iste'mol me'yoridan uch barobar ko'pdir.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan Oziq-ovqat dasturi aholining to'laqonli va mutanosib ratsion asosida ovqatlanishini ta'minlashdek muhim vazifani hal etish imkonini berdi.

Iste'mol qilinadigan ovqatning tarkibi va ratsionini yaxshilash boshqa omillar bilan birga aholi, avvalo, bolalar salomatligini tubdan yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Masalan, so'nggi 10-yilda vazni tibbiyotda ko'zda tutilgan me'yordan kam bo'lgan bolalar soni ikki barobardan ziyod (4 foizdan 1,8 foizga) qisqardi, ularning bo'yi o'rtacha 3 santimetrga o'sdi, bizning mintaqamizga xos bo'lgan jiddiy kasallik, ya'ni xotin-qizlarda kamqonlik darajasi 2,5-marta pasaydi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston aholisining o'rtacha umr ko'rish 7,5-yilga (66 yoshdan 73,5 yoshga), xotin-qizlarning o'rtacha umr ko'rish 75 yoshga uzayganini alohida ta'kidlashni istardim.

Bugungi kunda dunyoda kamdan-kam davlatlar bunday ko'rsatkichlarga erishgan.

Biz bunday yutuqlarga nimaning hisobidan erishdik?

Biz avvalo shu yo'lda o'z oldimizga qo'ygan maqsadlarimiz sari intildik va muayyan natijalarni qo'lga kiritdik.

Bu borada eng asosiy omil nima bo'ldi, degan savolga men, eng asosiy, hal qiluvchi omil - bu bizning mehnatkash, mard va olijanob xalqimiz, deb javob bergan bo'lardim. O'zbek xalqining naqadar mehnatkashligi, mehmondo'stligi va bag'rikengligi barchaga, uzoq-uzoq o'lkalarda ham yaxshi ma'lum.

Biz mustaqillikka erishganimizdan keyin sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan ko'pgina respublikalar boshqa davlatlar o'n yillar, balki yuz yillar davomida erishgan yutuq va marralarga bir zunda erishmoqchi bo'lishdi. Biz buning uddasidan chiqish uchun barcha imkoniyatlarimizni ishga solamiz, hammadan o'zib ketamiz, degan balandparvoz gaplar aytili, turli rejalar, hisobotlar tuzildi, ular haqida dunyoga jar solindi. Keyin ma'lum bo'ldiki, shoshma-shosharlik bilan uzoqqa borib bo'lmas ekan.

Bu haqda gapirishdan maqsad shuki, biz osonlik bilan erishib bo'lmaydigan marralarga shosha-pisha yugurmadik, puxta o'ylab, uzoqni ko'zlab ish olib bordik, shuning uchun ham bizning taraqqiyot yo'limiz dunyoda islohotlarning "o'zbek modeli" deb tan olindi.

Odatda bir iqtisodiy tizimdan boshqasiga o'tilar ekan, yillar davomida hal etishga to'g'ri keladigan muammolar paydo bo'ladi. Bir siyosiy tuzumdan boshqasiga o'tish uchun eng muhimi odamlarning ongini, tafakkurini o'zgartirish lozim. Bu ishni amalga oshirmasdan turib ma'muriy- buyruqbozlik, subyektiv, volyuntaristik siyosatga asoslangan rejali-taqsimot tizimidan bozor iqtisodiyotiga aslo o'tib bo'lmaydi.

Men sobiq mustabid tuzum davrida O'zbekiston Davlat plan qo'mitasida ishlaganman, keyin moliya vaziri bo'lganman, shuning uchun rejali-taqsimot tizimini ich-ichidan biladigan insonman.

Shuning uchun ham o'sha zamonlarga qaytishni xohlab, o'tmishni qo'msash kayfiyati bilan yurgan har qanday odam bilan bahslashishga tayyorman. Takror aytaman, men bu jarayonlarni ichidan bilaman, shuning uchun rejali-taqsimot tizimi nima sababdan o'zini oqlamasligi menga juda yaxshi ayon.

Masalaning ma'no-mohiyati shundaki, biz mustaqil taraqqiyot yo'lida o'zimiz uchun maqbul bo'lgan modelni joriy etdik. Bu model 5 ta tamoyilga asoslanadi.

Birinchisi - iqtisodiyotni mafkuradan to'liq xoli qilish, uning siyosatdan ustunligini ta'minlash. Biz endi ilgariidek mafkuraviy tizimda yashay olmas edik, ya'ni bironta davlatga qandaydir mafkuraviy yorliqlar bosilgani sababli u bilan iqtisodiy hamkorlik qilmaslik yo'lidan borolmas edik.

Iqtisodiyotni hech qanday mafkura bilan bo'g'ish, jilovlash mumkin emas. Bizning xalqimizda, och odam musiqani qorni bilan tinglaydi, degan gap bor. Ya'ni, turmush darajasi past, oddiy ehtiyojlarini ham qondira olmaydigan odamni hech qanday mafkura bilan to'ydirib bo'lmaydi.

Ikkinchi tamoyil - davlatning bosh islohotchi vazifasini bajarishi.

Uchinchi tamoyil - qonun oldida hammaning tengligi, ya'ni bu qonun ustuvorligi prinsipidir.

To'rtinchi tamoyil - bu kuchli ijtimoiy siyosat yuritish. Mamlakatimiz aholisining 60 foizini yoshlar tashkil qilishini inobatga oladigan bo'lsak, kuchli ijtimoiy siyosatni ta'minlamaslikka bizning haqqimiz yo'q.

Va nihoyat, beshinchi tamoyil, biz islohotlarni bosqichma-bosqich va izchil ravishda amalga oshirish yo'lini tanladik. Bu nimani anglatadi? Bu shuni anglatadiki, o'z oldimizga qo'ygan maqsadga, xuddi otchopardagi poygada bo'lgani kabi, birdaniga emas, eng avvalo tegishli huquqiy poydevor yaratib, malakali va yetuk kadrlarni tayyorlab, tinimsiz intilib, mashaqqatli mehnat orqaligina erishish mumkin. Biz ayni shunday yo'lni tanlaganmiz.

Bizning odamlarimiz, yoshlarimizga bir qarang, ularning ko'zlari qanday yonib,

porlab turibdi. Ular bugun boshqalar eplay olmaydigan vazifalarni amalga oshirishga qodir. Chunki ular o'zida mavjud bo'lgan katta salohiyatni ro'yobga chiqarish, namoyon qilish istagi bilan yashamoqda.

Men buni yoshlar tabiyasidagi eng muhim masala deb bilaman. Yoshlarga o'z imkoniyati, qobiliyati, kuch-quvvatini ro'yobga chiqarish uchun imkon berilgan taqdirdagina jamiyat albatta o'zining barcha maqsad-muddaolariga erishadi.

Bu haqda gapirganda, xalqimiz o'rtasida keng tarqalib, mashhur bo'lib ketgan ikkita shiorni eslash o'rinlidir.

Birinchi shior - "Yangi uy qurmasdan turib, eskisini buzmag" degan muhim hayotiy prinsipni ifoda etadi. Ya'ni, yangi hayot, yangi jamiyat qurishda avvalgi hayot tajribasidan ham foydali jihatlarni albatta olish kerak bo'ladi.

Ikkinchi shior esa "Islohot - islohot uchun emas, avvalo inson uchun, uning manfaatlari uchun" degan so'zlarda mujassam topgan.

Chindan ham, islohot inson manfaatlari xizmat qilsagina, odamlar bu islohotlarning barchasi nima uchun zarurligi, o'zini oqlamagan eski mafkuraviy tizimdan erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik tizimga o'tishning mazmun-mohiyati nimadan iborat ekanini tushunib yetadi. Biz keng ko'lamli islohotlar yo'lida bugun nimalarga erishganimiz haqida yaqqol tasavvur beradigan ikkitagina raqamni keltiraman va o'ylaymanki, shuning o'zi sizlarga yetarli bo'ladi.

Jahon miqyosida 2008-yildan boshlab bugungi kunga qadar davom etayotgan moliyaviy- iqtisodiy inqirozga qaramasdan, O'zbekistonda keyingi 9-yilda dunyodagi sanoqli davlatlar qatorida yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'atlari kamida 8 foizni tashkil etib kelmoqda.

Shuni ham ta'kidlamochimanki, davlatimizning qarzi yalpi ichki mahsulotimizga nisbatan

11 foizdan oshmaydi, oltin-valyuta zaxiralarimiz yildan-yilga ko'payib bormoqda.

Bunday misollarni yana ko'plab keltirish mumkin. Masalan, bizda byudjet defitsiti yo'q, aksincha, uning profitsiti bilan bajarilayotgani kuzatilmoqda va biz har yili ijtimoiy soha rivoji uchun yo'naltirilayotgan mablag'lar ulushini jiddiy ravishda oshirib boryapmiz. Aniqroq aytganda, bu sohaga davlat byudjeti xarajatlarining qariyb 60 foizini, jumladan, ta'lim tizimiga - 34 foiz, sog'liqni saqlash sohasiga - 15 foiz byudjet mablag'larini yo'naltiryapmiz. Ana shu raqamlarning o'ziyoq bugungi O'zbekistonning taraqqiyot sur'atlarini yaqqol ifoda etadi.

Bugun biz Oziq-ovqat dasturi to'g'risida so'z yurityapmiz, lekin milliy taraqqiyot haqida so'z borganda, faqat shu dastur bilan cheklanib qolish mumkin emas. Chunki Oziq-ovqat dasturi butun mamlakat iqtisodiyoti doirasidan tashqarida rivojlana olmaydi. Shunday ekan, biz ushbu dasturni amalga oshirish jarayonida yana ko'p-ko'p masalalarni kompleks hal qilishimiz, eng avvalo, bu borada kuchli iqtisodiy salohiyat yaratishimiz, undan ham muhimi, yuqorida aytganimdek, odamlar ongini, tafakkurini o'zgartirishimiz shart.

Hozirgi vaqtda biz umumiy qiymati qariyb 5 milliard dollar bo'lgan oziq-ovqat, birinchi navbatda, meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilmoqdamiz. So'nggi uch yilda eksport qilinayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 3 barobardan ziyod oshdi.

Mamlakatimizning mahsulot yetkazib beradigan korxonalari xalqaro ko'rgazma va

ixtisoslashtirilgan yarmarkalarda faol ishtirok etmoqda. Biz dunyoning 80 ta davlatiga 180 turdan ortiq sarxil meva-sabzavot va ularni qayta ishlash asosida tayyorlangan mahsulotlarni eksport qilmoqdamiz. O'zbekiston o'rik, olxo'ri, uzum, yong'och, karam va boshqa ko'plab meva va sabzavot mahsulotlarini eksport qilish hajmi bo'yicha dunyoda shunday mahsulotlarni yetkazib beradigan o'nta yetakchi davlat qatoriga kiradi.

Siz, hurmatli mehmonlarimiz, kecha va bugun mamlakatimizda yetishtirilayotgan xilma-xil oziq-ovqat mahsulotlarini o'z ko'zingiz bilan ko'rib, ulardan bahramand bo'lish imkoniga ega bo'ldingiz.

Agar meva va sabzavot mahsulotlarimizning naqadar boy, to'kin-sochin va xilma-xil ekanini butun go'zalligi va jozibasi bilan ko'rmoqchi bo'lsangiz, albatta bizning bozorlarimizga kirib ko'rishingiz kerak. U yerda nafaqat noz-ne'matlarimizning betakror chiroyi va nafosatini, balki sizning taassurotlaringizni yanada boyitadigan bizning odamlarimizga xos ochiqlik, samimiyat va mehmondo'stlikni ham ko'rasiz.

Mamlakatimizda oziq-ovqat mahsulotlari yuqori sur'atlar bilan ishlab chiqarilayotganidan ko'nglimiz to'q bo'lishi uchun bugun bizning barcha asoslarimiz bor. O'tgan 10-yil davomida yurtimizda meva va sabzavot, poliz mahsulotlari va uzum yetishtirish bo'yicha erishilgan o'sish sur'atlari aynan shundan dalolat beradi.

Misol uchun, 2004-2013-yillarda sabzavot yetishtirish dollar hisobida 7,7 barobar, meva yetishtirish 5,1 karra, poliz mahsulotlari 7,8-marta, uzum 8,7 barobar o'sdi. Bizning hisob-kitoblarimiz bo'yicha, 2020-yilda meva va sabzavot, uzum va poliz mahsulotlari yetishtirishni 2014-yilga nisbatan kamida 2,3-marta ko'paytirishni mo'ljallayapmiz.

O'z-o'zidan ravshanki, meva va sabzavot mahsulotlari, uzum yetishtirish bo'yicha ana shunday istiqbol rejalarini o'z oldimizga qo'yar ekanmiz, bunday ko'rsatkichlarga erishish uchun, birinchi navbatda, qishloq xo'jaligini isloh etish va modernizatsiya qilish, yerlarning meliorativ holatini va irrigatsiya tizimini yaxshilash, tuproq unumdorligi va hosildorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli ishlarni davom ettirish va chuqurlashtirish zarur. Bu borada xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va albatta mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga jahon bozoridagi talabni oshirish, ularni saqlash, logistika va iste'molchilarga yetkazib berishning zamonaviy tizimini shakllantirishga alohida e'tibor qaratishimiz darkor.

Oziq-ovqat mahsulotlari, birinchi navbatda, sabzavot, meva va uzumni daladan iste'molchiga yetkazib berishda nobudgarchiliklarning oldini olish bo'yicha jiddiy ishlarni davom ettirishimiz zarur. Avvalambor, meva va sabzavotlarni saqlaydigan ombor va muzlatgichlar tizimi yetarli darajada rivojlanmagani, logistika va yo'l xarajatlari bilan bog'liq ko'pgina muammolarni yechish talab etiladi.

Shuni afsus bilan aytish kerakki, yurtimizda yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarining aksariyat qismi yangi uzilgan holda emas, balki konservatsiya qilingan, qayta ishlangan yoki quritilgan holda iste'mol qilinmoqda. Bunday holatda mahsulotlar o'zining sifati, ta'mi va tibbiyot nuqtai nazaridan iste'mol xususiyatlarini ma'lum darajada yo'qotadi.

Mazkur sohada sezilarli o'zgarishlar bo'layotganiga qaramasdan, mahsulotni asl holda saqlash, narx-navo barqarorligini ta'minlash, uning keskin oshib ketishining oldini olish, narx-navoga mavsumiy omillarning ta'sirini kamaytirish va boshqa masalalarni hal etish uchun zarur bo'lgan barcha infratuzilma, resurs va imkoniyatlarga ega emasmiz, bu

borada muzlatish, neytral gazli muhitda saqlash kabi zamonaviy texnologiyalarni yanada ko'paytirish talab qilinadi.

Ayni paytda O'zbekistonda bu yo'nalishda keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda jami 190 ming tonnadan ziyod meva va sabzavotlar saqlanadigan 274 ta zamonaviy sovutgichli kamera va omborlarni qurish va to'liq rekonstruksiya qilish ishlari nihoyasiga yetkazildi.

2010-yilda «Navoiy» erkin industrial-iqtisodiy zonasi hududida 3 ming tonnadan ortiq sarxil meva-sabzavotni neytral gazli muhitda saqlash bo'yicha zamonaviy quvvatlar foydalanishga topshirildi. Ushbu mahsulotlar xalqaro aviatsiya yordamida Yevropa va Osiyo mamlakatlari bozorlariga yetkazib berilmoqda.

Buning uchun biz mamlakatimizda tashkil etilgan, Navoiy shahri xalqaro aeroportini o'z ichiga olgan, dunyodagi yirik yuk tashish kompaniyalaridan biri - «Korean Eyr» kompaniyasi boshqaruvida faoliyat ko'rsatayotgan intermodal logistika markazi quvvatlaridan keng foydalanmoqdamiz.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda jami 630 ming tonna mahsulotni saqlash quvvatiga ega bo'lgan 1300 dan ziyod ombor mavjud. Ularda har yili meva-sabzavot mahsulotlarining asosiy turlari saqlanmoqda. Bu esa ichki bozorda narx-navoni barqaror ushlab turish va kuzgi-qishki mavsumda ushbu mahsulotlarni eksport qilishni kafolatli ta'minlash imkonini bermoqda.

Yaqin vaqt ichida O'zbekiston kompaniyalari Boltiq dengizi bo'yidagi Liyepay portida bir kecha-kunduzda 1,5 ming tonna mahsulotni saqlash quvvatiga ega bo'lgan transport-logistika markazini tashkil etadi. Ushbu markaz orqali meva-sabzavot mahsulotlari Shimoliy va G'arbiy Yevropa mamlakatlariga to'g'ridan-to'g'ri yetkazib beriladi.

Qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va uning samaradorligini oshirish, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirish, ularning turini kengaytirish va sifatini oshirish bo'yicha oldimizga qo'ygan maqsadlarimizga xorijiy investitsiyalarni jalb etmasdan, xalqaro moliya institutlari va bank tuzilmalarining yordami va qo'llab-quvvatlashiga tayanmasdan turib erishib bo'lmashligini biz yaxshi anglaymiz.

Xalqaro qishloq xo'jaligini rivojlantirish fondi, Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki, Islom taraqqiyot banki, Global ekologik fond, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti kabi boshqa ko'plab institutlar, shuningdek, xorijiy mamlakatlar hukumatlari agentliklarining shu borada ko'rsatayotgan yordamini biz yuksak qadrlaymiz. Ularning ishtirokida yuzdan ortiq investitsiya va grant loyihalarini amalga oshirish uchun 1,1 milliard dollardan ortiq mablag' jalb etildi.

Ajratilgan moliyaviy mablag'lar bilan birga, birinchi navbatda, ilg'or agrosanoat texnologiyalarini jalb etish, qishloq xo'jaligi infratuzilmasi, irrigatsiya va melioratsiya tizimlarini rivojlantirish va rekonstruksiya qilish, marketing va jahon bozorlariga chiqish bo'yicha yangi texnologiyalarni joriy qilish borasida ko'rsatilgan amaliy yordam va hamkorlik uchun alohida minnatdorlik bildirmoqchiman. O'ylaymanki, kimki shunday qo'llab-quvvatlashdan bahramand bo'lgan bo'lsa, bunday yordamning ahamiyatini yaxshi tushunadi.

Janob Joze da Silvaning tashrifi doirasida O'zbekiston Respublikasi va BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti o'rtasida hamkorlik to'g'risida bitim

imzolayotganimiz, Toshkent shahrida ushbu tashkilot vakolatxonasini ochayotganimizni alohida ta'kidlamoqchiman.

O'zbekiston bilan BMTning qishloq xo'jaligi sohasidagi asosiy moliyaviy instituti bo'lmish Xalqaro qishloq xo'jaligini rivojlantirish fondi o'rtasida konstruktiv hamkorlik o'rnatilganidan mamnun ekanimizni bildirmoqchiman. Bu fondning asosiy vazifalaridan biri yuqori samaradorlikka ega bo'lgan qishloq xo'jaligi tizimini shakllantirish bo'yicha o'zini oqlagan yondashuvlarni amalga oshirishdan iboratdir.

Fursatdan foydalanib, Osiyo taraqqiyot bankining mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligi masalalarini hal etishdagi muhim o'rnini ta'kidlamoqchiman.

O'zbekiston va Osiyo taraqqiyot banki o'rtasida jadal rivojlanib borayotgan, qishloq xo'jaligi sohasining o'zida umumiy qiymati 400 million dollardan ziyod oltita loyihani amalga oshirish imkonini bergan hamkorlikni biz yuksak qadrlaymiz.

Hamkorligimizning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri irrigatsiya tizimlarini modernizatsiya qilishga qaratilgan loyihalardir.

O'tgan yili Osiyo taraqqiyot banki, Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi bilan hamkorlikda Amu-Buxoro mashina kanalini qayta tiklash loyihasini amalga oshirishni boshlaganimiz bejiz emas. Uning doirasida 1,8 milliondan ziyod odam istiqomat qilayotgan 315 ming gektar maydonni suv bilan ta'minlaydigan irrigatsiya infratuzilmasi rekonstruksiya va modernizatsiya qilinadi.

Qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirishda Jahon bankining ishtiroki tobora kengayib bormoqda. Umumiy qiymati 380 million dollar bo'lgan 8 ta loyiha amalga oshirildi, joriy yilda yana umumiy qiymati 450 million dollarlik ikkita loyihani hayotga tatbiq etish rejalashtirilmoqda.

Janubiy Qoraqalpog'istonda uzoq muddatli imtiyozli kreditlar hisobidan suv resurslarini boshqarishni yaxshilash bo'yicha 260 million dollarlik yirik loyihani amalga oshirishga kirishmoqdamiz.

Mazkur loyiha doirasida yaroqsiz holga kelib qolgan 30 ming gektar yerni qayta tiklash rejalashtirilmoqda. Kelgusida bu maydonlarda diversifikatsiyalashgan va yuqori darajada mexanizatsiyalashgan oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish mo'ljallanmoqda.

Jahon banki bilan hamkorlikda mamlakatimizning yettita viloyatida amalga oshirilayotgan, bog'dorchilik va sabzavotchilikni kompleks modernizatsiya qilishga qaratilgan, umumiy qiymati 200 million dollar bo'lgan loyiha katta istiqbolga ega bo'lib, uning doirasida urug'chilik, o'simliklar seleksiyasi va muhofazasi sohasidagi ilmiy-tadqiqot salohiyatimizni modernizatsiya qilish va oshirish, shuningdek, zamonaviy agrotexnologiyalar yo'nalishida sarmoyalar kiritish maqsadida fermer xo'jaliklari va kichik biznes subyektlari uchun kredit liniyalarini ochish ko'zda tutilmoqda.

Mazkur loyihaning istiqbolli va yangiligi BMT qoshidagi Global ekologik fondning e'tiborini tortgani, fond tomonidan fermer xo'jaliklarida ilg'or texnologiyalarni joriy etish va yangi zamonaviy uskunalarni xarid qilishga qaratilgan 13 million dollarlik grant taqdim etilgani quvonarlidir.

Islom taraqqiyot banki bilan hamkorlikda Xorazm, Jizzax va Sirdaryo viloyatlarining irrigatsiya tizimlarini qayta tiklash bo'yicha umumiy qiymati 143 million dollar bo'lgan ikkita loyiha amalga oshirilmoqda, shuningdek, Surxondaryo viloyatida suv resurslarini boshqarishni yaxshilashga qaratilgan loyihani tayyorlashga kirishildi.

Xorijiy sheriklar bilan birgalikda tashkil etilgan, meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va eksport qilish bilan shug'ullanadigan agrosanoat korxonalari iqtisodiyotimizda tobora katta o'rin egallab bormoqda.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi sohasida bugungi kungacha Germaniya, Gollandiya, Avstriya, AQSh, Shveytsariya, Xitoy, Janubiy Koreya, Italiya, Ispaniya kabi 50 ta mamlakatdan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar jalb etilgan holda, 400 ga yaqin korxona tashkil etildi. Bu korxonalar yangi mahsulot yetishtirishdan tortib mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash asosida tayyor oziq-ovqat tovarlari ishlab chiqarishgacha bo'lgan yo'nalishlarda faoliyat olib bormoqda.

Ana shu korxonalarda o'ta yuqori haroratda ishlov berish, aseptik usulda konservalash, muzlatish va sun'iy quritish usullari to'liq o'zlashtirilgan. 2013-yilning o'zida bu korxonalar tomonidan qiymati 800 million dollardan ortiq bo'lgan mahsulot ishlab chiqarildi, jumladan, 200 million dollardan ziyod mahsulot eksport qilindi.

Yaqin yillarda meva-sabzavot xomashyosini qayta ishlash va unga ishlov berish bo'yicha umumiy qiymati 150 million dollarga yaqin bo'lgan 265 ta investitsiya loyihasini qo'shimcha ravishda amalga oshirish ko'zda tutilgan. Bu sohaga kiritilgan sarmoyalar ko'p xarajatni talab etmasligi, shu bilan birga, 1,5-4-yil ichida o'zini qoplashi bilan e'tiborli ekanini qayd etmoqchiman.

Mavzu bo'yicha savol va topshiriqlar

1. Agrar siyosat mazmuni nimalardan iborat?
2. Nima uchun oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va yetkazib berish insonning turli xil faoliyatlari ichida eng asosiysi hisoblanadi?
3. "Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi" fanining predmeti nimadan iborat? U boshqa iqtisodiy fanlar ichida qanday o'rin tutadi?
4. "Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi" fanining qanday maqsad va vazifalari mavjud? Bu vazifalarning bugungi kundagi ahamiyati nimalarda namoyon bo'ladi?
5. "Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi" fanini o'rganishda qanday usullardan foydalaniladi? Agrar siyosat, "Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi" fani predmeti atamalariga klaster tuzing.

2-mavzu: O'zbekiston Respublikasi agrar siyosatining mazmuni, maqsadi va asosiy yo'nalishlari.

Reja:

- 2.1. O'zbekiston respublikasi agrar siyosatining o'ziga hos hususiyatlari;
- 2.2. Agrar siyosatning bosqichlari va rivojlanish tamoyillari;
- 2.3. Agrar siyosatni amalga oshirishning vosita va mexanizmlari;
- 2.4. Agrar siyosatning tarixiy, huquqiy va institutsional asoslari;
- 2.5. O'zbekiston Respublikasida agrar siyosatning asosiy yo'nalishlari.

Kalit so'zlar: O'zbekiston respublikasi agrar siyosati, Agrar siyosatning o'ziga hos hususiyatlari, Agrar siyosatning rivojlanish bosqichlari, Agrar siyosatning yo'nalishlari.

- 2.1. O'zbekiston respublikasi agrar siyosatining o'ziga hos hususiyatlari
"Siyosat" termini (grek tilidan **politika-davlat** va jamiyat ishlari) aholi turli guruhlarini

o'rtasidagi munosabatlar sohasidagi faoliyat, shuningdek davlat ishlaridagi ishtirok, uning faoliyati mazmuni, shakl va vazifalarining aniqlanishi tushuniladi.

Davlatning iqtisodiy siyosati uning strategik vazifalaridan kelib chiqib jamiyatda ishlab chiqarish, daromad va ne'matlarni taqsimlash jarayonlarini tartiblash uchun davlat tomonidan joriy davr ichida qo'llaniladigan chora-tadbirlar tizimini ifodalaydi.

Davlatning iqtisodiy siyosati o'z ichiga tashqi iqtisodiy, tarkibiy-investitsiyaviy, institusional, agrar, sanoat, ijtimoiy, narx, moliyaviy, soliq-byudjet, pul-kredit, hududiy (mintaqaviy) siyosatlarini oladi.⁵

Agrar siyosat - iqtisodiy siyosatning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u qishloq xo'jaligi va unga bog'liq xo'jalik sohalarini qamrab oladi, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini va aholini oziqovqat mahsulotlari bilan ta'minlashni yaxshilash, agrar sektor ishlab chiqarishining samaradorligini oshirish, qishloqlarni obod etish asosida qishloq aholisining daromadlari va turmush darajasini yuksaltirish vazifalarining amalga oshirilishini ko'zda tutadi. Uni davlatning agrar iqtisodiyot doirasida harakatga keltiriladigan jarayonlar shakli va metodlari ko'rinishidagi faoliyati deb ham tushunish mumkin. Agrar siyosatni agrar iqtisodiyot sohasida eng ta'sirchan shakl va usullar orqali yuz beradigan iqtisodiy jarayonlarning o'zaro ta'siri orqali amalga oshuvchi agrar sektorda xo'jalik-moliyaviy va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan davlatning faoliyati sifatida belgilash mumkin.

Davlatning agrar siyosati qishloq xo'jaligi va hududlarini barqaror rivojlantirishga qaratilgan davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismi bo'lib hisoblanadi.

Qishloq hududlarining barqaror rivojlanishi deganda ularning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning o'sishi, qishloq xo'jaligi samaradorligining oshishi, qishloq aholisi to'liq bandligiga erishish va turmush darajasining oshishi, yerlardan oqilona foydalanish tushuniladi.

Agrar siyosat o'zida qishloq aholisining moddiy, ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy shartsharoitlarini shakllantiradigan davlat faoliyatini qamrab oladi. Agrar bozor, investisiya, kredit, moliya, ilmiy texnikaviy va texnologik faoliyat, soliqlar va soliqqa tortish, ijtimoiy muhit, maqsadli va tarkibiy qayta shakllanish agrar siyosatning asosiy sohalaridir.

Agrar siyosatning umumiy maqsadi muayyan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, hududiy, tarmoq, ekologik maqsadlar bilan tavsiflanadi. Davlat rivojlanishi bosqichlari va tabiiy-tarixiy sharoitlarga bog'liq ravishda aniq maqsadlar o'zaro nisbati o'zgaradi.

Davlat agrar siyosatining asosiy maqsadlari quyidagilar:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlari va tovar ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligini oshirish, oziq-ovqat mahsulotlari sifatini ta'minlash;
- qishloq hududlari barqaror rivojlanishini, qishloq aholisi bandligini ta'minlash, ularning turmush darajasini, shuningdek qishloq xo'jaligida band bo'lganlarning ish haqini oshirish;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi ehtiyojlari uchun qo'llaniluvchi tabiiy resurslarni

⁵ Саидова Д.Н., Рустамова И.Б., Турсунов Ш.А. "Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги". Укув кулланма. Т.: "УзР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси" босмахонаси нашриёти, 2016. - 257 б.

takror ishlab chiqarish va asrab-avaylash;

- qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari daromadlilik oshirishini va shu bozorlar infratuzilmasi rivojlanishini ta'minlovchi xomashyo, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari samarali faoliyat yurituvchi bozorlarini shakllantirish;
- qishloq xo'jaligi sohasida investisiyalar hajmini oshirish va qulay investitsion muhitni yaratish;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xomashyo va qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari qo'llovchi sanoat mahsulotlariga narx indeksini kuzatish va bu narxlar indeksi o'zaro nisbatiparitetini ushlab turish.

Davlatning agrar siyosati quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlaning manzilliligi va hammabopligi;
- davlat agrar siyosati holati to'g'risida axborotning mavjudligi;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlari bozorining yagonaligi va bu bozorda raqobat teng shartlarining ta'minlanishi;
- davlat agrar siyosati chora-tadbirlarini amalga oshirishning ketma-ketligi va uning barqaror rivojlanishi;
- davlat agrar siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining ishtiroki.

Davlat agrar siyosatining asosiy yo'nalishlari:

- oziq-ovqat tovarlari bilan aholini barqaror ta'minlash;
- qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari, xomashyo bozorlarini shakllantirish va tartibga solish, uning infratuzilmasini rivojlantirish;
- qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarini davlat qo'llab-quvvatlashi;
- ichki va tashqi bozorda qishloq xo'jaligi tovar mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish;
- agrosanoat majmuasi sohasida fanni va innovasion faoliyatni rivojlantirish;
- qishloq hududlarini barqaror rivojlantirish;
- qishloq xo'jaligi uchun mutaxassislarni o'qitish, tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish.

Agrar siyosat negizida agrar qonunchilik va agrar tarkib shakllanadi. Agrar qonunchilik - qishloq xo'jaligida va qishloq aholisi hayoti bilan bog'liq holda amalga oshayotgan jarayonlarga ta'sir o'tkazuvchi huquqiy me'yorlardir. Yerga egalik munosabatlari, kredit va soliqqa tortish, mehnat munosabatlari, mulkiy munosabatlar, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'moli yuzasidan vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar, ijtimoiy ta'minot va boshqalar agrar qonunchilikning muhim sohalariga kiradi:

Agrar tarkib - agrar qonunchilikka asoslangan, qishloq xo'jaligi rivojlanishi, aholining yashash va ishlash sharoiti xususiyatlari hisobga olingan, ishlab chiqarish omillariga bog'liq agrar sohaning iqtisodiy, texnik va ijtimoiy unsurlari yig'indisidir. U mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlarda ifodalanadi.

Agrar siyosatning negizida agrar bozor yotadi. Agrar bozor agrar siyosatni ham ishlab chiqaruvchi, ham iste'molchi manfaatlariga mos amalga oshirilishiga yordam qiladi.

Agrar siyosatning asosiy vazifasi - agrar sohadagi jarayon va qarashlarni aks

ettiribgina qolmasdan, balki kishilarning shu sohadagi qarashlari, jarayonlari va qonunlari tizimidagi faoliyatini ochib berishdir. Uning vazifalariga quyidagilar kiradi:

- mamlakat aholisini iqtisodiy asoslangan baholardagi sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash;
- qishloq xo'jaligining umumiy daromad yaratish sohasidagi ishtirokini ta'minlash, agrar sektorni rivojlantirish;
- agrar tashqi savdo siyosatini olib borish, qishloq xo'jaligi infratuzilmasini yaratish;
- atrof-muhitni muhofaza qilish muammolarini hal qilish.

Agrar siyosatning tamoyillarini ko'rib chiqib uning muhim oziq-ovqat, qishloq xo'jaligi, agrosanoat va tashqi savdo jihatlariga, shuningdek uni tavsiflovchi ko'rsatkichlariga e'tiborni qaratish lozim:

Oziq-ovqat jihati tamoyillar tahlilining muqaddimasi bo'lib, agrar siyosat maqsadi-oziqovqat xavfsizligining miqdoriy ifodasi sifatida xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda ichki bozorda oziq-ovqat mahsulotlariga talabning fiziologik va to'lovga qodir chegaralarini aniqlaydi, shuning uchun iste'molning fiziologik me'yorlari, iste'molning mavjud tarkibi, mamlakatni shu jumladan ichki ishlab chiqarish hisobiga oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanishi ko'rsatkichlari bilan tavsiflanadi.

Qishloq xo'jaligi jihati oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishning haqiqiy holatini tavsiflaydi, oziq-ovqat mahsulotlarini olishda agrar salohiyatni aniqlaydi. U qishloq xo'jaligi samaradorligi ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi: (yer hosildorligi, mehnat unumdorligi, chorva mollari mahsuldorligi, ozuqa qoplanganligi, ishlab chiqarish samaradorligi, mehnatga haq, qishloq xo'jaligiga dotasiyalar, fond qaytimi va boshqa omillar).

Agrosanoat jihati, bir tomondan, qishloq xo'jaligi moddiy-texnika bazasi tahlilini amalga oshirish, ikkinchi tomondan marketing sohasi samaradorligini baholashga imkon beradi. Baholash uchun muhim ko'rsatkichlar- sarf-xarajtalarning yiriklashtirilgan tarkibi, turli maqsadlarda mahsulotni ishlatish.

Tashqi savdo jihati jahon va ichki qishloq xo'jaligi bozorlari o'zaro bog'liqligini aks ettiradi. U turli mahsulotlar bo'yicha importga qaramlik, qishloq xo'jaligi va tayyor mahsulotni chetga chiqarish va olib kirish balansi, qishloq xo'jaligini erkinlashtirishdan kutilayotgan zararni baholash va boshqalar.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan keyingi dastlabki masala iqtisodiyotni tezroq barqarorlashtirish va shu jihatdan qishloq xo'jaligini rivojlantirish va samaradorligini oshirish, mamlakat aholisini qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabini to'laroq qondirish, mamlakatni oziq-ovqat bilan to'la ta'minlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan sanoat korxonalarini yetarli xomashyoga bo'lgan ehtiyojini to'laqonli qondirish, agrar resurslar salohiyatidan maqsadli foydalanishga erishish orqali davlatimizning iqtisodiy qudratini yanada o'stirish, mamlakat aholisini yashash farovonligini yaxshilash eng muhim masalalardan hisoblangan edi.

2.2. Agrar siyosatning bosqichlari va rivojlanish tamoyillari

Agrar siyosatning turli mamlakatlarda rivojlanishi mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining darajasiga qarab har xil bo'lishini hisobga olish lozim. Qishloq xo'jaligining roli umumiy davlat iqtisodiyoti barqarorligiga kam ta'sir ko'rsatadi, lekin

qishloq xo'jaligi mamlakat hayoti uchun, iqtisodiyoti uchun va aholisi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyoti uchun qishloq xo'jaligi juda kam ulushdagi qismni tashkil etsada, davlat bu tarmoqqa katta ahamiyat beradi, uni rivojlantirishga katta e'tibor qaratadi, samarali agrar siyosat olib borishga harakat qiladi. Shu jihatlarni e'tiborga olib, agrar siyosatning rivojlanish tarixini o'rganish va uning asosiy tamoyillarini mukammallashtirish dolzarb hisoblanadi.⁶

O'zbekiston iqtisodiyotida agrar siyosatning rivojlanish tarixini shartli ravishda bir necha davrlarga bo'lish mumkin.

1. 1920 yillargacha bo'lgan davr. Bu davrda qishloq xo'jaligi tarqoq holda rivojlangan. Qishloq xo'jaligi asosan oziq-ovqat muammosini hal qilish va qisman xorijiy bozorlarga muhim tovarlarni ayirboshlash vositasi bo'lib xizmat qilgan. Yerga asosan ma'lum guruh egalik qilgan va ularning shaxsiy manfaatlarini agrar siyosatning mohiyatini tashkil qilgan. Agrar siyosat soliqlar va to'lov vositalari orqali amalga oshirilgan.

2. 1920-1991 yillar. Mamlakat agrar siyosati asosan paxta yakkahokimligi siyosatiga qaratilgan, yerga egalik davlatning qo'lida, ishlab chiqarish va mulk munosabatlari umumiylikka asoslangan. Agrar siyosat davlat tomonidan, asosan sanoatning manfaatlariga asoslangan holda amalga oshirilgan.

3. 1991-1997 yillar. Barcha sohalarda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar mulkni davlat tasarrufidan chiqarishga qishloq xo'jaligida ham amalga oshirilishga harakat qilindi.

4. 1998 yildan keyingi davr. Bu davr mamlakat hukumatining qishloq xo'jaligiga keskin e'tibor qaratishi bilan boshlandi. Mamlakat qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni keskin chuqurlashtirish borasida qator qonun va me'yoriy hujjatlarning qabul qilinishi bu tarmoqqa e'tiborning kuchayishidan dalolat berdi. Mamlakat qishloq xo'jaligidagi mavjud iqtisodiy tushkunlikni yo'qotish va uni samarali rivojlantirishning qator dasturlari ishlab chiqildi va ular davriy ravishda takomillashtirilib amalga oshirilmoqda. Bu davrdagi agrar siyosatning asosiy xususiyatlariga yerga munosabatning keskin o'zgartirilishi, rivojlangan mamlakatlar tajribalari va mamlakat ichki xususiyatlari e'tiborga olinib amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, ishlab chiqarishni fan yutuqlari asosiga qurish, yangi texnologiyalardan foydalanish kabi bir qator xususiyatlar xosdir.

2.3. Agrar siyosatni amalga oshirishning vosita va mexanizmlari

Mamlakat agrar siyosatini samarali amalga oshirish uchun bir qator qiyinchiliklar ham mavjudki, ularni e'tiborga olmasdan rivojlanish strategiyasini tanlash mumkin emas. Shuning uchun ham agrar siyosatni to'g'ri tanlash iqtisodiy islohotlarning samarali borish garovidir. Davlat tomonidan agrar siyosat orqali tartibga solishning asosiy vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

- agrosanoat majmui mahsulotlari ishlab chiqarishni barqarorlashtirish va rivojlantirish;
- O'zbekiston oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash;
- aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashni yaxshilash;
- qishloq xo'jaligi va boshqa tarmoqlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni qo'llab-quvvatlash va takomillashtirish;
- agrar soha va sanoat sohalari ishlab chiqaruvchilari daromadlari darajasini bir-biriga yaqinlashtirish;

⁶ Just R.E., N Bockstael. Commodity and resource policies in Agricultural Systems, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 1991

- mahalliy tovar ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish.
- Davlat tomonidan agrar siyosati orqali tartibga solish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:
- oziq-ovqat, xom-ashyo va qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorlarini shakllantirish va rivojlantirish;
- moliya, kredit, sug'urta, imtiyozli soliqqa tortish;
- tashqi iqtisodiy faoliyatda mahalliy ishlab chiqaruvchilar manfaatlarini himoyalash;
- agrosanoat ishlab chiqarish sohaslarida ilmiy faoliyatni qo'llash va fanni rivojlantirish;
- qishloq joylarda ijtimoiy sohalarni rivojlantirish.

Davlat agrar siyosati orqali tartibga solishda bir qator usullardan foydalanadi. Bu usullarni umumlashtirib quyidagicha guruhlash mumkin:

- bevosita ta'sir qilish usullari;
- bilvosita ta'sir qilish usullari;
- tashqi iqtisodiy usullar.

Markazdan boshqarish tartibi ustun bo'lgan mamlakatlarda davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvida bevosita ta'sir qilish usullari ustun bo'lsa, bozor iqtisodiyoti esa asosan iqtisodiy jarayonlarni bilvosita tartibga solish bilan bog'langan.

Davlat iqtisodiyotni bevosita tartibga solishda ma'muriy vositalardan foydalanadi. Ma'muriy vositalar davlat hokimiyati kuchiga tayanadi va ta'qiqlash, ruxsat berish va majbur qilish xususiyatidagi tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Tartibga solishning ma'muriy vositalaridan foydalanilganda yaxlit takror ishlab chiqarish jarayoni yoki uning alohida tomonlarini to'g'ridan-to'g'ri tartibga solish ko'zda tutiladi. Ayniqsa ishlab chiqarish tanazzulga uchragan davrda iqtisodiyotga bilvosita ta'sir qilish tadbirlari kam samarali bo'lib, ma'muriy vositalardan foydalanishga ustunlik beriladi.

Iqtisodiyotni bilvosita tartibga solishda iqtisodiy dastak va vositalarga ustunlik beriladi. U davlatning pul-kredit va byudjet siyosatida o'z ifodasini topadi.

Shuningdek, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning bir qator shakllarini ham ajratib ko'rsatish mumkin:

- davlat iqtisodiy dasturlarining ishlab chiqilishi;
- ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalari, ixtirolarni davlat tomonidan rag'batlantirish hamda iqtisodiyotdagi ijobiy tarkibiy siljishlarni ta'minlash;
- investisiya jarayoni va iqtisodiy o'sishni davlat tomonidan tartibga solish;
- ishchi kuchi bozoriga davlat tomonidan ta'sir ko'rsatish;
- qishloq xo'jaligini davlat tomonidan tartibga solish va boshqalar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligini o'ziga xos bo'lgan bir qator xususiyatlari ta'sirida agrar tarmoqdagi xo'jalik yuritish subyektlari faoliyatini tartibga solishda davlatning roli muhimligicha qolmoqda. Bu, eng avvalo, qishloq xo'jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi bo'lgan yer hamda boshqa bir qator resurslar umummilliy, davlat mulki ekanligi, ulardan samarali va oqilona foydalanishni davlat mulki ekanligi, ulardan samarali va oqilona foydalanishni davlat tomonidan tartibga solish jamiyatimiz uchun nihoyatda zarurligi bilan bog'liq. Shu bilan birga agrar tarmoqda xo'jalik yuritishning shartnomaviy-huquqiy bazasini yaratish, soliq, moliya-kredit va narx

mexanizmlari orqali tartibga solish har qanday xo'jalik yuritish sharoitlarida ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.

Agrar soha rivojlanishining hozirgi holati, tarmoq investision jozibadorligining nisbatan pastligi, kapitalning sekin aylanishi, qishloq xo'jaligida tadbirkorlik bilan shug'ullanishning o'ta tavakkalchilikka moyilligi hukumat tomonidan agrar siyosatni olib borishda har tomonlama puxta o'ylangan va tizimli yondoshuvni talab etadi. Bunday siyosat yuritish agrar sohasida bozorning salbiy ta'sirlarini yumshatish, tarmoqning raqobatbardoshligini oshirish, uzoq muddatli iqtisodiy sur'atlarini va mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash imkonini beradi.

Amerikalik iqtisodchi olimlar K.R.Makkonnel va S.L.Bryular davlatning agrar sohaga faol aralashuvi zaruriyatini quyidagi muammolarga bog'laydilar:

- qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan talabning noelastikligi;
- texnik rivojlanish natijasida fermerlar mahsulotlarining talabdan oshiqcha ishlab chiqarilishi;
- qishloq xo'jalik resurslarining nisbatan immobillik xususiyati;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida sof raqobat kurashi hukm surgan holda, unga resurslar yetkazib beruvchi bozorlarda monopoliya elementlarining mavjudligi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining tabiiy-iqlimiy sharoitlarga bog'liqligi bu tarmoqda narxlar va fermer xo'jaligi daromadining barqarorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, qulay ob-havo sharoitida bozorga talabdan ortiqcha mahsulotning kirishi narxlarning keskin pasayishiga olib kelishi mumkin. Bunday holatni ko'proq g'alla, sabzavot, poliz, meva va uzum mahsulotlari bozorida kuzatish mumkin. Ba'zan narxlarning bunday pasayishi mahsulot tannarxini qoplashga ham imkon bermasligi oqibatida fermerlar katta zarar ko'radi. Tabiiyki, bunday sharoitlarda agrar sohada erkin bozor munosabatlari amal qilayotgan bo'lsa, fermerlar xonavayron bo'lishi turgan gap. Ikkinchi bir yili ob-havoning noqulay kelishi (qurg'oqchilik, sel, jala va hokazo) hosilning keskin kamayib ketishiga va natijada narxlarning haddan tashqari qimmatlashib ketishiga sabab bo'lishi mumkin. Bunday hollarda fermerlar hosilning kamayib ketishidan zarar ko'rsalar, iste'molchilar narxlarining balandligidan aziyat chekadilar. Ko'rinib turibdiki, har ikkala holda ham fermer ko'proq zarar ko'radi va bu holat qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash zaruriyatini yuzaga keltiruvchi omillardan biri sifatida yuzaga chiqadi. Davlatning agrar iqtisodiyotni tartibga solishdagi asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni belgilash mumkin:

1. Ma'muriy-huquqiy tartibga solish vazifasi - fermer xo'jaliklari faoliyatining tashkiliy, huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa asoslarini tartibga solib turuvchi qonuniy me'yorlar hujjatlarni ishlab chiqish, qabul qilish va ularga rioya etilishini nazorat etishni nazarda tutadi.
2. Huquqiy himoyalash va kafolatlash vazifasi - fermer xo'jaliklarining barqaror rivojlanishini, boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar bilan teng sharoitlarda faoliyat yuritishini ta'minlashga va ular faoliyatiga turli nazorat etuvchi hamda tekshiruvchi organlarning noqonuniy aralashuvlarini cheklashga imkon beruvchi qonuniy-me'yoriy asoslarini yaratish va ularga rioya etilishini nazorat etishni nazarda tutadi.
3. Barqarorlashtirish vazifasi - agrar iqtisodiyotda inqirozli holatlarni bartaraf etish, ishlab chiqarishning pasayishiga yo'l qo'ymaslik, inflyasiya va ishsizlik darajasini

kamaytirish, qishloq xo'jaligi tarmoqlari tarkibining mutanosibligini ta'minlash bilan bog'liq.

4. Rag'batlantirish vazifasi - fermer xo'jaliklarini, shuningdek, ularga xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar faoliyatini turli iqtisodiy dastaklar yordamida rag'batlantirish va qo'llabquvvatlash choralari ifodalaydi.

5. Taqsimlash vazifasi - ijtimoiy adolat va himoyalash sifatida daromadlarni qayta taqsimlash, shuningdek, fermer xo'jaliklarining moddiy-texnikaviy resurslardan imtiyozli asoslarda foydalanishiga sharoit yaratish maqsadida resurslar taqsimotiga tuzatishlar kiritish bilan bog'liq.

6. Ijtimoiy kafolatlash vazifasi - ijtimoiy ta'minot va himoyalashning samarali tizimini yaratish, shuningdek fermer xo'jaliklarining ta'lim, sog'liqni saqlash va madaniy tadbirlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish bilan bog'liq chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

7. Muhofaza qilish vazifasi - qishloq xo'jaligini salbiy xarakterdagi tashqi ta'sirlardan (masalan, atrof-muhitning ifloslanishi, qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarning sho'rlanishi, qurg'oqchilik yoki tabiiy-ofatlar va b.) saqlash, tovar ishlab chiqaruvchilarini tashqi eksportyorlardan yoki jahon bozoridagi kuchli raqobatdan himoyalash kabi vazifalardan iborat.

8. Nazorat etish vazifasi - qonuniy-me'yoriy hujjatlar, hukumat qarorlari va boshqa hujjatlarning bajarilishi ustidan nazorat o'rnatish bilan bog'liq.

9. Axborot-maslahat ta'minot vazifasi - fermer xo'jaliklarining axborot ta'minoti tizimidan teng sharoitlarda, to'siqlarsiz foydalanish imkoniyatini yaratish, ular uchun iqtisodiy muammolarning samarali yechimini topish, xom-ashyo va resurslar ta'minoti, ilg'or texnika va texnologiyalarni qo'llash yuzasidan maslahat berishni nazarda tutadi.

10. Analitik-tahlil vazifasi - davlatning fermer xo'jaliklari rivojlanishini kuzatib borish, chuqur tahlil qilish va shu asosda tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqish vazifasini nazarda tutadi.

11. Ekspertlik vazifasi - fermer xo'jaliklari va agrar tarmoqni barqaror rivojlantirishga oid loyihalarni, dasturlarni, shuningdek mahsulot va tovarlarni davlat standartlariga mos kelishini davlat ekspertizasidan o'tkazish hamda tegishli xulosalar chiqarishdan iborat.

12. Tashqi iqtisodiy faoliyatni muqobillashtirish vazifasi - xalqaro bozorlarda fermer xo'jaliklari manfaatlarini himoyalash, imtiyozli bojxona ta'riflari va soliqlar orqali eksport uchun qulay iqtisodiy muhit hosil qilish tadbirlaridan iborat.

13. Istiqbolni belgilash vazifasi - agrar tarmoq va fermer xo'jaliklarini istiqbolda rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash choralari izchil amalga oshirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Fermer xo'jaliklarini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning turli shakllari, usullari, mexanizmlari va dastaklarini o'z ichiga muayyan tizim shakllangan bo'lib, bu tajribalarni o'rganish agrar sohani qo'llab-quvvatlashning milliy tizimini shakllantirishga yordam berishi mumkin.

Shunday qilib, davlat tomonidan agrar siyosatni tartibga solishning qarab chiqilgan barcha ichki va tashqi iqtisodiy usullari (vosita va dastaklari) birgalikda milliy iqtisodiyot agrar sektorida takror ishlab chiqarish jarayoniga va mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalariga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

2.4. Agrar siyosatning tarixiy, huquqiy va institutsional asoslari

Zamonaviy agrar iqtisodiyot mamlakatimiz iqtisodiy hayotida muhim o'rin tutadi. Uning rivojlanish holati doimiy e'tiborga molikdir. Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekiston qishloq xo'jaligining iqtisodiy inqirozga yuz tutganligining bir qator sabablari mavjud edi:

- birinchidan, ko'p yillar davomida yerga nisbatan davlat mulki munosabatlari hukmronlik qilgani va kishilarda sosializmga xos fikrlashning hukmronlik qilishi iqtisodiy islohotlarni amalga oshishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi;
- ikkinchidan, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishiga fan-texnika yutuqlarini qo'llash va uni amalga oshirishning qiyinlashib qolganligi;
- uchinchidan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida keragidan ortiqcha mehnat resurslarining yig'ilib qolganligi, ularni bo'shatish va boshqa ish bilan ta'minlash hukumat oldiga yana bir ulkan muammoni qo'yganligi;
- to'rtinchidan, qishloq xo'jaligi texnikalarining eskiligi va tarmoqda mexanizasiyalashtirish darajasining pasayib ketganligi, yangi texnika sotib olish va ishlab chiqarishga jalb qilish qimmatligi va ishlab chiqaruvchilarda buning uchun kerakli mablag'ning yo'qligi;
- beshinchidan, qishloq xo'jaligi korxonalarini rivojlantirish uchun kerakli miqdordagi ssuda va kreditlarning yetishmasligi yoki ularni olishning haddan tashqari qiyinligi.

Agrar siyosatning asosiy vazifasi bu kabi muammolarga imkon qadar tezroq barham berish va iqtisodiy islohotlarning samarali amalga oshirishiga erishishdir. Shu maqsadda keyingi yillarda mamlakat agrar tarmog'ini rivojlantirish uchun bir qator tadbirlar amalga oshirildi.

Ular ichida eng muhimlaridan biri mamlakat agrar siyosatining huquqiy asoslari yaratildi.

O'zbekiston agrar siyosatining huquqiy asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

- O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi;
- Yer Kodeksi;
- Mehnat Kodeksi;
- Fermer xo'jaligi to'g'risidagi qonun;
- Dehqon xo'jaligi to'g'risidagi qonun;
- Qishloq xo'jalik kooperativlari (shirkat xo'jaligi) to'g'risidagi qonun;
- Qishloq xo'jaligini rivojlantirish, undagi ishlab chiqarish, moliya, soliq, kredit va boshqa munosabatlarni takomillashtirish borasidagi qonunlar, farmonlar, qarorlar, me'yoriy hujjatlar va boshqa qonunosti hujjatlari.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida institutsional o'zgarishlarni amalga oshirishda, avvalambor, amaliy tajribaning yetishmasligi natijasida qator muammolar, kamchiliklar hamda nomutanosibliklar mavjud bo'lib, ular bevosita chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni va nazariy jihatdan asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo qiladi. Shu bois institutsional muhitni faollashtirish, faoliyat ko'rsatayotgan iqtisodiyotning rivojlanish qonuniyatlarini bilish, uni modernizasiya qilish mexanizmlarini tanlash va xavf-xatarning oldini olishning samarali vositasi zarur. Rasmiy qoidalar bir kechadayoq siyosiy qarorlar yordamida o'zgartirilishi mumkin bo'lgani holda, norasmiy me'yorlar juda sekin

o'zgaradi. Norasmiy qoidalar asrlar davomida qaror topgan urf-odatlar, hatti- harakatlar me'yorlari, milliy mentalitetdan tashkil topgan. Ular vaqti kelib ushbu jamiyat uchun majburiy bo'lgan rasmiy qoidalar darajasiga ko'tarilishi yoki ularni qaror topishiga ta'sir ko'rsatgan shart-sharoitlarning o'zgarishi natijasida yo'q bo'lib ketishi mumkin. Masalan, O'zbekiston qishloq xo'jaligida tarixan mayda oilaviy ishlab chiqarish keng tarqalgan va bu ko'nikma hosil etgan shaxsiy tomorqa xo'jaliklarining dehqon xo'jaliklariga aylantirilishi. Qonun rasmiy qoidalar sifatida asta- sekin urf-odat va an'analardan vujudga keladi. Bunga teskari jarayon qonunlar urf-odat va an'analarga ta'sir ko'rsatgan chog'da yuz berishi mumkinki, buni ko'proq iqtisodiyot sohasida kuzatish mumkin. Ammo yangi qonunlarning bunday ta'siri jamiyatda ularga ehtiyoj yetilgan bo'lishini yoki ularni ijtimoiy ongga singdirish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan mafkuraviy ishlarning olib borilishini taqozo etadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida institusional o'zgarishlarni amalga oshirishda, avvalambor, amaliy tajribaning yetishmasligi natijasida qator muammolar, kamchiliklar hamda nomutanosibliklar mavjud bo'lib, ular bevosita chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borishni va nazariy jihatdan asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo qiladi. Shu bois institusional muhitni faollashtirish, faoliyat ko'rsatayotgan iqtisodiyotning rivojlanish qonuniyatlarini bilish, uni modernizasiya qilish mexanizmlarini tanlash va xavf-xatarning oldini olishning samarali vositasi zarur. Rasmiy qoidalar bir kechadayoq siyosiy qarorlar yordamida o'zgartirilishi mumkin bo'lgani holda, norasmiy me'yorlar juda sekin o'zgaradi. Norasmiy qoidalar asrlar davomida qaror topgan urf-odatlar, hatti- harakatlar me'yorlari, milliy mentalitetdan tashkil topgan. Ular vaqti kelib ushbu jamiyat uchun majburiy bo'lgan rasmiy qoidalar darajasiga ko'tarilishi yoki ularni qaror topishiga ta'sir ko'rsatgan shart-sharoitlarning o'zgarishi natijasida yo'q bo'lib ketishi mumkin. Masalan, O'zbekiston qishloq xo'jaligida tarixan mayda oilaviy ishlab chiqarish keng tarqalgan va bu ko'nikma hosil etgan shaxsiy tomorqa xo'jaliklarining dehqon xo'jaliklariga aylantirilishi. Qonun rasmiy qoidalar sifatida asta- sekin urf-odat va an'analardan vujudga keladi. Bunga teskari jarayon qonunlar urf-odat va an'analarga ta'sir ko'rsatgan chog'da yuz berishi mumkinki, buni ko'proq iqtisodiyot sohasida kuzatish mumkin. Ammo yangi qonunlarning bunday ta'siri jamiyatda ularga ehtiyoj yetilgan bo'lishini yoki ularni ijtimoiy ongga singdirish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan mafkuraviy ishlarning olib borilishini taqozo etadi.

Rasmiy (qonunlar) va norasmiy (urf-odatlar) institutlarning iqtisodiy tizim rivojiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishini tan olish institusional iqtisodiyotning asosiy qoidasi hisoblanadi.

Bozor islohotlarini o'tkazish va samarali bozorning yuzaga kelishiga to'siq bo'luvchi omillar juda ko'p, lekin eng asosiysi - institusional o'zgarishlarning yetarli darajada emasligidir. Institusional sohadagi o'zgarishlar jamiyatning taraqqiyot yo'lini belgilab beradi, iqtisodiyotning samaradorligiga ta'sir etadi.

Bozor iqtisodiyotida davlatning asosiy vazifasi kuchli raqobatni tashkil etish, daromad va resurslarni taqsimlashda davlatning aralashuvi darajasini pasaytirish, bozorga kirish va resurslarga egalikdagi tengsizlikni bartaraf etish, hamda transaksion xarajatlarni pasaytirishga erishish lozim. Faqat shu yo'l bilan xususiy tadbirkorlik va bozor iqtisodiyotining rivojlanishiga erishish mumkin.

Institusional o'zgarishlar - texnika taraqqiyoti, mulkchilik munosabatlarining

o'zgarishi, milliy iqtisodiyotni boshqarishning tashkiliy tuzilishini ya'ni, bozorga xos yangi muassasalarni yaratish va rasmiy normalarning qabul qilinishidir. Shu nuqtai nazardan, agrar islohotlarning institusional asosi yangi iqtisodiy institutlarning-mulk, ishlab chiqarish va boshqarishning iqtisodiy

- huquqiy shakllarining, moliyaviy institutlar va bozor infratuzilmasining qaror topishi hisoblanadi.

Tanlangan yo'l asosida O'zbekistonda agrar sohani rivojlantirishning asosiy vazifalari belgilab olindi va qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, sohani barqaror rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va qarorlari, Davlat dasturlarida belgilangan tadbirlarning ijrosini tashkil etish, ularning o'z muddatlarida va to'laqonli bajarilishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligining Hay'at qarori bilan quyidagi maxsus ishchi guruhlarini tashkil etildi:

1. Tizimdagi korxonalarni modernizatsiyalash va mahalliyashtirish, sifat va narxlar borasida raqobatbardosh sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish yo'li bilan ularning barqaror ishlashini ta'minlash masalalari bo'yicha;

2. Eksport mahsulotlari ishlab chiqarish va ularni xorijga sotish ko'lamini oshirish, import hajmini optimallashtirish masalalari bo'yicha;

3. Xorijiy investisiyalarni jalb etish, ulardan maqsadli foydalanish va loyihalar monitoringini tashkil etish masalalari bo'yicha;

4. Qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan tarkibiy o'zgarishlar jarayonida Qoraqalpog'iston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, viloyatlar Qishloq va suv xo'jaligi boshqarmalari hamda tumanlar Qishloq va suv xo'jaligi bo'limlari faoliyatini takomillashtirish masalalari bo'yicha;

5. Qishloq infratuzilma obyektlari faoliyatini rivojlantirish hamda fermer xo'jaliklari bilan ta'minotchi, xizmat ko'rsatuvchi, tayyorlov idoralari o'rtasida shartnoma majburiyatlarining bajarilishi ustidan monitoring yuritish masalalari bo'yicha;

6. Suv tanqisligining salbiy ta'sirini yumshatish, suv resurslarini oqilona boshqarish va suvdan samarali foydalanish hamda tomchilatib sug'orish tizimini tashkil qilish masalalari bo'yicha;

7. Paxtachilik, g'allachilik va moyli ekinlar masalalari bo'yicha;

8. Sabzavot, poliz, kartoshka, meva va uzum mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash, ichki iste'mol bozorini to'ldirish hamda eksport qilish hajmlarini kuchaytirish masalalari bo'yicha;

9. O'simliklarni himoya qilish, biolaboratoriyalar va agrokimyo- stansiyalar faoliyatini takomillashtirish masalalari bo'yicha;

10. Chorvachilik va qorako'lchilikni rivojlantirish masalalari bo'yicha;

11. Parrandachilikni rivojlantirish masalalari bo'yicha;

12. Baliqchilikni rivojlantirish masalalari bo'yicha;

13. Asalarichilikni rivojlantirish masalalari bo'yicha;

14. Pillachilik masalalari bo'yicha.

Mazkur ishchi guruhlariga hududlarda yuqorida qayd etilgan yo'nalishlar bo'yicha belgilangan chora-tadbirlarning bajarilishi borasida amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil

qilish, joylarda aniqlangan xato-kamchiliklarni mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruv idoralari rahbarlari bilan birgalikda bartaraf etish va muammolarni hal qilish vazifalari yuklatildi.

Shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklari hamda tegishli korxona va tashkilotlar rahbarlari o'zlaridagi mavjud muammolar hamda ushbu yo'nalishlar bo'yicha vazirlik va uning tizim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha takliflarini Ishchi guruhlariga taqdim qilishdi.

Shunga ko'ra, biz mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining joriy va istiqboldagi chora- tadbirlarini belgilashda jahon moliyaviy inqirozi oqibatlarining ta'sirini har tomonlama hisobga olishimiz, iqtisodiy rivojlanish dasturlarini ushbu jarayonlar ta'siri nuqtai-nazaridan shakllantirishimiz va ularni izchil amalga oshirishimiz taqozo etiladi. O'zbekiston uchun inqirozni bartaraf etish va jahon bozorida yangi marralarga chiqishning ishonchli yo'li sifatida quyidagi eng muhim ustuvor yo'nalishlar belgilangan:

1) mamlakatimizda qabul qilingan jahon iqtisodiy inqirozi oqibatlarining oldini olish va bartaraf qilish bo'yicha inqirozga qarshi dasturni amalga oshirish, shu asosda iqtisodiy o'sishning uzoq muddatli barqaror sur'atlarini va iqtisodiyotning muvozanatli rivojlanishini ta'minlash;

2) tarkibiy o'zgartirishlarni davom ettirish va iqtisodiyotni diversifikasiyalash, buni birinchi navbatda, xalqaro sifat standartlariga javob beradigan, ichki va tashqi bozorlarda talab yuqori bo'lgan raqobatbardoshli mahsulotlar ishlab chiqarishga yo'naltirilgan iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlarini modernizasiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash yo'li bilan amalga oshirish;

3) qishloq turmushi sifatini va qiyofasini tubdan yaxshilashga, qishloq joylarda ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini jadal rivojlantirishga, mulkdorning, tadbirkorlik va kichik biznesning maqomi, o'rnini va ahamiyatini tubdan qayta ko'rib chiqishga, fermer xo'jaligini rivojlantirishni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan uzoq muddatli, o'zaro chuqur bog'langan chora-tadbirlar keng kompleksini amalga oshirish;

4) aholi bandligini ta'minlash, uning turmush sifatini oshirishning eng muhim omili sifatida xizmatlar ko'rsatish sohasi va kichik biznesni jadal rivojlantirish;

5) mamlakatni modernizasiya qilish va aholi bandligini oshirishning eng muhim omili sifatida ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish;

6) banklar ishini yanada takomillashtirish, aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning bo'sh mablag'larini tijorat banklaridagi depozitlarga jalb qilishni rag'batlantirish.

O'zbekiston agrar siyosatining huquqiy asoslari yaratilgan, faqat uni to'g'ri amalga oshirish muhim, shundagina olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar kerakli darajadagi samarani berishi mumkin.

2.5. O'zbekiston Respublikasida agrar siyosatning asosiy

yo'nalishlari Mavzu bo'yicha savollar:

1. Agrar siyosatning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. Agrar siyosatni amalga oshirishning vosita va mexanizmlari nimalardan iborat?
3. Davlatning agrar iqtisodiyotni tartibga solishdagi asosiy vazifalariga izoh bering.

4. O'zbekiston iqtisodiyotida agrar siyosatning rivojlanish tarixi bosqichlarini tavsiflang.

3-mavzu: O'zbekistonda agrar islohotlarining asosiy yo'nalishlari.

Reja:

- 3.1. Respublikada amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlarning bosqichlari va yo'nalishlari;
- 3.2. Agrar islohotlarning maqsadi, zarurati, mohiyati va huquqiy asoslari;
- 3.3. Agrar islohotlarning bosqichlari, vazifalari va asosiy yo'nalishlari;
- 3.4. Yer-suv, mulk, moliya-kredit, soliq va sug'urta tizimidagi islohotlar;
- 3.5. Qishloq xo'jaligida mahsulot ishlab chiqaruvchilar erkinligini ta'minlash hamda bozor munosabatlarini shakllantirishda agrar islohotlarning tutgan o'li.

Kalit so'zlar: Agrar islohotlari, Iqtisodiy islohotlar, Yer va suv, Mulk, Moliya kredit, Soliq va sug'urta tizim islohotlari.

3.2. Agrar islohotlarning maqsadi, zarurati, mohiyati va huquqiy asoslari

Iqtisodiy islohotlar iqtisodiyotda tub o'zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgan iqtisodiy chora-tadbirlar majmui bo'lib, ulardan ko'zda tutilgan maqsad mamlakat aholisi uchun yashash va faoliyat qilishning eng yaxshi sharoitlarini yaratish, ularning ma'naviy-axloqiy yetukligiga erishish, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlashdan iborat.

Islohotlarni amalga oshirishdan oldin bozor iqtisodiyotiga o'tishning nazariy modeli yaratildi. Bu modelda yangi iqtisodiyotga o'tishning umumiy tomonlari va milliy xususiyatlari nazarda tutiladi, islohotlarning asosiy yo'nalishlari belgilanadi.

Respublikada iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- mulkiy munosabatlarni isloh qilish;
- agrar islohotlar;
- moliya-kredit va narx-navo islohoti;
- boshqarish tizimini isloh qilish va bozor infratuzilmasini yaratish;
- tashqi iqtisodiy aloqalar islohoti; ijtimoiy islohotlar.

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyotiga o'tishning birinchi bosqichida quyidagi ikkita vazifani birdaniga hal qilish maqsad qilib qo'yildi:

- totalitar tizimning og'ir oqibatlarini yengish, tanglikka barham berish, iqtisodiyotni barqarorlashtirish;

- Respublikaning o'ziga xos sharoitlari va xususiyatlarini hisobga olgan holda bozor munosabatlarining negizlarini shakllantirish Respublikada bozor munosabatlariga o'tishning birinchi bosqichida iqtisodiyotda va ijtimoiy sohada yuz bergan tub o'zgarishlar uning o'z taraqqiyotida keyingi sifat jihatdan yangi bosqichga o'ta boshlash uchun mustahkam shart-sharoit yaratdi. Shu bilan birga isloh qilishning birinchi bosqichi natijalari ikkinchi bosqichning strategik maqsadlari va ustun yo'nalishlarini aniq belgilab olish imkonini berdi. Mazkur bosqichda investisiya faoliyatini kuchaytirish, chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va shuning negizida iqtisodiy o'sishni ta'minlab, bozor munosabatlarini to'liq joriy qilish maqsad

qilib qo'yiladi. Shu maqsaddan kelib chiqib respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov ikkinchi bosqichda amalga oshirilishi lozim bo'lgan quyidagi bir qator vazifalarni ko'rsatib berdi:

- davlat mulklarini xususiylashtirish sohasida boshlangan ishni oxiriga yetkazish;
- ishlab chiqarishning pasayishiga barham berish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash; milliy valyuta - so'mni yanada mustahkamlash;
- iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishini tubdan o'zgartirish, xomashyo yetkazib berishdan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga o'tish

Respublikada iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning dastlabki bosqichidayoq qishloq xo'jaligini isloh qilishga ustunlik berildi. Bunga quyidagilar sabab bo'ldi:

- mamlakatimiz iqtisodiyotida agrar soha ustunlikka egaligi, aholining ko'pchiligi qishloq xo'jaligida bandligi, iqtisodiy o'sishning ko'p jihatdan shu tarmoq ahvoliga bog'liqligi;
- respublika butun sanoat potensialining yarmiga yaqinini tashkil qiladigan sanoatning ko'pgina tarmoqlarini (paxta tozalash, to'qimachilik, yengil, oziq-ovqat, kimyo sanoati, qishloq xo'jalik mashinasozligi va boshqalar) rivojlantirish istiqbollari bevosita qishloq xo'jaligiga bog'liqligi;
- qishloq xo'jalik mahsulotlari (asosan paxta) hozirgi vaqtda valyuta resurslari, respublika uchun zarur bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlari, dori-darmonlar, texnika va texnologiya uskunalari chetdan sotib olishni ta'minlayotgan asosiy manba ekanligi;
- mustaqillik sharoitida qishloq xo'jaligining oziq-ovqat muammosini hal etishdagi rolining ortib borishi.

Biz mustaqillikka erishganimizdan keyin sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan ko'pgina respublikalar boshqa davlatlar uzoq yillar davomida erishgan yutuq va maralarga bir zumda, ya'ni "shok terapiyasi" usulini qo'llagan holda erishmoqchi bo'lishdi. Biz buning uddasidan chiqish uchun barcha imkoniyatlarimizni ishga solamiz, hammadan o'zib ketamiz, degan balandparvoz gaplar aytiladi, turli rejalar, hisobotlar tuzildi, ular haqida dunyoga jar solindi. Keyin ma'lum bo'ldiki, shoshmashosharlik bilan uzoqqa borib bo'lmas ekan.

Odatda bir iqtisodiy tizimdan boshqasiga o'tilar ekan, yillar davomida hal etishga to'g'ri keladigan muammolar paydo bo'ladi. Bir siyosiy tuzumdan boshqasiga o'tish uchun eng muhimi odamlarning ongini, tafakkurini o'zgartirish lozim. Bu ishni amalga oshirmasdan turib ma'muriybuyruqbozlik, subyektiv, volyuntaristik siyosatga asoslangan rejali-taqsimot tizimidan bozor iqtisodiyotiga aslo o'tib bo'lmaydi.

Iqtisodiy islohotlarning bosh bo'g'ini mulkchilik munosabatlarini tubdan o'zgartirishdir, chunki shu orqali ko'p ukladli iqtisodiyot va raqobatlashish muhiti shakllantiriladi hamda bozor iqtisodiyotiga o'tishning shart-sharoitlari vujudga keltiriladi. Shu sababli Respublikada mulkiy munosabatlarni isloh qilishdan ko'zda tutilgan maqsad davlat mulki monopolizmini tugatish va bu mulkni xususiylashtirish hisobiga ko'p ukladli iqtisodiyotni real shakllantirishdan iborat.

2007 yilning 30 avgustida Prezidentimiz Islom Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, Vazirlar Mahkamasi va Prezident Devonining O'zbekiston mustaqilligining 16 yilligiga bag'ishlangan qo'shma majlisidagi ma'ruzasida respublikamizning bosib o'tgan mustaqil taraqqiyot yo'li va oldimizda turgan vazifalarning ma'no-mohiyati va ahamiyati haqida so'z yuritib, bu yo'lni alohida ikki

davrga ajratish to'g'ri bo'lishini ta'kidlab o'tdi. Bu davrlarning har biri mamlakatimiz tarixida o'ziga xos va o'ziga mos muhim o'rin egallashini bildirdi.

Jumladan, dastlabki bosqich - 1991-2000 yillar mamlakatimiz va xalqimiz hayotida ulkan iz qoldirgan o'tish davri tom ma'noda tarixiy ahamiyatga egaligi e'tirof etildi. Bu bosqichda o'tish davri va milliy davlatchilik asoslarini shakllantirish bilan bog'liq dolzarb va muhim vazifalar belgilanib, amalga oshirildi. Ikkinchi bosqich 2001 yildan 2007 yilgacha bo'lgan muddatni o'z ichiga olib, u Prezidentimiz tomonidan faol demokratik yangilanishlar va mamlakatni modernizasiya qilish davri deb nomlandi.

Milliy taraqqiyotimizning hozirgi pallasida mamlakatimizni isloh etish va modernizasiyalash jarayonlari yanada kuchaytirilib, pirovard strategik maqsadimiz - ijtimoiy yo'naltirilgan bozor

iqtisodiyotiga asoslangan ochiq demokratik davlat barpo etish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish yo'lidagi harakatlar izchil ravishda amalga oshiriladi.

3.3. Agrar islohotlarning bosqichlari, vazifalari va asosiy yo'nalishlari;

Uzoq davr mobaynida qishloq xo'jaligiga nisbatan noekvivalent ayrboshlash mavjud bo'lib kelgan edi. Iqtisodiyotda rejali tizim amal qilgan yillarda qishloq xo'jaligidan boshqa umumdavlat ehtiyojlari uchun juda katta mablag'lar "sog'ib" olingan edi, xodimlarga esa eng kam ish haqi to'landi, uning darajasi tirikchilik minimumidan ancha past edi. Bu hol narxlar siyosati, investisiyalar, moddiy-texnika ta'minoti, mehnatga haq to'lashda yanada yorqinroq namoyon bo'ldi. Qishloq xo'jaligi bo'yicha hukumatning bir qancha qarorlari qabul qilinganligiga qaramay, ushbu muhim sohada ahvol tubdan yaxshilanmadi va u mamlakat oldida turgan ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal qilishga to'sqinlik qildi. Turg'unlik yillarida qishloqda o'ta og'ir ijtimoiy vaziyat yuzaga keldi. Ko'pchilik qishloqlarda tibbiy muassasalar, shuningdek do'kon va maktablar yetishmas edi. Ko'p yerlar agrar sektor oborotidan chiqarib tashlangan va tubdan yaxshilashga muxtoj edi. Agrar sektor ishchilarining maoshlari shahardagi ishchilarning maoshlaridan 3-5 marta kam edi.

Mana shunday sharoitda O'zbekiston 1991 yilda o'z mustaqilligini e'lon qildi va tub iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishga kirishdi.

Respublikada 1990-1991 yillarda o'tkazilgan agrar islohot davomida aholiga 1,5 milliondan gektardan ortiq haydaladigan yer bo'lib berilgandi va bu tadbir respublika aholisining o'z-o'zini oziq-ovqat mahsulotlari bilan taminlashdagi ahvolini ma'lum darajada yaxshilashi lozim edi va bu tez orada o'z samarasini berdi. Bu davrda respublikaning qishloq xo'jaligi tarmog'i quyidagi o'ziga xos xususiyatlari:

- xom ashyo yetishtirishga yo'naltirilganlik;
- yer-suv resurslarining cheklanganligi;
- ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasi taraqqiyotining pastligi;
- qishloqda aholi va mehnat resurslarining o'sish sur'atlari yangi ish o'rinlari yaratish va iqtisodiyotning rivojlanish sur'atlariga nisbatan yuqoriligi;
- yerni qashqatqich holda ekspluatasiya qilish natijasida uning tabiiy unumdorligining pasayib ketganligi;
- agrotexnik qoidalarga rioya qilinmaslik va almashlab ekish jarayonining buzilganligi (oxirgi paytlarda almashlab ekishni barbod qilinganligi);
- yerlarning meliorativ holatining qoniqarsizligi, suv ta'minoti va drenaj quduqlarning

achinarli xolatga keltirilganligi;

- suvdan oqilona foydalanmaslik maqsadida ilg'or sug'orish tizimlarini joriy etilmaganligi;
 - mineral o'g'itlar va turli kimyo vositalari narxlarining o'sib borishi;
 - madaniy o'g'itlar asosini tashkil qiluvchi chorvachilik sohasiga e'tiborning susayishi;
 - yonilg'i-moylash materiallari narxining ortib borishi;
 - qishloq xo'jaligida band mutaxassisilarni layoqati yetarli emasligi
- tizimning tugashiga sabab bo'ldi deyish mumkin.

- XX asrning 80-yillarigacha iste'mol tovarlarining asosiy qismi mamlakat tashqarisidan

keltirilgan. Bunday holatni yuzaga keltirgan asosiy sabablari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish

vositalariga davlat mulkchiligi va iqtisodiyotni boshqarishning ma'muriy usullari tashkil etganligidir.⁷

- Qishloq xo'jaligi korxonalarining qaror topgan tarkibi, davlat tomonidan qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish vositalari va mahsulotning monopol boshqarilishi, moddiy-texnik resurslar taqsimotining, mehnatga haq to'lash va daromadlarning qattiq nazorat qilinishi, davlatning yuqori organlari tomonidan ishlab chiqarish va iqtisodiy faoliyatga qo'yilgan ko'plab cheklovlar, qishloq xo'jalik ekinlarini joylashtirishdagi, ularni ishlab chiqarish hajmini belgilashdagi qat'iy ixtisoslashuv pirovardida dehqonni ishlab chiqarish vositalari va mahsulotdan, eng muhimi esa - yerdan begonalashuviga olib keldi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish agrar tadbirkorlikning yangi tuzilmasini yaratishni taqozo etdi.

- Islohotlarga qadar mavjud bo'lgan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi xo'jalik yuritishning rejali usuliga moslashtirilgan korxonalar tuzilmasiga ega edi. Aynan shu xususiyatlar qishloq xo'jaligidagi institusional va tarkibiy o'zgarishlarning maqsadlari va bosqichlarini oldindan belgilab bergan.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligida islohotlarni o'tkazishda quyidagi holatlar inobatga olindi:

- yer (agrar ishlab chiqarish uchun yaroqli bo'lgan) va suv resurslarining cheklanganligi, ularning notekis taqsimlanishi va aholining o'sish sur'atlari nisbatan yuqori bo'lgan sharoitda yerga xususiy mulkchilikning joriy etilishi jamiyatda ijtimoiy beqarorlikning manbai bo'lib qolishi mumkin;
- qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarish salohiyatini shunday mehnat vositalari bilan to'ldirib tashlanganki, ularni texnik jihatdan mayda xo'jaliklarga bo'lib tashlashning umuman iloji yo'q, (masalan paxta yetishtirish bo'yicha texnologik majmua shunday mashinalarni ham o'z ichiga oladiki, ularni mayda oilaviy fermalarda ishlatish samarasiz bo'ladi, qishloq xo'jaligi mashinasozligining mayda xo'jaliklarga xizmat ko'rsatuvchi texnikani ishlab chiqarishga tezkorlik bilan moslashtirilishiga umid qilish befoyda edi). Bunday sharoitda mayda oilaviy xo'jaliklarni tez shakllantirish ko'p hollarda ularni almisoqdan qolgan texnologiyada foydalanishga mahkum etgan bo'lur edi;

⁷ Just R.E., N Bockstael. Commodity and resource policies in Agricultural Systems, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 1991

- yer-suv resurslari raqobatli taklifning mavjud emasligi tufayli fermer xo'jaliklari yer va irrigasion tizimlarni ijaraga berish orqali daromad oluvchi ijarachilarga qaram bo'lib qolishlari mumkin edi.

Shuning uchun agrar islohotlar konsepsiyasiga binoan quyidagi institutsional o'zgarishlar ko'maklashuvi kerak edi: yerni xususiyalashtirish, sovxoz, kolxozlarni tugatish va yangi ishlab chiqarishni hayotga tatbiq etish, shuningdek qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sohasidagi korxonalarni, qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatuvchi va moddiy-texnika ta'minoti bilan shug'ullanuvchi korxonalarni xususiyalashtirish. Iqtisodiy islohotlar amalga oshirilgan yillarda qishloq xo'jaligi xususan g'alla mustaqilligini va umuman oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynadi. Bunga mamlakat iqtisodiyotining agrar sektorini isloh qilish bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar tufayli erishildiki, ular makroiqtisodiy barqarorlikni va iqtisodiy o'sishni yangidan yo'lga qo'yishda muhim omillarga aylandi.

Respublikamizning qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlar iqtisodiy islohotlarning milliy O'zbek modelining eng muhim tamoyillari asosida amalga oshirildi. Bu eng avvalo, tashkiliy-huquqiy asoslarning yaratilishida, tarkibiy-investision siyosatni yuritishda davlatning faol aralashuvida hamda tarkibiy o'zgarishlarning ketma-ketligida o'z aksini topdi.

O'zbekistonda agrar islohotlarning asosiy maqsadlari quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

- aholiga kerakli miqdordagi oziq-ovqat mahsulotlari va qayta ishlash sanoati uchun xom ashyo yetkazib berishni ta'minlaydigan ishlab chiqarish sharoitlarini ta'minlash;
- iste'mol bozorlarini barqarorlashtirish;
- qishloq aholisining ijtimoiy muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish imkoniyatlarini shakllantirish;
- agrar tarmoq samaradorligini ta'minlash va uning asta-sekinlik bilan mamlakat iqtisodiyotining barqaror bo'lishidagi hissasini oshirishga erishish.

Bu maqsadlarga erishish uchun quyidagi asosiy vositalardan foydalanish lozim edi:

1. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi mulk shakllari turlaridan samarali foydalanish. Bunda raqobatga asoslangan mulkchilik tizimidan foydalanish, ya'ni, qayerda qaysi mulk shakli eng ko'p samara bersa, o'sha yerda shu mulk shaklidan foydalanish tamoyili asosida ish yuritish muhim ahamiyat kasb etadi.
2. Aholining daromadlarini oshishiga xizmat qiladigan agrar sektordagi mehnat unumdorligini oshirishga erishish.
3. Ish jarayonlarini mexanizasiyalashtirish va avtomatlashtirish, bu o'z navbatida mehnat sharoitlari va ularning natijalarini o'zgartiradi.
4. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, qayta ishlovchi korxonalar ishchilari va ularni tashkil qiluvchilariga tizimli ravishda yo'l-yo'riqlar berib borish, shu bilan birgalikda ishlab chiqarishga ko'proq takomillashgan va tejimli omillardan foydalana borish, marketingni joriy qilish.
5. Ichki agrar ishlab chiqarishni himoya qilish, moliyalashtirishni davlat tomonidan qo'llabquvvatlash, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash.

6. Qishloq hayoti va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi infratuzilmasini shakllantirish.
7. Agrosanoat ishlab chiqarishida bozor mexanizmini takomillashtirish va korxonalar raqobatbardoshligini ta'minlash.
8. Baho tizimini takomillashtirish orqali qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini barcha turlarini samarali bo'lishiga erishish, maxsus fondlarni tashkil qilish orqali esa qishloq xo'jaligining kam samarali, ammo hayot uchun zarur tarmoqlari ishlab chiqarishini barqarorligini saqlab qolish.
9. Qishloq xo'jaligining ayrim tarmoqlari, ayrim hududlar ishlab chiqarishi yoki ayrim qishloq joylarini alohida yoki bir butun holda qishloq xo'jaligini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, shu orqali yer fondini, yer unumdorligini, chorva mollari genetik salohiyatini, shuningdek, qishloq xo'jaligi mashinasozligi imkoniyatlarini oshirish.

Qishloq xo'jaligida islohotlarga bir qator obyektiv va subyektiv omillar ta'sir ko'rsatdi.

Obyektiv omillarga asosan quyidagilar kiradi:

- qishloq xo'jaligini mavjudlik va tashkil etish xususiyatlari;
- agrar sektordagi bioklimat salohiyati darajasi;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining katta mehnat sig'imiga ega ekanligi;
- agrar sektorda bozor munosabatlarining to'la rivojlanmaganligi va uni qishloq aholisining qabul qilishi qiyin bo'layotganligi;
- agrar soha faoliyatini tashkil qilish jarayoniga davlatning aralashuvining zarurligi.

Qishloq xo'jaligida islohotlarda subyektiv omillar ham muhim o'rin tutadi.

Subyektiv omillarga kishilar, ya'ni ishlab chiqaruvchilar, rahbarlar, iste'molchilar va boshqalar kiradi.

Shuningdek, qishloq xo'jaligida islohotlarga quyidagi umumiy omillar ham ta'sir ko'rsatadi:

- korxona hajmi yiriklashuvining texnologik samarasi;
- texnik rivojlanish (biologik, mexanik, tashkiliy-texnik);
- tadbirkorlikning maxsus omillari;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish omillarini o'z vaqtida ta'sir ko'rsatishini ta'minlovchi jihatlari;
- umumiy iqtisodiy rivojlanish (talabning o'sishi, tovar va xizmatlar bahosi);
- siyosiy o'zgarishlar.

O'zbekistonning qishloq xo'jaligida tarkibiy va institusional o'zgarishlar bir qancha yo'nalishlarda yuz olib borildi.

Birinchi yo'nalish - ASM ni isloh qilish bo'lib, yer islohoti kolxoz va sovxozlarni qayta tashkil qilish, qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish vositalarini yetkazib beruvchi va xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlardagi korxonalarni va qishloq xo'jalik mahsulotini qayta ishlovchi hamda iste'molchilarga yetkazib beruvchi korxonalarni xususiylashtirishni o'z ichiga olgan Respublikada yerga bo'lgan yangicha iqtisodiy munosabat, ya'ni asosini xususiy mulkchilik tashkil etuvchi qishloq xo'jaliklaridagi xo'jalik yuritishning yangi turlari shakllandi.

Ikkinchi yo'nalish - mahsulotni xarid qilish va sotish tizimini, ulgurji va chakana savdoni davlat tasarrufidan chiqarish. Natijada davlatning tayyorlov tashkilotlari

tomonidan qishloq xo'jalik mahsulotlarini xarid qilish keskin qisqardi. Sotuvning yangi kanallari, jumladan, ulgurji bozorlar, birjalar, yarmarkalar rivojlana boshladi.

Uchinchi yo'nalish - agrar sektorni davlat tomonidan tartibga solish tizimining o'zgartirilishi

- ASMning tashkiliy tuzilmalarini va boshqaruv uslublarini qayta qurish, texnika va uskunalarni yetkazib berish bo'yicha lizing munosabatlarini hamda qishloq xo'jalik faoliyatini ixtiyoriy sug'urta qilish shakllandi.

To'rtinchi yo'nalish - qishloq xo'jalik tashkilotlarini kommunal xo'jalik va ijtimoiy infratuzilma obyektlarini saqlash vazifalaridan ozod qilishga urinishlar bilan bog'liq.

Institusional o'zgarishlarni o'tkazishda quyidagilar ko'zda tutildi: agrar sohada ko'p ukladli iqtisodiyotni vujudga keltirish; yerga mulkchilik masalalarini hal qilish; bozorga asoslangan xo'jalik yuritishning turli shakllarini joriy etish va rivojlantirish; qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini tartibga solishning ilg'or shakllarini joriy etish; talab va taklifni inobatga olgan holda bozor infratuzilmasini shakllantirish hamda qishloq xo'jaligini tartibga solishning tashkiliy tuzilmalarini takomillashtirish.

3.4. Yer-suv, mulk, moliya-kredit, soliq va sug'urta tizimidagi islohotlar;

Mamlakatimizda agrar sohani isloh etishning asosiy xususiyati shundan iboratki, unda yerga bo'lgan munosabatning davlat mulkchiligi asosida amalga oshirilishidir. Mamlakatimizda yerga bo'lgan davlat mulkchiligining zarurligi tarixiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy omillar, murakkab irrigasiya inshootlari va sug'orma dehqonchilikning o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi. Fermerlarga 30 yildan 50 yilgacha bo'lgan muddatga foydalanish uchun ijaraga berilsa, dehqon xo'jaliklari uchun esa, tekinga, umrbod oila a'zolariga meros qilib qoldirish huquqi bilan foydalanishga beriladi.

Agar 1998 yilda qabul qilingan "Fermer xo'jaligi to'g'risida" gi qonunga muvofiq, "Fuqarolarga fermer xo'jaliklarini yuritish uchun yer uchastkalari 50 yilgacha bo'lgan, lekin 10 yildan kam bo'lmagan muddatga ijaraga berilishi" ko'zda tutilgan bo'lsa, 2004 yilda yangi tarirda qabul qilingan "Fermer xo'jaligi to'g'risida" gi qonunga muvofiq, "Fermer xo'jaliklari yuritish uchun yer uchastkalari tanlov asosida ijaraga 50 yilgacha bo'lgan, lekin 30 yildan kam bo'lmagan muddatga birlashtirilishi" belgilab berildi.

O'tkazilgan yer islohotlari natijasida:

- 2004 yildan boshlab barcha qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yer uchastkalaridan foydalanishning ijara shakli joriy qilindi;
 - Xo'jalik yurituvchi subyektlarga yer uchastkalari faqat faqat tuman xokimi tomonidan ijaraga berilishi belgilab qo'yildi;
 - O'z mablag'i xisobidan yer maydonlarini o'zlashtirishni rag'batlantirish tizimi belgilab berildi;
 - Yer ijarasi xuquqini meros qilib qoldirish tizimi joriy etildi.
- Suvdan foydalanish islohoti natijasida:
- Irrigasiya tizimlarini boshqarishning ma'muriy-hududiy prinsipidan havza prinsipiga o'tkazildi;
 - Irrigasiya tizimlarini boshqarishning ma'muriy-hududiy prinsipidan havza prinsipiga o'tkazildi;

- Suvdan samarali foydalanish va bu borada xizmat ko'rsatish sifati-ni yaxshilash maqsadida Suv istemolchilar uyushmalari tashkil etildi;
- Moliya vazirligi tasarrufida Sug'oriladigan yerlarning meliorativ xolatlarini yaxshilash maqsadida maxsus jamg'arma tashkil qilindi
- Moliya vazirligi qoshida "O'zmeliomashlizing" davlat lizing kompaniyasi tashkil qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007 yil 29 oktyabrdagi "Yerlarning meliorativ xolatini yaxshilash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Farmoniga binoan yerlarning meliorativ xolatini yaxshilash, ularning unumdorligini oshirish, meliorasiya ishlarini tashkil qilish va moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish asosida qishloq ho'jaligi ishlab chiqarishni barqaror sur'atlar bilan rivojlantirish borasida bir qator vazifalar belgilandi.

Mazkur farmonga muvofiq sug'oriladigan yerlarning meliorativ xolatini yaxshilashga qaratilgan irrigasiya, meliorasiya tadbirlarini moliyalashtirishga davlat byudjetidan mablag'lar ajratilmoqda. Yerlarning meliorativ xolatini yaxshilash tadbirlarini moliyalashtirish tizimini shakllantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi xuzuridagi Sug'oriladigan yerlarning meliorativ xolatini yaxshilash jamg'armasining tashkil etilishi muxim ahamiyatga ega bo'ldi. 1999 yilning boshida Moliya vazirligi qoshida qishloq xo'jalik tovarlarini ishlab chiqaruvchilari tomonidan yetkazib berilgan mahsulotlarning o'z vaqtida avanslanishi va hisob-kitob qilinishini ta'minlash maqsadida davlat ehtiyojlari uchun xarid qilinadigan mahsulotlar haqini to'lash uchun Fondning tashkil etilishi natijasida respublikada quyidagi dolzarb masalalar hal etildi:

- davlat ehtiyojlari uchun ishlab chiqarilayotgan va yetkazib berilayotgan paxta, g'alla, sholi uchun avans to'lash va pirovard hisob-kitoblarning o'z vaqtida amalga oshirilishi ta'minlandi;
- davlat ehtiyojlari uchun xarid qilinayotgan mazkur qishloq xo'jalik mahsulotlarini avanslash va pirovard hisob-kitoblar uchun ajratilgan mablag'lardan maqsadli foydalanish ustidan nazorat o'rnatildi;
- xarid qilinayotgan mahsulot uchun hisoblashuvlarni ta'minlaydigan, servis xizmatlarini ko'rsatadigan, texnika, ehtiyot qismlar va hokazolarni yetkazib beradigan barcha bo'g'inlar (Moliya vazirligi, banklar, tayyorlov tashkilotlari, qishloq xo'jaligi tovarlarini ishlab chiqaruvchi korxonalar) faoliyatini muvofiqlashtirish.

Moliya-kredit va soliq islohoti natijasida:

- davlat ehtiyoji uchun xarid qilinadigan mahsulotlar yetishtirishni imtiyozli kreditlash tizimi belgilanib, hosil o'rib-yig'ib olinguncha 60 foiz qismini ajratish, paxta xom ashyosini xarid qilishda joriy yil oxirigacha 90 foiz qismini ajratish tizimi joriy qilindi;
- qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilar uchun barcha turdagi soliqlar umumlashtirilib, yagona yer solig'i joriy qilindi;
- texnika vositalari va boshqa qishloq xo'jaligi mashinalarini lizingga berish tizimi joriy etildi;
- yer ijarasi huquqini va bulg'usi hosilni garovga qo'ygan holda kredit olish tizimi joriy etildi.

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq tarmoqni rivojlantirishning shunday

strategiyasi belgilab qo'yildiki, uning asosida qishloq xo'jaligini diversifikasiyalash, paxta yakkahokimligiga barham berish, oziq - ovqat tovarlari bilan o'z - o'zini ta'minlash, qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlovchi tarmoqlarni rivojlantirish yotardi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga davlat buyurtmasining ulushi izchillik bilan pasaytirib borilgan holda (paxta va g'alladan boshqa) qishloq xo'jaligi mahsulotlarining barcha turlari uchun bekor qilindi.

Narx-navo islohoti natijasida:

- davlat tomonidan sotib olinayotgan paxta xom ashyosining narxini jaxon bozoridagi narxdan kelib chiqqan holda belgilash tizimi joriy etildi;
- davlat omonidan sotib olinayotgan g'alla narxini mintaqaviy bozorlardagi narxlardan kelib chiqqan holda belgilash tizimi joriy etildi;
- boshqa turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining narxlari bozordagi talab va taklifdan kelib chiqqan holda shartnoma asosida belgilanmoqda.

Ishlab chiqarish tarkibi va samaradorligi sezilarli ravishda mulkiy huquqlarning taqsimlanishiga bog'liqdir. Bu borada Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov shunday deb ta'kidlagan edi: "Haqiqiy mulkdor bo'lish - haqiqiy xo'jayinlik tuyg'usini his etish demakdir. Bu o'z navbatida insonning yashirin kuch-g'ayratini, tashkilotchilik qobiliyatini namoyon etadi, uni tashabbuskor va omilkor qiladi, o'z korxonasini rivojlanish istiqboli haqida qayg'urib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirib boradi, oladigan foydasi ham xodimlarning ish haqi ham ko'payadi"[37, 27]. Shuning uchun, qishloq xo'jaligini isloh qilishga qaratilgan chora tadbirlar tizimida qishloqda birinchi bosqichda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi shakllarini rivojlantirishga katta e'tibor berildi.

Mamlakatimizda amalga oshirilgan mulk islohoti natijasida:

- tarmoqda mulk "davlat mulki" va "jamo'a mulki" (shirkat va jamoa xo'jaliklari) shaklidan "xususiy mulk" (dehqon va fermer xo'jaliklari) shakliga o'tkazildi;
- jamoa mulki bo'lgan bog' va tokzorlar, chorva fermalari va mollari, texnikalar hamda boshqa mol- mulklar xususiylashtirildi;
- xususiy mulklarni himoya qilish va ularning rivojlanishini huquqiy jihatdan kafolatlash bo'yicha me'yoriy xujjatlar qabul qilindi.

Respublikamizda 1991 yilda 1294 ta jamoa xo'jaligi, 1868 ta fermer xo'jaligi va 2,1 million nafar xususiy tomorqa uchastkalarining egalari mavjud edi. Qishloq xo'jaligining asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanmish yerlarni haqiqiy egalari bo'lmish fermer va dehqonlarga berilganligi tufayli qishloqda mulkchilik shakllari o'zgardi.

Shunday qilib, shirkat, fermer va dehqon xo'jaliklari faoliyatining asoslarini shakllantirishda qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarishning yangi, milliy an'nalardan kelib chiqqan holda me'yorlarni yaratildi. Qonunda belgilangan me'yorlarda ko'p ukladli agrar iqtisodiyotning shakllanayotgan har bir subyektiga yerga va mulkka egalik huquqi, mehnatni tashkil qilish shakllari bo'yicha bir biridan farq qiluvchi xususiyatga ega.

Demak, yerga va suvdan foydalanish obyektlariga davlat mulkchiligi saqlanganini e'tiborga olgan holda, qonunchilik me'yorlari asosida belgilab olingan qishloqda daromad keltiruvchi mulkka (kapitalga) egalik qiladigan haqiqiy mulkdorlar sinfini

shakllantirish yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'ldi:

- aksiyadorlik, ijara va boshqa turdagi xo'jaliklarni pay asosida qishloq xo'jaligi kooperativlariga (shirkat xo'jaliklari)ga aylantirish;
- uzoq muddatli ijara shartnomasi asosida berilgan yer uchastkalarida fermer xo'jaliklarini tuzish;
- meros qilib qoldirilgan umrbod egalikdagi yerlari bo'lgan dehqon xo'jaliklarini rivojlantirish;
- xo'jalik a'zolariga yerni uzoq muddatli ijara huquqi bilan foydalanishga berish.

Qishloqda mulkdorlar sinfini shakllantirishning yuqorida ko'rsatilgan yo'llaridan boshqa yo'llari ham mavjud bo'lib, ular o'z sarmoyasi hisobiga chet el investorlari bilan qo'shma korxonalar tashkil etish hamda matlubot kooperativlari, maslahat va auditorlik firmalari, axborot-maslahat markazlari, reklama agentliklari va hokazo qishloq xo'jaligiga xizmat qiluvchi bozor infratuzilmasini takomillashtirishdir. Lekin bu boradagi imkoniyatlar hali to'laligicha ishga solingani yo'q.

Qishloq xo'jaligidagi bozorga xos o'zgarishlar resurslardan samarali foydalanishdan, talabning to'lov qobiliyatini to'laroq qondirishdan iqtisodiy manfaatdor bo'lgan tuzilmalarni shakllantirishni taqozo etdi. Shuning uchun qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlarning asosiy yo'nalishi boshqaruvning yer-suv va moddiy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlay oladigan yangi tashkiliy shakl va uslublarini izlab topishdir.

3.5. Qishloq xo'jaligida mahsulot ishlab chiqaruvchilar erkinligini ta'minlash hamda bozor munosabatlarini shakllantirishda agrar islohotlarning tutgan o'rni.

Mamlakatimizda olib borilgan iqtisodiy islohotlar agrar soha rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatib:

- xo'jalik yurituvchi subyektlarning imkoniyatlarini oshiruvchi, xususan, raqobat muhitini shakllantiruvchi, kooperasiyani rivojlantiruvchi mulkchilikning yangi shakllari va yerga bo'lgan yangicha munosabatlar rivojlanishiga;
- qishloq xo'jaligi tovar mahsulotlari ishlab chiqaruvchi xo'jalik subyektlarini moliyalashtirish, kreditlash, narx belgilash, moddiy-texnika ta'minoti va boshqa yo'nalishlarda bozor tamoyillariga mos mexanizmlar joriy qilinishiga;
- respublikamiz aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini ichki imkoniyatlar hisobiga qondirish, eng asosiysi, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga;
- qishloq xo'jaligi tovar mahsulotlari yetishtiruvchi xo'jalik subyektlarini davlat tomonidan iqtisodiy qo'llab-quvvatlashning bozor munosabatlariga mos mexanizmlari joriy qilinishiga;
- agrar sohada ko'p ukldli iqtisodiyotning va unga mos qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari tarkibining shakllanishi, boshqarishning egiluvchan usullarini izlash imkoniyatlarining yaratilishiga;
- fermerlik harakatining rivojlanishi natijasida qishloqlarda fermer xo'jaliklarining o'rni va ahamiyatining o'zgarib borishiga;
- ishlab chiqaruvchidan kasbiy mahorat, malaka darajasining oshishini talab qiluvchi bandlik tarkibining transformasiyalashuviga;
- qishloq oilasining demografik ko'rinishi o'zgarishi va daromadlarining oshishi hamda

yangi ijtimoiy tarkibning vujudga kelishiga olib keldi.

Respublikamiz qishloq xo'jaligida olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bugungi kunda o'zining natijasini namoyon etib, qisqa vaqt ichida mamlakat aholisini qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlanishi, qishloqda aholi daromadining oshishi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish, paxta bozori faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo'lga kiritildi.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq qishloq xo'jaligini tubdan yangilash va rivojlantirish, paxta yakka hokimligiga barham berish, o'z-o'zini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash sohasidagi ishlarni yaxshilash, qayta ishlash tarmoqlarini rivojlantirish masalalariga respublika hukumati agrar siyosatida katta e'tibor qaratildi.

Agrar sektor O'zbekiston iqtisodiyotining muhim sohasi hisoblanib, qishloq xo'jaligi bozori uchun zarur bo'lgan barcha turdagi oziq-ovqat mahsulotlari hamda sanoatga xomashyo yetkazib berish bilan birga, qishloq xo'jaligi mashinasozligi, kimyo sanoati va boshqa sanoat mahsulotlarining kafolatli bozori bo'lganligi sababli, qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish va chuqurlashtirishda tarmoqning barqaror rivojlanishini ta'minlash va qishloq aholisining turmush darajasini oshirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlar strategiyasi, xo'jalik yuritish shakllarining samaradorligi va mehnat unumdorligini oshirish iqtisodiyotning institusional va tashkiliy tuzilmalarini qayta qurish, huquqiy-me'yoriy, tarkibiy, moliya-kredit, soliq va narx tizimida chuqur o'zgarishlar orqali amalga oshirilishini taqozo etdi.

Respublikamizda qishloq xo'jaligida olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bugungi kunda o'zining natijalarini namoyon etmoqda. Jumladan, qisqa vaqt ichida mamlakat aholisini ekologik toza va sifatli qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlanishi, qishloqda aholi daromadining oshishi, samarali tashqi savdo hamda investisiya jarayonlarini kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish, bank-moliya tizimi, paxta bozori faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo'lga kiritildi. Izchil yuqori o'sish sur'atlari bilan birga, yalpi ichki mahsulotning umumiy hajmida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ulushining kamayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Masalan, 2000 yilda bu boradagi ko'rsatkich 30,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2014 yilda 16,8 foizni tashkil etdi. Bu avvalambor iqtisodiyotimizda amalga oshirilayotgan chuqur tarkibiy o'zgarishlarning tasdig'idir. O'zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar qishloq xo'jaligini tubdan diversifikasiya qilish va aholini asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'liq ta'minlash, ularni katta miqdorda eksport qilishni yo'lga qo'yish imkonini berdi.

O'tgan asrning 90-yillari boshida O'zbekistonda yetishtirilayotgan 6 million tonna paxtaning atigi 8-10 foizi mamlakatimizda qayta ishlangan, qolgan qismi esa boshqa davlatlarda qayta ishlanganligi sababli foydaning asosiy qismi paxta xomashyosini qayta ishlagan mamlakatlarga kelib tushgan. Paxta yakkahokimligi va qishloq xo'jaligini biryoqlama rivojlantirish natijasida O'zbekistonni oziq-ovqat bilan to'la ta'minlashning imkoni yo'q edi. Shu sababli asosiy oziq-ovqat tovarlari chetdan olib kelingan. O'zbekistonda aholi jon boshiga go'sht va sut mahsulotlari, g'alla va meva-sabzavot hamda kartoshka iste'mol qilish sobiq Ittifoqning boshqa respublikalariga qaraganda ikki barobar kamayib ketgan edi.

Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab agrar islohotlarni chuqurlashtirish, qishloq aholisining turmush darajasini yaxshilash O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumati diqqat markazidagi ustuvor vazifalardan biri bo'ldi. Natijada, so'nggi yillarda respublikada yalpi ichki mahsulot va qishloq xo'jaligi mahsulotini ishlab chiqarishning barqaror o'sish sur'atlari kuzatilmoqda

Bu natijalarga iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish va modernizasiyalash, uning muhim tarmoqlarini texnik va texnologik yangilash jarayonlarini jadallashtirish, qishloq xo'jaligida chuqur islohotlar va yangi samarali xo'jalik yuritish shakllariga o'tish orqali erishildi.

Bu borada ko'rilgan chora-tadbirlar tufayli g'o'za ekiladigan maydonlar ikki barobarga qisqartirildi va paxta yetishtirishni 6 million tonnadan 3 million 400 ming tonnadan sal ko'proq bo'lgan darajagacha kamaytirildi. Paxtadan bo'shagan yerlar oziq-ovqat ekinlari uchun ajratib berildi.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini isloh qilishning asosiy negizini keng ko'lamli institusional o'zgarishlar tashkil etdi, ularning mazmun-mohiyati ma'muriy va rejalitaaqsimot tizimidan voz kechish va bozor munosabatlariga o'tishdan iborat edi.

Qishloq xo'jaligining asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanmish yerlarni haqiqiy egalari bo'lmish fermer va dehqonlarga berilganligi tufayli qishloqda mulkchilik shakllari o'zgardi, mahsulot ishlab chiqarish barobarida ularning sifati hamda raqobatbardoshlik darajasi oshdi, yangi ishchi o'rinlari yaratildi, pirovardida mazkur xo'jaliklarda mehnat qilayotganlarning moddiy manfaatdorligi yaxshilandi. Shu nuqtai nazardan ham, mustaqillik yillarida qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlarning natijasi fermer xo'jaliklarining samaradorligini yaqqol namoyon etdi.

Fermer xo'jaliklariga barcha turdagi zarur xizmatlar ko'rsatadigan ishonchli bozor infratuzilmasining tashkil etilgani qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Ayni paytda qishloq joylarda 1,5 mingdan ziyod minibank, qariyb 2 mingta mashinatraktor parki, yonilg'i va mineral o'g'it sotish bo'yicha 2,5 mingga yaqin punkt xizmat ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, 1,5 mingta Suv iste'molchilari uyushmasi, 350 dan ortiq konsalting markazlari tashkil etildi.

O'zbekistonning ko'plab mintaqalari qisqa muddatda jahon bozorida xaridorgir bo'lgan meva va sabzavot mahsulotlari yetishtiradigan va eksport qiladigan hududlarga aylandi. Yurtimizda yuqori hosil beradigan intensiv bog'lar tashkil qilindi, tomchilatib sug'orish tizimi joriy etildi.

O'tgan yillar davomida qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan tub islohotlar natijasida g'alla yetishtirish hajmi 1 million tonnadan 8 million tonnaga yetdi va ilgari mamlakatimiz aholisini boqish uchun 5 million tonna bug'doy chetdan sotib olingan bo'lsa, endilikda O'zbekiston g'alla eksport qiladigan mamlakatlar qatoridan joy egalladi.

2013 yilda 2000 yilga nisbatan don ishlab chiqarish hajmi 2 marta, kartoshka - 3,1 marta, poliz

- 3,4 marta, sabzavot -3,2 marta, meva va rezavorlar- 2,9 marta, uzum- 2 marta, tuxum- 3,4 marta, sut- 2,1 marta ortdi.

Mamlakatimiz aholisining qariyb 10 million kishiga yoki 30 foizdan ortiq

ko'payishiga qaramasdan, jon boshiga to'g'ri keladigan go'sht iste'molini 1,3 barobar, sut va sut mahsulotlarini

1, 6 marta, kartoshkani 1,7 barobar, sabzavotlarni 2 martadan ziyod, mevalarni qariyb 4 barobar oshirish imkonini berdi.

Mamlakatimizda har yili 16 million tonnaga yaqin meva va sabzavot yetishtirilmoqda. Aholi jon boshiga qariyb 300 kilogramm sabzavot, 76 kilogramm kartoshka va 43 kilogramm uzum to'g'ri kelmoqda. Bu optimal, ya'ni maqbul deb hisoblanadigan iste'mol me'yorida uch barobar ko'pdir

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda jami 630 ming tonna mahsulotni saqlash quvvatiga ega bo'lgan 1300 dan ziyod ombor mavjud. Ularda har yili meva-sabzavot mahsulotlarining asosiy turlari saqlanmoqda. Bu esa ichki bozorda narx-navoni barqaror ushlab turish va kuzgi-qishki mavsumda ushbu mahsulotlarni eksport qilishni kafolatli ta'minlash imkonini bermoqda.

Ajratilgan moliyaviy mablag'lar bilan birga, birinchi navbatda, ilg'or agrosanoat texnologiyalarini jalb etish, qishloq xo'jaligi infratuzilmasi, irrigasiya va meliorasiya tizimlarini rivojlantirish va rekonstruksiya qilish, marketing va jahon bozorlariga chiqish bo'yicha yangi texnologiyalarni joriy qilish borasida amaliy yordam ko'rsatildi.

Iste'mol qilinadigan ovqatning tarkibi va rasionini yaxshilash boshqa omillar bilan birga aholi, avvalo, bolalar salomatligini tubdan yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Masalan, so'nggi 10 yilda vazni tibbiyotda ko'zda tutilgan me'yordan kam bo'lgan bolalar soni ikki barobardan ziyod (4 foizdan 1,8 foizga) qisqardi, ularning bo'yi o'rtacha 3 santimetrga o'sdi, bizning mintaqamizga xos bo'lgan jiddiy kasallik, ya'ni xotin-qizlarda kamqonlik darajasi 2,5 marta pasaydi.

Bugungi kunda dunyoda kamdan-kam davlatlar bunday ko'rsatkichlarga erishgan.

Keng ko'lamli islohotlar yo'lida hozirgi vaqtda umumiy qiymati qariyb 5 milliard dollar bo'lgan oziq-ovqat, birinchi navbatda, meva-sabzavot mahsulotlari eksport qilinayapti. Mamlakatimizda o'tgan 10 yil davomida meva va sabzavot, poliz mahsulotlari va uzum yetishtirish bo'yicha yuqori o'sish sur'atlariga erishildi. Jumladan, 2004-2013 yillarda sabzavot yetishtirish dollar hisobida 7,7 barobar, meva yetishtirish 5,1 karra, poliz mahsulotlari 7,8 marta, uzum 8,7 barobar o'sdi. So'ngi uch yilda eksport qilinayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 3 barobardan ziyod oshdi.

Mamlakatimizning mahsulot yetkazib beradigan korxonalari xalqaro ko'rgazma va ixtisoslashtirilgan yarmarkalarda faol ishtirok etmoqda. Dunyoning 80 ta davlatiga 180 turdan ortiq meva-sabzavot va ularni qayta ishlash asosida tayyorlangan mahsulotlar eksport qilinmoqda. O'zbekiston o'rik, olxo'ri, uzum, yong'oq, karam va boshqa ko'plab meva va sabzavot mahsulotlarini eksport qilish hajmi bo'yicha dunyoda shunday mahsulotlarni yetkazib beradigan o'nta yetakchi davlat qatoriga kiradi.

Shunday qilib, islohotlarning barcha yo'nalishlari mavjud iqtisodiy tizimning izchillik bilan bozor iqtisodiyotiga o'sib o'tishiga qaratildi. Bu islohotlar O'zbekistonning mustaqilligini iqtisodiy jihatdan ta'minlash, uni iqtisodiy jihatdan rivojlangan va xalqaro miqyosda obro'e'tiborli mamlakatga aylantirishga xizmat qildi.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Respublikada amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlarning bosqichlari va

yo'nalishlariga tavsif bering.

2. Agrar islohotlarning zarurligini nimalar taqozo qiladi?
3. Agrar islohotlar o'z oldiga qanday maqsad va vazifalarni qo'yadi?
4. Agrar islohotlar qanday bosqichlarda amalga oshirildi?
5. Qishloq xo'jaligida maxsulot ishlab chiqaruvchilar erkinligini ta'minlash xamda bozor munosabatlarini shakllantirishda agrar islohotlar qanday rol o'ynadi?
6. Mamlakatimizda amalga oshirilgan agrar islohotlarning natijalarini MDH mamlakatlaridagi islohotlarning borishi bilan taqqoslang.

4-mavzu: Agrar islohotlarni amalga oshirish mexanizmlari va omillari

Reja:

- 3.6. Agrar islohotlar, oziq-ovqat xavfsizligi, ularning holati va rivojlanish darajasi. Agrar islohotlarni amalga oshirish mexanizmlari;
- 3.7. Agrasanoat majmuasi sohalarida iqtisodiy va huquqiy munosabatlar;
- 3.8. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish sohasi, uni rivojlantirish yo'llari;
- 3.9. Qayta ishlash, tayyorlash va sotish tizimidagi korxonalar hamda ularni rivojlantirish yo'llari;
- 3.10. Ijtimoiy soha ob'ektlari va ularni rivojlantirish yo'llari.
- 3.11. Agrar islohotlar jarayonida agrosanoat majmuasining sohaları o'rtasida kooperatsiya va integratsiya munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirish. Agrosanoat majmuasini rivojlantirish istiqbollari. Agrar islohotlarni amalga oshirish mexanizmlarini takomilllashtirish.

Kalit so'zlar: Agrar islohotlar, Oziq-ovqat xavfsizligi, Agrosanoat Majmuasi, Qayta ishlash, Sotishga tayyorlash, Sotish, Ijtimoiy soha, Kooperatsiya, Integratsiya.

O'zbekiston agrar islohotlarning asosiy yo'nalishlari.

Zamonaviy agrar iqtisodiyot mamlakatimiz iqtisodiy hayotida muhim o'rin tutsada, uning rivojlanish holatini bugungi kun talablari darajasida deya olmaymiz. Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekiston qishloq xo'jaligining iqtisodiy krizisga yuz tutganligini bir qator sabablari mavjud va ulardan ayrimlarini sanab o'tamiz:

- ko'p yillar davomida erga nisbatan davlat mulki munosabatlari hukmronlik qilgani va kishilarda eski psixologiyaning hukmronlik qilishi iqtisodiy islohotlarni amalga oshishiga salbiy ta'sir ko'rsatayapti;
- qishloq xo'jalik ishlab chiqarishiga fan-texnika yutuqlarini qo'llash va uni amalga oshirishning qiyinlashib qolganligi;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida keragidan ortiqcha mehnat resurslarining yig'ilib qolganligi, ularni bo'shatish va boshqa ish bilan ta'minlash hukumat oldiga yana bir ulkan muammoni qo'yadi;
- qishloq xo'jaligi texnikalarining eskiligi va tarmoqda mexani- zatsiyalashtirish

darajasining pasayib ketganligi, yangi texnika sotib olish va ishlab chiqarishga jalb qilish qimmatligi va ishlab chiqaruvchilarda buning uchun kerakli mablag'ning yo'qligi;

- qishloq xo'j aligi korxonalarini rivojlantirish uchun kerakli miqdordagi ssuda va kreditlarning etishmasligi yoki ularni olishning haddan tashqari qiyinligi.

Agrar siyosatning asosiy vazifasi bu kabi muammolarga imkon qadar tezroq barham berish va iqtisodiy islohotlarning samarali amalga oshirilishiga erishishdir. SHu maqsadda keyingi yillarda mamlakat agrar tarmog'ini rivojlantirish uchun bir qator tadbirlar amalga oshirildi. Ular ichida eng muhimlaridan biri mamlakat agrar siyosatining huquqiy asoslari yaratildi. O'zbekiston agrar siyosatining huquqiy asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

- Yer Kodeksi;
- Mehnat Kodeksi;
- Qishloq xo'jalik kooperativlari (shirkat xo'jaligi) to'g'risidagi qonun;
- Fermer xo'jaliklari to'g'risidagi qonun;
- Dehqon xo'jaliklari to'g'risidagi qonun;
- Qishloq xo'jaligini rivojlantirish, undagi ishlab chiqarish, moliya, soliq, kredit va boshqa munosabatlarni takomillashtirish borasidagi qonunlar, farmonlar, qarorlar, me'yoriy hujjatlar va boshqa qonunosti hujjatlari.

Mamlakatimiz agrar siyosatining huquqiy asoslari yaratilgan, faqat uni to'g'ri amalga oshirish muhim, shundagina olib borilayotgan iqtisodiy islohatlar kerakli darajadagi samarani berishi mumkin.

Agrar tarkib - qishloq xo'jaligini tashkil qilishga tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy ta'sirlarning natijasidir. Agrar tarkibga asosan quyidagilar kiritiladi:

- ishlatiladigan omillarning tarkibi, sifat tarkibi va taqsimlanishi;
- tarmoqlarining ishlab chiqarish tarkibi;
- agrar sohadagi xo'jaliklar tarkibi va taqsimotining soni;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sotish sohasining tarkibi.

Agrar tarkib texnik, iqtisodiy va ijtimoiy elementlardan tashkil topadi. Texnik elementlarga quyidagilar kiradi:

- qishloq xo'j alik korxonalari;
- ishlab chiqarish omillari: ekin turlarining bo'linishi, maydonlarning taqsimlanishi, transport bilan ta'minlanish, ekinlar turlarining mutanosibligi, dehqonchilik tizimi, mahsulotlar turlarining mutanosibligi;
- hayvonlarni saqlash, ishlab chiqarish, xarid qilish, sotish shakllari.

Iqtisodiy elementlarga quyidagilar kiradi:

- agrar sektorning barcha korxonalari;
- moliyalashtirish;
- mehnatni rag'batlantirish;
- daromad;
- foyda.

Ijtimoiy elementlarga quyidagilar kiradi:

- turmush darajasi;
- mehnat shart-sharoitlari;
- maorif, madaniyat;

- sog'liqni saqlash;
- axborot, aloqa.

Agrar siyosatning qanday samara berishi ko'p jihatdan bu elementlardan qanday foydalanishga bog'liqdir. Mulk shaklining keskin o'zgarishi korxona tarkibiy siyosatining ham keskin o'zgarishiga olib keladi, shu jihatdan korxona tarkibiy siyosatini tanlashda texnik elementlarni to'g'ri tanlash muhimdir.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligi salohiyati, foyda miqdori va agrar tarkib o'rtasida mustahkam bog'liqlik mavjud. SHu jihatdan tarkib siyosatida iqtisodiy elementlardan ham to'g'ri foydalanish iqtisodiy samaradorlikka ta'sir ko'rsatadi.

Agrar-siyosiy tadbirlarning muvaffaqiyati bir qator ijtimoiy-siyosiy shart-sharoitlarning bajarilishi bilan bog'liqdir:

- ijtimoiy tadbirlar iqtisodiy omillarga mos holda amalga oshirilishi kerak, ya'ni, o'z tarkibi bo'yicha to'g'ri bo'lishi kerak;
- ijtimoiy maqsadlar iqtisodiy va siyosiy maqsadlarga to'g'ri kelishi kerak;
- ijtimoiy qarorlar o'z mohiyati bo'yicha to'g'ri bo'lishi kerak, ya'ni texnik ketma- ketlik saqlanishi lozim;
- ijtimoiy qarorlar kerakli vaqtda qabul qilinishi va amalga oshirilishi lozim, ya'ni o'z vaqtida bo'lishi lozim.

Agrar tarkib siyosatining maqsadi mavjud sharoit va ishlab chiqarish darajasiga qarab belgilanadi. Agrar tarkib siyosatining maqsadi quyidagilar asosida kelib chiqadi:

- tabiiy sharoitlar va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini yuritish murakkabligiga;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining ko'p yillik ishlab chiqarish an'analariga;
 - ishlab chiqarishni tashkil qilishga;
 - sodir bo'ladigan murakkabliklarga.

O'zbekistonda agrar tarkib siyosatining asosiy maqsadlari quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

- aholiga kerakli miqdordagi oziq-ovqat mahsulotlari va qayta ishlash sanoati uchun xom-ashyo etkazib berishni ta'minlaydigan ishlab chiqarish sharoitlarini ta'minlash;
- iste'mol bozorlarini barqarorlashtirish;
- qishloq aholisining ijtimoiy muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish imkoniyatlarini shakllantirish;
- agrar tarmoq samaradorligini ta'minlash va uni asta-sekinlik bilan mamlakat iqtisodiyotining barqaror bo'lishidagi hissasini oshirishga erishish.

Bu maqsadlarga erishish uchun quyidagi asosiy vositalardan foydalanish lozim:

1. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi mulk shakllari turlaridan samarali foydalanish. Bunda raqobatga asoslangan mulkchilik tizimidan foydalanish, ya'ni, qaerda qaysi mulk shakli eng ko'p samara bersa o' sha erda shu mulk shaklidan foydalanish tamoyili asosida ish yuritish muhim ahamiyat kasb etadi.
2. Aholining daromadlarini oshishiga xizmat qiladigan agrar sektordagi mehnat unumdorligini oshirishga erishish.
3. Ish jarayonlarini mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish, bu o'z navbatida mehnat sharoitlari va ularning natijalarini o'zgartiradi.

4. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, qayta ishlovchi korxonalar ishchilari va ularni tashkil qiluvchilariga tizimli ravishda yo'l-yo'riqlar berib borish, shu bilan birgalikda ishlab chiqarishga ko'proq takomillashgan va tejamli omillardan foydalana borish, marketingni joriy qilish.
5. Ichki agrar ishlab chiqarishni himoya qilish, moliyalashtirishni davlat tomonidan qo'llab- quvvatlash, davlat va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash.
6. Qishloq hayoti va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi infrastrukturasini shakllantirish.
7. Agrar-sanoat ishlab chiqarishida bozor mexanizmini takomillashtirish va korxonalar raqobatbardoshligini ta'minlash.
8. Baho tizimini takomillashtirish orqali qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini barcha turlarini samarali bo'lishiga erishish, maxsus fondlarni tashkil qilish orqali esa qishloq xo'jaligining kam samarali, ammo hayot uchun zarur tarmoqlari ishlab chiqarishini barqarorligini saqlab qolish.
9. Qishloq xo'jaligining ayrim tarmoqlari, ayrim hududlar ishlab chiqarishi yoki ayrim qishloq joylarini alohida yoki bir butun holda qishloq xo'jaligini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, shu orqali er fondini, er unumdorlini, chorva mollari genetik salohiyatini, shuningdek, qishloq xo'jaligi mashinasozligi imkoniyatlarini oshirish.

Agrar tarkib siyosatiga bir qator ob'ektiv va sub'ektiv omillar ta'sir ko'rsatadi.

Ob'ektiv omillarga asosan quyidagilar kiradi:

- qishloq xo'j aligini mavjudlik va tashkil etish xususiyatlari;
- agrar sektordagi bioklimat salohiyati darajasi;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining katta mehnat sig'imiga ega ekanligi;
- agrar sektorda bozor munosabatlarining to'la rivojlanmaganligi va uni qishloq aholisining qabul qilishi qiyin bo'layotganligi;
- agrar soha faoliyatini tashkil qilish jarayoniga davlatning aralashuvining zarurligi. Agrar tarkib siyosatida sub'ektiv omillar ham muhim o'rin tutadi. Sub'ektiv omillarga

kishilar, ya'ni ishlab chiqaruvchilar, rahbarlar, iste'molchilar va boshqalar kiradi. SHuningdek, agrar tarkib siyosatiga quyidagi umumiy omillar ham ta'sir ko'rsatadi:

- korxona hajmi kattarishining texnologik samarasi;
- texnik rivojlanish (biologik, mexanik, tashkiliy-texnik);
- tadbirkorlikning maxsus (spesifik) omillari;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish omillarini o'z vaqtida ta'sir ko'rsatishini ta'minlovchi aspektlar;
- umumiy iqtisodiy rivojlanish (talabning o' sishi, tovar va xizmatlar bahosi);
- siyosiy o'zgarishlar.

Qishloq xo'jaligida hamma vaqt tashkiliy-siyosiy tadbirlar daromad-larning taqsimlanishiga ta'sir ko'rsatadi. SHuning uchun moddiy resurslarni turli xo'jalik bo'g'inlari o'rtasida taqsimlash maqsadi va daromadlar siyosati bir-biriga qarama-qarshi emas.

Mamlakat agrar siyosatida xo'jalik yuritish shakllarini tanlash iqtisodiy islohatlarning xo'jalik bo'g'inida samarali amalga oshishiga olib keladi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqadigan bo'lsak ko'pgina mamlakatlar (asosan

rivojlangan mamlakatlar) fermer xo'jaliklarini rivojlantirishni maqsadga muvofiq deb hisoblashadi. Bizning mamlakatimizda ham olib borilayotgan agrar siyosat natijasida xo'jalik yuritishning bir qator shakllari sinab ko'rildi. Mamlakatimiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari malum ma'noda bir qator ishlab chiqarish shakllarini o'z faoliyatlarida sinab ko'rishgan va xulosalarga ega bo'lishgan.

Biz xo'jalik yuritish shakllari haqida yana ham yaxshiroq xulosaga ega bo'lish uchun yaqin o'tmishda bizning qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarimiz faoliyat yuritgan xo'jalik shakllarini sanab o'tishni lozim topdik. Ular quyidagilar:

- davlat xo'jaliklari. Davlat xo'jaliklari davlat mulkiga asoslangan, ishlab chiqarishda brigada tizimiga, boshqarishda yakkahokimlik tamoyiliga asoslangan xo'jalik yuritish shaklidir. Bu xo'jalik yuritish shakli ishlab chiqaruvchilarni faqat rejani bajarishgagina rag'batlantiradi, mahsulot sifati, uni iste'molchiga, bozorga mos ishlab chiqarish masalalari ishlab chiqaruvchi uchun farqsiz, aynan shu narsa ishlab chiqaruvchilarni yangiliklarni joriy qilish, ishlab chiqarishga nisbatan ongli munosabatda bo'lish kabi munosabatlardan begona qilib qo'yadi;

- jamoa xo'jaliklari. Jamoa xo'jaliklari - er davlat mulki, ishlab chiqarish munosabatlari jamoaviy tamoyilga asoslangan, ishlab chiqarish shakli brigada tizimida tashkil qilingan xo'jalik yuritish shaklidir. Davlat xo'jaliklaridan farqli ravishda jamoa xo'jaliklarida jamoa a'zosi ishlab chiqarish natijalaridan manfaatdor bo'ladi, lekin bunda ham manfaatdorlik ko'p jihatdan reja bajarilishiga bog'liq bo'lib qolaveradi, shuning uchun ham mahsulot sifati ikkinchi darajali masala bo'lib qolaveradi. Hozirgi kunda shirkat xo'jaliklarining ayrim jihatlari jamoa xo'jaligiga o'xshab ketishi kishilarda ular o'rtasidagi farqni anglay olmasliklariga sabab bo'lmoqda;

- shaxsiy (tomorqa) xo'jaliklar. Bu xo'jaliklar alohida hisob-kitob schyotiga ega bo'lmagan, kishilarning tomorqalarida mahsulot etishtirish tamoyiliga asoslangan ishlab chiqarish shaklidir. Bu xo'jalik yuritish shaklining asl maqsadi qishloq aholisini ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan bo'lib, kishilar o'z tomorqalarida qishloq xo'jalik mahsulotlarini etishtirish, uy hayvonlarini boqish kabi ishlarni amalga oshirib, o'zlarining bu mahsulotlarga bo'lgan talablarini qondirishgan, ma'lum ortiqcha qismini bozorda sotib o'z ehtiyojlari uchun kerak bo'ladigan boshqa mahsulotlar sotib olish imkoniyatiga ega bo'lishgan. Lekin ma'lum vaqtlarda olib borilgan noto'g'ri agrar siyosat natijasida kishilarda mahsulot etishtirishga nisbatan qiziqishlari susayib ketgan. Masalan, 70-yillarda bog', tokzorlar va mevali daraxtlar hosiliga nisbatan haddan ziyod ortiqcha soliq solinishi bu ekinlarning kesib yuborilishiga olib kelgan bo'lsa, 80- yillardagi har bir bosh chorva mollari va parranda uchun solingan mahsulot solig'i qishloq aholisi chorva mollari sonining keskin kamayib ketishiga olib keldi;

- ijara xo'jaliklari. Ijara xo'jaliklari O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillarda paydo bo'lgan kooperativ (jamoaviy) xo'jalik yuritish shakllaridan hisoblanadi. Davlatdan mulk va asosiy ishlab chiqarish vositalarini ijaraga olib brigada shakli asosida xo'jalik yuritish shakli hisoblanadi;

- halq korporatsiyalari. Mustaqillikning dastlabki yillarida sinov tariqasida tashkil qilingan bu xo'jalik yuritish shakli ham eski davlat xo'jaliklari o'rnida tashkil topgan edi. Davlatdan erni ijaraga, boshqa vositalarni asta-sekinlik bilan ma'lum vaqtda sotib olishga asoslangan bu xo'jalik yuritish shakliga asosan ishlab chiqarishi rivojlangan, shu bilan

birga sanoatning ayrim tarmoqlarini ham rivojlantirayotgan xo'jaliklar o'tkazildi, ammo ular ham bozor iqtisodiyoti qonunlariga bardosh bera olmadi;

- **agrofirmalar.** Agrofirmalar asosan ilmiy-ishlab chiqarishni rivojlantirish va urug'chilikni yaxshi tashkil qilish maqsadida tashkil qilingan xo'jalik yuritish shaklidir. Bu xo'jaliklarga davlat tomonidan ancha engilliklar berilgan bo'lib, ularga imtiyozli kreditlar berilgan, shuningdek, eng yaxshi sharoitlar yaratilgan, hamda ishlab chiqarilgan urug'lik mahsulotlari boshqa shaklda faoliyat yuritayotgan xo'jalik mahsulotlaridan qimmatroq bahoda sotib olingan. Eskidan qolgan psixologiya bu xo'jalik a'zolarining ham qalbaki ishlashlariga, ya'ni urug'likni etarli sifatda ishlab chiqarmasdan, past nav mahsulotlarini yuqori qilib ko'rsatishga majbur qildi va bu boshqa ishlab chiqaruvchilarda norozichilik keltirib chiqardi;

- **yopiq turdagi hissadorlik jamiyatlari.** Bu jamiyatlar past rentabelli jamoa xo'jaliklari o'rniga tashkil qilindi. Ammo aksiyalarni jamoa a'zolarining o'zi ham sotib olishni hohlamagach, chorvachilik komplekslarini shunday jamiyatlarga aylantirish va sotish siyosati amalga oshirildi. Hozirgi kunda bunaqa jamiyatlar ayrim chorvachilik korxonalarida saqlanib qolgan;

- **agrokombinatlar.** Bu kabi korxonalar o'z mahsulotlarini asosan o'zi qayta ishlash va sotish, shu bilan birga hududiy yaqin joylashgan xo'jaliklar mahsulotlarining bir qismini ham shartnoma asosida qayta ishlab berishga asoslangan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bunaqa tartibdagi korxonalarning ham mavjud bo'lishi raqobatni oshirishga xizmat qilgan bo'lardi. Birinchidan, bu tartibdagi korxonalar o'z ishlab chiqarishini bozorda o'zi xohlaganiday sotadi, ikkinchidan, mahsulotlarni qayta ishlovchi korxonalar uchun ham raqobatchi bo'lishi, hamda, shu asosda boshqa ishlab chiqaruvchilarning ham manfaatlari ma'lum darajada himoya qilingan bo'lardi. Ammo bu korxonalarni tashkil qilishning yana bir qiyin tarafi borki, u ham bo'lsa kuchli raqobat sharoitida agrokombinatlar o'z ishlab chiqargan mahsulotlari bilan yirik sanoat korxonalari vujudga keltiradigan raqobatga bardosh berolmasligi va natijada ancha qiyinchiliklar kelib chiqishi mumkin.

- **qishloq xo'jalik shirkatlari.** Mulkchilikda pay usuliga asoslangan, mehnatni tashkil qilishda oila pudratiga asoslangan yirik qishloq xo'jalik mahsuloti ishlab chiqaruvchisidir. Qishloq xo'jalik shirkatlari yirik ishlab chiqarish maydonlarini saqlab qolish va qishloq aholisining mulkka nisbatan tasavvurini o'zgartirish uchun tashkil qilingan va faoliyat yuritayotgan bu xo'jalik yuritish shakli hozirgi kunda eng katta maydondagi er maydonlaridagi ishlab chiqarishni o'zida qamrab olgan. Mamlakatimiz agrar siyosatining maqsadiga ko'ra bu tartibdagi xo'jaliklar o'rniga keyinroq fermer xo'jaliklari tashkil qilinishi lozim;

- **fermer xo'jaliklari.** Fermer xo'jaliklari o'z mehnati va yollanma mehnatga asoslangan, bankda hisob-kitob schyotiga ega bo'lgan qishloq xo'jalik mahsulotlari etishtiruvchi mustaqil xo'jalik yuritish shaklidir. Fermer xo'jaliklari mustaqillikka erishgan dastlabki kunlarimizdanoq faoliyat yurita boshlagandi. Uning dastlabki ko'rinishlari ikki xil, ya'ni, mustaqil fermer xo'jaliklari shaklida, hamda, xo'jaliklar ichidagi o'z hisob-kitob schyotiga ega bo'lmagan kichik fermer xo'jaliklari shaklida faoliyat yurita boshladi. 1998 yildagi maxsus qonun qabul qilingach fermer xo'jaliklari faqat mustaqil xo'jalik yuritish shakli sifatida faoliyat yurita boshladi. Fermer xo'jaliklarining hajmi ishlab chiqarish xususiyatlaridan kelib chiqib belgilanadi. 2002 yildan boshlab esa asta-sekinlik bilan

fermer xo'jaliklarini imkon qadar yiriklashtirish siyosatini amalga oshirish boshlandi. Fermer xo'jaliklari olimlar va mutaxassislarning fikricha, kelajakda O'zbekiston qishloq xo'jaligida eng ustun darajada faoliyat yuritadigan, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini tashkil qilish mexanizmidir. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ham, amal qilayotgan xo'jalik yuritish shakllari mohiyatidan ham, xo'jalik yoritish shakllari bo'yicha samaradorlikni tahlil qilish natijasidan ham kelib chiqqan holda yuqoridagi fikrga qo'shilish mumkin;

- dehqon xo'jaliklari. Dehqon xo'jaliklari - ishlab chiqaruvchining o'zining va oilasining shaxsiy mehnatiga asoslangan, bankda hisob-kitob schyotiga ega bo'lgan yoki bo'lmagan mustaqil xo'jalik yuritish shaklidir. Dehqon xo'jaliklari o'ziga ajratilgan er maydonlariga asosan o'z iste'moli uchun, ortiqchasini bozorga sotish uchun qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqaradi. Dehqon xo'jaliklari o'z mohiyati jihatidan shaxsiy tomorqa xo'jaliklariga juda o'xshaydi. Ammo dehqon xo'jaliklarining farqi shundaki, uni yuritmoqchi bo'lgan shaxs, alohida yangi er maydonlariga ega bo'ladi, umumiy asoslardagi soliq to'laydi, agar xohlasa bankda hisob-kitob schyotini ochib yuridik shaxs maqomini olib faoliyat yuritishi mumkin. Dehqon xo'jaliklarining tashkil qilinishi mamlakat miqyosida quyidagi muammolarni hal qilishga ancha yordam beradi:

- ortiqcha ish kuchlarini qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqarishga yo'naltiradi;
- qishloq aholisini ijtimoiy himoya qilishga ko'maklashadi, ya'ni oila daromadini oshiradi;
- qishloq aholisi, shu bilan birga mamlakat aholisini oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirishga hissa qo'shadi.

Agrar siyosatning muhim vazifalaridan biri qishloq xo'jaligida amal qilayotgan xo'jalik yuritish shakllaridan eng maqbullarini tanlash va doimiy ravishda takomillashtirib borishga ko'maklashishdir. Chunki hayotda hamma narsaning mukammali bo'lmaganidek, malum vaqtda har bir xo'jalik yuritish shakli ham o'z kamchiliklarini namoyon qilib qo'yadi. Samarali agrar siyosat uni o'z vaqtida paybay olishi va kerakli tadbirlarni ishlab chiqib amalga oshira olishi lozim. SHundagina qishloq xo'jaligi ham, mamlakat iqtisodiyoti ham bir butun holda samarali rivojlanadi, iqtisodiyot barqaror va mustahkam bo'ladi.

5-mavzu: Rivojlangan mamlakatlarda agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash.

Reja:

3.12. Rivojlangan mamlakatlarida agrar siyosat va islohotlarning o'ziga hos xususiyatlari hamda yo'nalishlari;

3.13. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlat dasturlari;

3.14. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda agrar sohani rivojlantirish.

Kalit so'zlar: Rivojlangan mamlakatlar, Agrar siyosat, Oziq-ovqat havfsizligi, Davlat dasturlari, Agrar sohani rivojlantirish.

5.1. Rivojlangan mamlakatlarida agrar siyosat va islohotlarning o'ziga hos xususiyatlari hamda yo'nalishlari;

Har bir mamlakat iqtisodiyotida agrar sohaning o' ziga xos o' rni mavjud. Chunki agrar tarmoq mamlakat aholisini muhim oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish asosidir. Rivojlangan mamlakatlar agrar tarmoqlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu mamlakatlar qishloq xo'jaligi umumiy iqtisodiyot tarmoqlarida kam ulushni tashkil qiladi, ammo bu bilan qishloq xo'jaligining iqtisodiyotdagi o' rni yo'qolib qolmaydi. Umuman olganda rivojlangan mamlakatlar agrar siyosatini o'rganishni 3 guruhga bo'lib o'rganish lozim. Ular quyidagicha guruhlanadi:

1. Birinchi guruhga Evropa Ittifoqi davlatlari kiradi, bu davlatlar agrar siyosatlarining xususiyatlari shunday nozik va mustahkam tuzilganki, hali agrar siyosat amaliyotida ulardan o'tadigan mukammal tizim yaratilmagan;

2. Ikkinchi guruhga AQSH va Kanada qishloq xo'jaligini kiritish mumkin, ular agrar siyosati xususiyatlari bir-biriga juda o'xshash bo'lganligi uchun AQSH agrar siyosati misolida uning mohiyatini ochib berishga harakat qilamiz;

3. Yaponiya agrar siyosati. Bu mamlakat qishloq xo'jaligining ham o'ziga hos jihatlari borki, ularni o'rganish ham o'rganuvchilarni ancha mushohada qilishga chorlashiga shubha yo'q.

Rivojlangan mamlakatlar agrar siyosatlariga baho berishni alohida-alohida ko'rib chiqishni lozim topdik, bu savolda esa umumiy o'xshash jihatlarga e'tibor qaratamiz.

Rivojlangan mamlakatlar agrar tarmog'ini o'rganish ularning quyidagi o'ziga xos umumiy tomonlari borligini ko'rsatadi:

- agrar iqtisodiyot rivojlanishi asosan yuqori unumdorlikka ega qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi va yuqori sifatli qayta ishlash va oziq-ovqat sanoati ishlab chiqarishiga asoslanadi;
- agrar iqtisodiyot yuqori darajada takomillashgan agrosanoat integratsiyasiga birlashgan;
- agrar iqtisodiyot rivojlanishi ilmiy hajm yuqori bo'lgan texnologiyalar, biotexnologiya va informatika kabi yuqori unumli va ekologik toza texnologiyalarga asoslangan;
- ishlab chiqaruvchilar kapital quyilmalari unumdorligini oshirishda ishlab chiqarishdagi moddiy-texnik elementlarning roli pasayib, ularning o'rniga biologik omillarning ko'proq rol o'ynayotganligi;
- qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida kapital sig'imining pasayib mehnat unumdorligining oshayotganligi.

Keyingi yillarda rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida agrar tarmoqning ulushi ancha pasayganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan 2000 yilda AQSHda bu ko'rsatkich 1,8 % ni tashkil qilgan bo'lsa (1960 yilda 20 % bo'lgan), Evropa Ittifoqi davlatlarida o'rtacha 3,5 % ni tashkil qilgan. Bu mamlakatlar agrar iqtisodiyotining mustahkam rivojlanishini ta'minlagan agrar siyosat shartlari quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

- agrar iqtisodiyotda rivojlangan ASM tiziminig mavjudligi;
- ishlab chiqarishning fermerlik tizimida tashkil qilinganligi;
- davlat tomonidan tartibga solishning mukammal tizimi ishlab chiqilganligi;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga ilmiy-texnika yutuqlarining tijorat asosida joriy

qilish va ilmiy ishlarni mukammal tashkil qilishning yuqori natijaviyligi.⁸

Rivojlangan mamalakatlar iqtisodiy rivojlanishiga va agrar tarmoqning ham bozor qonunlari asosida takomil rivojlanishiga zamonaviy yirik hududiy savdo bloklarining shakllanishi va rivojlanishi ham katta ta' sir ko'rsatadi. Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiy hamkorligini ta'minlovchi asosiy iqtisodiy bloklari sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Evropa Ittifoqi.
2. SHimoliy Amerika erkin savdo kelishuvi (NAFTA).
3. Evropa ochiq savdo assosiatsiyasi (EAST).
4. Osiyo-Tinch okeani iqtisodiy hamkorligi (AIES).
5. Merkosur (Braziliya, Argentina, Paragvay, Urugvay).
6. Janubiy Afrika rivojlanish qo'mitasi (SARK).
7. G'arbiy Afrika iqtisodiy va valyuta ittifoqi (YuEMOA).
8. And paketi.
9. Jahon Savdo Tashkiloti (WTO).

Rivojlangan mamlakatlar agrar siyosatlarini alohida - alohida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

AQSH agrar siyosatining xususiyatlari.

AQSH iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi muhim o'rin tutadigan tarmoqlardan biri hisoblanadi. AQSH qishloq xo'jaligi ham boshqa rivojlangan mamlakatlar singari rivojlangan agrosanoat tizimiga ega. Bu tizim mamlakatga 1960 yillardan boshlab rivojlantirila boshlagan. Mamlakat ASM tashkiliy tarkibi 3 ta sohadan tarkib topgan. Birinchi sohaga qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalari etkazib beradigan va moddiy-texnik xizmat ko'rsatishni o'z zimmasiga oladi (traktorsozlik, qishloq xo'jalik mashinasozligi, kimyo sanoati, oziq-ovqat sanoati, hayvonlar farmatsevtikasi sanoati, urug'chilik sanoati). Ikkinchi sohaga qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining o'zi kiradi. Uchinchi sohaga esa funktsiyasi qishloq xo'jalik mahsulotlarini iste'molchiga etkazib berish bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlar, ya'ni, qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash, saqlash, etkazib berish va sotish bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlar kiritiladi. Bu tarmoqlar sirasiga oziq-ovqat sanoati, tara va ombor xo'jaligi, transport, oziq-ovqat mahsulotlarini ulgurji va chakana savdo qilish, umumiy ovqatlanish kabilarni kiritish mumkin.

AQSH qishloq xo'jaligida davlatning ta'siri juda kattadir va buni ular oziq-ovqat mahsulotlariga talabni shakllantirish, ichki agrar bozorni jahon bozori bilan mustahkam aloqadaliigi, shuningdek, juda katta miqdordagi o'rta va kichik tovar ishlab chiqaruvchilarning mavjudligi bilan izohlashadi. Mamlakat agrar siyosatining asosiy yo'nalishlariga quyidagilar kiradi:

- qishloq xo'jalik ishlab chiqaruvchilari daromadlarini kafolatlangan baholar orqali qo'llab-quvvatlab turish;
- qishloq xo'jalik ishlab chiqarish infrastrukturasi qurish (yo'l qurilishi, meliorativ ob'ektlar, elektrlashtirish va telefonlashtirish, ombor binolari);
- fermerlarga kredit xizmatini ko'rsatish;
- qishloq xo'jaligi o'qishi, ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq qilishni tashkil qilish va moliyalashtirish;

⁸ Just R.E., N Bockstael. Commodity and resource policies in Agricultural Systems, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 1991

- er va suv resurslarini muhofaza qilish;
- oziq-ovqatlar sifati va atrof-muhitning holati bo'yicha nazoratni amalga oshirish;
- oziq-ovqat mahsulotlari eksporti va importini tartibga solish.

Qishloq xo'jaligining mamlakat iqtisodiyotida ulushi ancha past bo'lsada, davlat tomonidan unga ko'rsatilayotgan yordam hajmi ancha kattadir. Umuman mamlakat bo'yicha 50 % ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar bahosi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi, bu ko'rsatkich makkajo'xori uchun 100 % ni, g'allaning 33 % ini, paxtaning 50 % ini qamrab oladi.⁹

AQSH qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning rivojlanishida keyingi 20 yilda eng asosiy omil ilmiy- texnika progressi bo'ldi. Jahon agrar fanida asosiy o'rinni AQSH egallaydi, unda barcha agrar soha olimlarining 2/3 qismi faoliyat ko'rsatadi va barcha agrar fanga sarflanadigan mablag'larning 80 % ini tashkil qiladi. Agrar fanini rivojlantirishda asosiy rolni davlat o'ynaydi. Urushdan keyingi yillarda davlat agrar tarmoq fani xarajatlarining 50 % ini moliyalashtirgan bo'lsa, hozirgi paytda bu ko'rsatkich 35 % ni tashkil qiladi. Umuman, davlatning agrar siyosatdagi ta'sirini quyidagi faoliyatlarda ifodalash mumkin:

- davlat ^{^e\Pe^m!} mulkni patentlashtirish, litsenziyalash, halqaro kelishuvlar orqali himoya qiladi;
- maxsus davlat tadbiri qilish markazi orqali ilmiy-texnika yutuqlarini qishloq xo'jalik amaliyotiga joriy qilishni tashkil qiladi;
- ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsuloti sifati, saqlash, transportirovka shartlari, qo'llanilayotgan kimyoviy va veterinariya preparatlari ustidan kuchli ekologik nazorat va nazorat - laboratoriya ishlarini olib borishni tashkil qiladi;

SHuningdek, amaliy xarakterdagi va tez samara beradigan, qishloq xo'jaligi ekinlarining yangi navlari va hayvonlar naslini yangi turlarini yaratish, qishloq xo'jalik mashina va uskunalari, o'g'itlar, pestitsidlarning yangi turlarini ishlab chiqish kabi tadqiqotlarga sanoat korporatsiyalari ham mablag' ajratishadi. Oxirgi yillarda bu kabi tadqiqotlar sirasiga biotexnologiya ham kiritilib, xususiy sektorning fanga investitsiyalari miqdori davlatnikidan ikki baravarga oshib ketdi. Agrar fanga korporatsiyalar moliyasining ulushi 65 % ga etdi.

AQSH qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'sishi ichki va tashqi bozor talablariga bog'liqdir. Milliy bozordagi shaxsiy iste'mol tarkibining o'zgarishi, daromadlar darajasi va demografik omillar agrar siyosatga katta ta'sir ko'rsatadi. Ichki bozorda oziq - ovqat mahsulotlariga bo'lgan tarkibiy talab o'zgarishi unchalik katta muammo tug'dirmaydi, chunki davlat tomonidan tartibga solinadigan agrar siyosat deyarli o'z oldidagi muammolarni hal qilib bo'lgan.

AQSH agrar siyosatida tashqi siyosat asosiy rollardan birini o'ynaydi. Mamlakat Urugvay round guruhiga kirgan mamlakatlar bilan eng ko'p tashqi aloqalarni amalga oshiradi. GAAT (savdo va boj to'lovlari bo'yicha bosh shartnoma) doirasidagi kelishuvga ko'ra AQSH boshqa shu roundga kiruvchi mamlakatlar bilan quyidagi masalalarni kelishib olgan holda faoliyat yuritadi:

- eksport subsidiyalarini qisqartirish;
- qatnashchi-mamlakat milliy bozorlaridagi ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jalik

⁹ Just R.E., N Bockstael. Commodity and resource policies in Agricultural Systems, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 1991

mahsulotlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash darajasini qisqartirish;

- agrar iqtisodiyotda bozor munosabatlarini kuchaytirish;
- halqaro savdoni liberallashtirish va qattiq fitosanitariya reglamentlarini o'rnatish.

Hozirgi kunda jahon xo'jaligidagi qiyinchiliklarga qaramay AQSH o'zining qishloq xo'jalik mahsulotlarini yirik eksportchisi maqomini saqlab qolishi mumkin, chunki mamlakatdagi ishlab chiqarish xarajatlarining boshqa mamlakatlar bilan taqqoslaganda ancha past darajasi bunday imkoniyatni saqlab qolish uchun etarlidir. Yaqin kelajakda tovar eksport qilish tarkibi o'zgaradi - g'alla va soya chiqarish barqarorlashib, go'sht va mevalar eksporti oshishi kutilayapti. AQSH qishloq xo'jaligi mahsulotlari tashqi savdosida asosiy savdo hamkorlari bo'lib Yaponiya, Kanada va Meksika hisoblanadi.

80 - yillardan boshlab AQSH qishloq xo'jaligida investitsiyalarning resurslar va texnologiyalarni takomillashtirishga yo'naltirish boshlandi. 90 - yillardan boshlab asosiy kapital hajmini qisqartirish siyosati agrar tarmoq rivojlanishi uchun yangi bosqich bo'ldi. U asosiy vositalar samaradorligining oshishi ishlab chiqarishga an'anaviy texnikalar o'rniga elektron texnikaning qo'llanishi, bahoning oshib ketmasligini ta'minlash (bu ham elektron texnikaning arzonga tushishi bilan bog'liq), moddiy kapital elementlarining qisqartirilishi (traktorlar, mashinalar, ishlab chiqarish qurilishlari) va biologik omillarning (qishloq xo'jalik ekinlari navi va hayvonlar naslini yaxshilash) ishlab chiqarishdagi rolini oshirish bilan tavsiflanadi.

Yangi texnologiyalarning ishlab chiqarishga joriy qilinishi bilan "inson omili" ga, to'g'rirog'i, uning malakasiga talab ham oshadi. Keyingi yillarda agrar tarmoqda ishlovchilarning son darajasi qisqarib, malaka darajasi oshirilayotganligi tendensiyasiga e'tibor qaratish mumkin.

Boshqa rivojlangan mamlakatlar singari, AQSHda ham agrosanoat majmuini rivojlantirish kuchli oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish bilan chambarchas bog'langan. Mamlakatda bu sanoat kuchli rivojlangan majmuani tashkil etib, o'zida 40 dan ortiq tarmoqni jamlagan 22000 ta korxonadan tarkib topadi. Tarmoqda asosiy o'rinni 100 ta yirik firma tutib, ularning 60 tasi mamlakatning 500 ta yirik korporatsiyalari qatoridan joy olgan va dunyo bo'yicha ularning ko'plab filiallari mavjuddir.

Keyingi yillarda oziq-ovqat mahsulotlarining sifati masalasi eng asosiy muammolar darajasiga ko'tarilgach, mamlakat agrar siyosatida fiziologik va ekologik xavfsizlikni ta'minlash bosh masala qilib qo'yildi. Ekspertlarning xulosalariga ko'ra inson hayotiga tibbiyot 8-9 %, oziq- ovqatlar esa 40-50% ta'sir ko'rsatar ekan. SHuning uchun ham oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni qondirish zaruriyati, tarmoqni texnologik va funksional rivojlantirishni fan-texnika yutuqlari asosiga qurishni asosiy harakatga keltiruvchi kuch darajasiga chiqaradi.

Yaponiya agrar siyosatining xususiyatlari.

Agrar siyosatlarni tahlil qilganda Yaponiya agrar siyosatining o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqishimiz mumkin. Yaponiya agrar siyosatining faqat ungagina xos bo'lgan xususiyatlaridan biri shundaki, unda hech qachon asosiy masala sifatida eksport masalasi qo'yilmaydi. Agrar tarmoq rivojlanishi va taraqqiyotiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Yaponiyada boshqa tarmoqlar singari qishloq xo'jaligida ham hamma vaqt resurslar tanqisligi bosh masala bo'lib kelgan. SHuning uchun ham Yaponiya agrar siyosati oldiga hamma vaqt mamlakat iqtisodiy salohiyatiga samaradorlik nuqtai nazaridan emas, balki

mamlakat oziq-ovqat xavfsizligi masalasini hal qilish vazifasi bosh masala sifatida qo'yilgan.

Yaponiya agrar tarmog'i mahsulotining mamlakat yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarishdagi salmog'i 2 % dan kamni tashkil qiladi. Uning tarkibi asosan oziq - ovqat mahsulotlari va qayta ishlash sanoati mahsulotlaridan tarkib topgan. Yaponiya qayta ishlash sanoati resurslarga bo'lgan o'z ehtiyojini import orqali qondiradi. Yaponiya agrar siyosatining asosiy vazifasi oziq-ovqat xavfsizligini qondirish bo'lsada mamlakat hech qachon o'z iste'molini ichki bozor orqali qondira olmagan. 1934 - 1936 yillarda mamlakat xalqi iste'moli uchun kerak bo'lgan guruchning 19 % ini, g'allaning 42 % ini, soya va makkajo'xorining 60 % dan ziyodrog'ini, shakar xom-ashyosining 96 % ini bevosita import orqali qondirgan. Mlar davomida oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni qondirishning eng yaxshi ko'rsatkichiga 1960 yilda erishilgan bo'lib, bu ko'rsatkich 93 % ni tashkil qilgan, bundan keyingi yillarda esa yilma-yil pasayib boravergan. 1965 yilda 88 %, 1970 yilda 83 %, 1975 yilda 79 % va hozirgi kunda 65-70 % iste'mol milliy ishlab chiqarish hisobiga qondiriladi.

Mamlakatda oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni qondirishning darajasini bunday kamayishining asosiy sabablari quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

- ishlovchilarning past samarali va ko'p mehnat talab qiluvchi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanishni xohlamay o'zlarini boshqa ishlab chiqarish sohalarida faoliyat yuritishga o'tib ketishganliklari;
- davlat miqyosida yuqori samara berayotgan sanoat, elektronika va shu kabi ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash siyosatlari natijasida bu korxonalarining ko'payishi va ular korxona qurilishi evaziga qishloq xo'jalik erlarining kamayib ketishi va yangi erlar ochish imkoniyatining yo'qligi;
- agrar siyosatning qimmat ishlab chiqarish o'miga arzon mahsulotlar sotib olishga qaratilganligi;
- mamlakat aholisining tabiiy ko'payishi va buning natijasida iste'mol darajasining oshishi. Bunday holatdan kelib chiqqan holda Yaponiya hukumati agrar siyosatning oldiga har qanday

holatda faqat mamlakat oziq-ovqat xavsizligini hal qilish vazifasini qo'yadi. SHundan kelib chiqib Yaponiya agrar siyosatining asosiy vazifalari quyidagilar bo'ladi:

1. Oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni imkon qadar milliy ishlab chiqarish hisobiga qondirish.
2. Oziq-ovqat mahsulotlarini barqaror miqdorda va sifatda etkazib berish bo'yicha eksportyor mamlakatlar bilan samarali kelishuvlar olib borish va shartnomalar olib borish.
3. Oziq-ovqat xavfsizligi muammosini hal qilish va xavfni imkon qadar kamaytirish maqsadida mahsus oziq-ovqat zahiralarini tashkil qilish.
4. Kelgusida samarali shartnomalar tuzish va hamkorlik olib borish imkoniyati mavjud bo'lgan rivojlanayotgan mamlakatlarning qishloq xo'jaligini rivojlantirishga yordam qilish.

Bu vazifalarning samarali amalga oshirilishi natijasida Yaponiya oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talablarini to'la qondirishga erishdi. Yaponiya agrar siyosati yuqoridagilardan ham xulosa qilish mumkinki, xorijiy hamkorlar bilan ish olib borishga qaratilgan va bunga majbur ham. Yaponiyanig qishloq xo'jalik mahsulotlari bo'yicha asosiy hamkorlari rivojlangan mamlakatlardan AQSH va Kanada, shuningdek, Lotin

Amerikasi va SHarqiy Osiyo davlatlari hisoblanadi.

Yaponiya agrar siyosatida ham boshqa rivojlangan mamlakatlar singari davlatning roli katta o'rin tutadi. Agrar tarmoq davlat tomonidan tartibga solinadi va qo'llab-quvvatlab turiladi. Ichki ishlab chiqarishni rag'batlantirish maqsadida qishloq xo'jalik mahsulotlari bahosini rag'batlantirish davlat yordamlarining asosiy qismini tashkil qiladi. Yaponiyada barcha ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jalik mahsulotlarining 80 % ining bahosi davlat tomonidan rag'batlantiriladi, bu ko'rsatkich g'alla ishlab chiqarishda 90 % ni, guruch ishlab chiqarishda 50 % ni, suli ishlab chiqarishda 60 % ni tashkil qiladi. Qishloq xo'jaligida fan-texnika yutuqlarini qo'llash asosan ekologik toza mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan.

Yaponiya agrar siyosatini rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini takomillashtirish, shu asosda mamlakat oziq-ovqat xavfsizligi muammosini muntazam hal qilib borish maqsadida agrar siyosatning oldiga doimiy ravishda quyidagi masalalarni hal qilib borish vazifasi qo'yiladi:

- jahon bozorida qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan talab va taklifning holatini va istiqbolini o'rganib borish;
- yaponcha tipda ovqatlanishni targ'ibot qilish;
- oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni ichki bozorda qondirish salohiyatini tartibga solish va qo'llab-quvvatlash;
- mamlakat ichida ozuqa uchun don ishlab chiqarishni ko'paytirishga imkoniyatlar yaratish;
- oziq-ovqat mahsulotlarini samarali asosda import qilish va oziq-ovqat zahiralari yaratish;
- oziq-ovqat mahsulotlari bilan yaxshiroq ta'minlanish imkoniyatlarini doimiy ravishda o'rganib borish.

Evropa Ittifoqi mamlakatlari agrar siyosatining xususiyatlari.

Evropa Ittifoqi tashkil qilinganida keyin qishloq xo'jaligini yagona asosda rivojlantirish siyosati eng qiyin amalga oshirilgan siyosatlardan biri hisoblanadi. Umumiy Agrar Siyosat o'zining paydo bo'lish maqsadiga ko'ra Evropa Ittifoqiga kirgan dastlabki 6 ta mamlakatning qishloq xo'jaligi sohasidagi iqtisodiy manfaatlarini hal qilishi lozim edi. Bu siyosat asosan E! mamlakatlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining integratsiyasini va umumiy siyosatini belgilab berish maqsadida tashkil qilingan.

Evropa Ittifoqi zamonaviy ko'rinishini shakllantiradigan integratsion jarayonlar ikki asosiy yo'nalishda rivojlanmoqda:

1. Ekstensiv - Evropa Ittifoqiga yangi a'zo mamlakatlarini qo'shib olish asosida integratsiyani kuchaytirish;
2. $III\text{em}^{\wedge}$ - hamkorlikning ancha oddiy usullaridan murakkabroq shakllarga o'tish orqali integratsiyani kuchaytirish.

Evropa Ittifoqi integratsiyalashuvi jarayonining boshqa integratsion ittifoqlardan farqli tomonlarini quyidagi xususiyatlar tashkil qiladi:

1. Bosqichma-bosqich rivojlanish: bojxona ittifoqi orqali erkin savdo zonalarini tashkil qilish; yagona ichki bozor; iqtisodiy va valyuta ittifoqi.
2. Unikal millataro institutlarni tashkil qilish; Evropa kengashi, E! ministrlar kengashi, E! qo'mitasi, Evropa parlamenti, Evropa sudi.

3. Millatlararo darajada moliyaviy, tarkibiy va ilmiy-texnikaviy siyosatni yuritish.

Evropa Ittifoqini rivojlantirish bosqichlari asosan quyidagilardan iborat:

Birinchi bosqich(1957-1971)-«Bojxona ittifoqi» siyosatini yuritish orqali erkin savdo zonalarini yaratish, E! ramkasida boj poshinalari bekor qilindi, uchinchi mamlakatlar uchun 6 ta Evropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarning tashqi ta'rifi bir xil darajada belgilandi, 6 mamlakat xududida ular o'zaro savdo [^]Hov[^]ri va boshqa nota'rif tartibga solishlari yo'qotildi.

Ikkinchi bosqich (1972-1978) - E! krizisi, bu o'z navbatida 1974-75 yillarda jahon iqtisodiy krizisidan kelib chiqdi. Iqtisodiy qiyinchiliklarning o'sishi integratsion jarayonlarni zaiflashtirdi, E! mamlakatlar o'rtasida kiritiladigan mollarga miqdoriy [^]Wov[^]r qayta paydo bo'ldi, demping baholarini qo'llash kengaydi.

Uchinchi bosqich (1979-1985) - Evropa valyuta tizimi yaratildi, kuchsiz valyutaga ega bo'lgan mamlakatlar, kuchli valyutali mamlakatlardan davlat yordami oldilar, hamda ikki tomonlama valyutalarni kuchaytirishga yo'naltirilgan qisqa muddatli kreditlar va boshqa tadbirlardan keng foydalanildi.

To'rtinchi bosqich (1986-1992) - 60 yillardagi umumiy bozordan farqlanuvchi yagona Evropa ichki bozorining paydo bo'lishi, bunda nafaqat tovarlar, balki xizmatlar, kapital va ish kuchi ham erkin xarakatlana oldi.

Beshinchi bosqich (1993-2002) - yagona ichki bozordan iqtisodiy va valyuta ittifoqiga o'tish, bunda yagona evropa valyutasi - evro bazasida ijtimoiy-iqtisodiy, pul-kredit va moliya siyosatlarini umumlashtirish maqsad qilingan.

Evropa Ittifoqi institutsional tarkibini shakllantiruvchi institutlar takomil iqtisodiy rivojlanishni ta'minlaydi va mamlakatlar o'rtasidagi barcha aloqalarni sharoitga mos holda moslashtirish imkoniyatlarini yaratadi. Bu tarkibni shakllantiruvchi institutlarga asosan quyidagilar kiradi:

Evropa kengashi - E! siyosiy sti^{^^}yas[^] aniqlovchi E! oliy siyosiy organi;

Ministrlar kengashi - qaror qabul qiluvchi bosh institut hisoblanadi.

EI komissiyasi - millatlararo ijroiya instituti, mavjud qonunlarni hayotga tadbiq etishdan tashqari, E! qonunchiligini tashkil etadi, E! moliyasini boshqaradi.

Evropa parlamenti - E! komissiyasi ishini nazorat qiladi, yangi qonunlarni ishlab chiqish va qabul qilish jarayonida ishtirok etadi, moliyaviy mablag'larni sarflash, byudjetni qabul qilish va uni bajarish ishlarini nazorat qiladi.

Evropa sudi - EI xuquqlarini a'zo mamlakatlarning muxit davlat xuquqlaridan ustunligini ta'minlaydi, EI joriy faoliyati amaliyotidagi qarama-qarshiliklarini tartibga soladi.

EIning millatlararo va millatlar darajasidan yuqori barcha faoliyatlarini moliyaviy tartibga solish asoslari Evropa Ittifoqi umumiy byudjeti hisoblanadi. EI moliyaviy mexanizmiga quyidagilar kiritiladi:

a) Qishloq xo'jaligini yo'naltirish va kafolatlash fondi - EI yagona agrar siyosatini moliyalashtirish manbai;

b) Evropa ijtimoiy fondi - surunkali ishsizlik qamrab olgan turg'un hududlarga yordam berish dasturlarini moliyalashtirish manbai;

v) Evropa hududiy rivojlantirish fondi - Ittifoq turli hududlarini iqtisodiy rivojlantirish darajasini tenglashtirish dasturlarini moliyalashtirish manbasi;

g) Evropa rivojlantirish fondi - integratsiyaning dastlabki bosqichini o'tayotgan mamlakatlarga yordam ko'rsatish manbasi;

d) Evropa investitsiya banki - uzoq muddatli kreditlar va kafolatlar hisobiga korxonalarni modernizatsiyalash bo'yicha hududiy dasturlarni moliyalashtirish instituti.

Evropa Ittifoqi byudjetining daromad qismi quyidagi manbalardan shakllanadi:

- A'zo davlatlardagi qo'shimcha qiymat solig'ining 1,4 % miqdoridagi ajratmalar;

- EI hududiga uchinchi mamlakatlardan import qilinadigan sanoat tovarlariga o'rnatiladigan boj to'lovlari;

- Import qilinadigan tovarlardan olinadigan agrar kompensatsiya yig'imlari;

- Milliy byudjetlardan ajratmalar.

Byudjetning xarajat qismini quyidagilar tashkil qiladi:

- EI mamlakatlarining yagona agrar, hududiy, ijtimoiy, ilmiy-texnik va sanoat siyosatlarini yuritish;

- Rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam qilish;

- Ma'muriy xarajatlarni qoplash.

EI davlatlarining 6 tadan 12 tagacha bo'lgan davrda yagona agrar siyosatining qabul qilishi va takomillashtirilishini bir necha bosqichlarga bo'lishimiz mumkin. Ma'lumki, har bir qabul qilinayotgan yangilik keyin qanday samara berishidan qat'iy nazar bir qator qarshiliklarga duch keladi. Yagona qishloq xo'jalik siyosati ham birdaniga qabul qilingan jarayon emas va uni to'la shakllanish bosqichlarini ko'rib chiqib, ma'lum belgilarini o'rganib chiqamiz. Yagona qishloq xo'jalik siyosatining g'oyasidan tortib to to'la shakllanguniga qadar bo'lgan davrni quyidagicha davrlarga bo'lish mumkin:

1. 1945-1954 yillargacha bo'lgan davr: Ikkinchi jahon urushining natijalari - Evropa Ittifoqining paydo bo'lishi. Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, G'arbiy Evropa mamlakatlarining siyosiy va iqtisodiy ittifoqlarini barpo qilish jarayonida qishloq xo'jaligida hamkorlik barcha mamlakatlar xohishlarining markazida edi va aynan shu narsaga yagona qishloq xo'jalik siyosatini qabul qilinishi va shakllanish uchun asos bo'ldi.

Iqtisodiy ittifoq tuzish urushdan keyingi siyosiy birlashish va tinchlikning kafolati hisoblanar edi. SHu maqsadda qabul qilingan Marshall Rejasiga ko'ra bu mamlakatlar kutilganidan ham ziyodroq natijalarni qo'lga kiritdilar. Bu dasturni to'laqonli amalga oshirish maqsadida AQSH va Kanadadan 1948-1952 yillarda 25 milliard dollardan ortiqroq mablag' bu mamlakatlarga etib keldi. Bu moddiy yordam yana shunisi bilan ham muhim ediki, uning maqsadi asosan savdo nazoratini olib tashlashga qaratilgan tadbirlarga yo'naltirilgan edi. 1948 yilda Belgiya, Niderlandiya va Lyuksemburg birgalikda Benelyuks Boj Ittifoqini tuzishdi va bir-birlariga nisbatan savdo aloqalariga boj o'rnatmaslikka kelishib olishdi. Keyinroq bu holat qishloq xo'jalik bozorlari uchun ancha muhimligini Frantsiya ham tushundi va qo'shilishga rozilik berdi. Termaniya va Italiya ham xayrixohlik bildirdi, ammo Angliyaning qattiq qarshi turishi yagona xulosaga kelish imkoniyatini bermadi.

1951 yilda dastlabki yuqori darajadagi hamkorlik ko'mir va po'lat ishlab chiqarishdagi hamkorlik Evropa Ko'mir va Po'lat Ittifoqini tuzish bo'ldi. Bu safar Beneluks va Frantsiyaga, Germaniya va Italiya ham qo'shildi, ammo Britaniya yana qo'shilmadi. Ammo nima bo'lganda ham bu kelgusidagi hamkorlikning asosi edi.

2. 1955-1957 yillar. Rim shartnomasi va qishloq xo'jaligi uchun maqsadlar.

Benelyuks mamlakatlari Evropa Ittifoqini siyosiy birlashtirish ancha qiyinligini, buning o'rniga to'la shakllangan va birlashgan Evropa bozorini yaratish lozimligi haqidagi qator iqtisodiy takliflar bilan chiqishdi. Rim shartnomasi Evropa Umumiy bozorini tashkil qilishning asosi bo'ldi. Bunda Umumiy bozor qoidalari kelishib olindi. Ular fikricha umumiy siyosat alohida radikal guruhlar manfaatidan emas, milliy siyosatdan kelib chiqishi lozim. SHunday bo'lsada, bir nechta kelishuvlar bo'lib o'tsada qishloq xo'jaligi masalasi hamma vaqt ochiq qolaverdi. Olti mamlakat vakillari Bryusselga imzolanadigan shartnomani qayta ishlash uchun delegatsiyalarini jo'natganlarida ham ishchi guruhlarida bironta ham qishloq xo'jaligiga taalluqli kishilar yo'q edi. SHartnomaning asosida quyidagi shartlar yotadi:

- maqsadlar boj to'lovlari, kvotalar va boshqalar orqali amalga oshiriladi;
- uchinchi mamlakatlarga umumiy boj to'lovlari va umumiy tijorat siyosatini yurgizish;
- iqtisodiy siyosatni koordinatsiyalash va odamlar, xizmatlar va kapitalning a'zo mamlakatlarda erkin harakatlanishini ta'minlash.

Ushbu shartnomaning 43 moddasida yagona qishloq xo'jaligi siyosati imzolanishi kerak edi, ammo komissiya uni Evropa Parlamenti bilan maslahatlashish, hamda keyin qaror qabul qilish uchun ministr'larga qaytarishga qaror qildi.

3. 1958 yil. Streza konferentsiyasi - siyosatning yakuniy tarkibi. Streza konferentsiyasidan keyin Komissiya, o'zining birinchi xabaridayoq Ittifoqning qishloq xo'jalik siyosatiga doir muammolarini hal qilishga o'tganligini e'lon qildi. Yagona qishloq xo'jaligi siyosatini qabul qilishning asoslari yaratildi.

4. 1959 - 1962. Konflikt va kompromiss - Yagona Agrar Siyosatining paydo bo'lishi. Kengash ishtirokchilarining konfliktlari nafaqat a'zo bo'ladigan mamlakatlar, balki siyosatning maqsadlari ustida ham bordi. Kengash cheklangan miqdorlarga asoslangan savdo va bozorlarni tashkil qilishdan voz kechdi. SHunday bo'lishi bilan birga, ular Evropa agrar siyosatining fundamental tamoyillarini va bu siyosatning tashkiliy asoslarga ega bo'lishini kelishib oldilar. Bu kelishuvga ko'ra qabul qilingan Umumiy Agrar Siyosatning asosiy tamoyillari quyidagilardir:

bozor birligi - umumiy qishloq xo'jalik bozorining amal qilishi, umumiy marketing tizimi va umumiy kelishilgan baholar;

Ittifoq manfaatlarining ustunligi - Ittifoq mamlakatlari raqobatbardoshligiga uchinchi mamlakatdan keltiriladigan import bilan xavf solinmasligi lozim;

moliyaviy birlik - siyosat uchun qilingan xarajatlar ham Ittifoq tomonidan moliyalashtiriladi, yaratilgan daromadning ma'lum qismi ham Ittifoq hisobiga o'tkazib boriladi va resurs yaratiladi.

Bu uchta tamoyil Umumiy Agrar Siyosatining mohiyatini anglatdi va u Komissiya tomonidan qattiq himoya qilindi. Bu vaqtda, hali qator masalalar hal qilinishi lozim bo'lsada, Umumiy Agrar Siyosatning rasmiy paydo bo'lganligini ko'rsatdi.

5. 1963 - 1967. Umumiy baholar va umumiy moliyalashtirish - yakuniy erishilgan natijalar. UAS ning yakuniy bosqichida umumiy baholar va umumiy moliyalashtirish maqsadiga erishildi va bu siyosatning yuqori cho'qqisiga erishganligidan dalolat berardi. Buning natijasida bir qator fondlar tashkil qilindi.

UASning keyingi yillardagi rivojlantirilishiga EI davlatlari soning oshishi, dunyo mamlakatlari savdosi, qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlar va siyosiy doiradagi o'zgarishlar ta'sir ko'rsatdi, ammo uning asosiy tamoyillari o'zgarmay qoldi.

EI davlatlarining joriy qishloq joylarni rivojlantirish tarkibiy siyosati tarkibiy agrar siyosat natijasida kelib chiqqan. Qishloq joylarni rivojlantirish siyosati - EI ning iqtisodiy va ijtimoiy birlikka erishishining asosiy omili deb qaralmoqda.

E! qishloq joylarni rivojlantirishni joriy tarkibiy siyosati masalasi 1960 yillarda, ya'ni yagona agrar siyosatning joriy qilina boshlagan paytlardan o'q rivojlana boshlagan. 1988 yildan boshlab E! bu siyosatga e'tiborni kuchaytirdi va amaliy ishlarni kengaytirdi. SHu maqsadlarni rivojlantirish uchun moliyaviy resurslar hajmi oshirilib, 30 milliard EKYu ni tashkil qildi. E! Rivojlanish fondlari tomonidan 1994-99 yillarda yana shuncha miqdorda va 2000-2006 yillar uchun esa undan ham ko'proq mablag' ajratib qishloq joylarni rivojlantirish ko'zda tutilgan. 2000 yilgacha qishloq joylarni rivojlantirish siyosatini E! tarkibiy fondlari mablag' bilan ta'minlab kelgan bo'lsa, bu ishni 2000 yildan boshlab Evropa Qishloq Xo'jaligini Boshqarish va Kafolatlashlash Fondi (EAGGF) ning qayta tashkil qilingan - Rahbarlik Seksiyasi amalga oshiradi. Savol tug'iladi nima uchun qishloq joylarni rivojlantirishga buncha ko'p mablag' sarflanayapti, u umumiy rivojlanishga nima beradi, endi bu yana bir qator masalarni qo'shib o'rganishni taqozo qiladi.

E! mamlakatlari qishloq joylarni rivojlantirish tarkibiy siyosatini rivojlanishini quyidagi davrlarga bo'lish mumkin:

1988 yilgacha bo'lgan davr. Qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun tarkibiy tadbirlar amalga oshirilgan davr. Bu davrda yagona qishloq xo'jalik siyosatining rivojlantirilishi bilan bog'liq holda qishloq aholisining ham turmush darajasini yaxshilash masalalariga e'tibor qaratilgan, ammo butun Evropa miqyosida yagona siyosat olib borilmagan.

1988 yil. Qishloq joylarni rivojlantirishga oid keskin tadbirlar belgilashga burilish yili. Bu davrda juda ko'p asosiy tadbirlar belgilandi. Ulardan ayrimlarini sanab o'tamiz:

Yagona Evropa haqidagi qonun qabul qilindi. Bu qonun E! kiruvchi mamlakatlarni bi^k rivojlantirilishini qonuniy jihatlarini asoslab berdi;

“Kelajakdagi Qishloq Jamiyati” dasturi qabul qilindi va qishloq joylarni rivojlantirish yo'nalishlarini asoslab berdi;

“ Delor I ” va Tarkibiy Fondlarni isloh qilish.

3. 1994-1999 yillar. “Oe^ II” va ikkinchi dasturlash davri.

Bu dasturlarni amalga oshirishning asoslarini quyidagi vositalar orqali amalga oshirish maqsad qilindi:

Dastlab dasturlarni amalga oshirishni moliyalashtiradigan fondlar faoliyatini tartibga solish va yangi fondlarni yaratish masalalari hal qilindi. Bu fondlar Ittifoqning asosiy maqsadi bo'lgan iqtisodiy birlikka erishishning asosiy vositalari hisoblanadi va bu fondlar quyidagilar hisoblanadi:

Evropa Ijtimoiy Fondi, Sog'liqni tiklash va professional ta'lim olishga ko'maklashadi;

Evropa Hududiy Rivojlanish Fondi, bu fond qishloq joylardagi kichik biz^sni va infrastrukturani moliyalashga yordam qiladi;

EAGGF Rahbarlik Seksiyasi, qishloq xo'jaligidagi tarkibiy o'zgarishlar va qishloqni

rivojlantirishga ko'maklashadi;

Baliqchilikni Boshqarishning Moliyaviy Bositasi, bu fond baliqchilik tarmog'idagi tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishga ko'maklashadi.

Birlik Fondi tashkil qilindi. Bu fond boshqa fondlar bilan birgalikda ish olib boradi va rretsiya, Portugaliya, Ispaniya va Irlandiya mamlakatlarining yagona pul birligiga moslashishi, aholi turmush darajasining ko'tarilishi, atrof-muhit bilan bog'liq muammolar hamda Evropa transport setini takomillashtirish kabi sohalarni moliyalashtiradi. Bu fond yordam qilish sharti 2 xil bo'ladi: birinchidan kishi jon boshiga yalpi mahsulot ishlab chiqarish hajmi o'rtacha Evropa davlatlari darajasining 90 foizidan oshib ketmasligi kerak va bu mamlakat "iqtisodiy konvergensiya" qoidasiga amal qilishi kerak. Bu 2000-2006 yillar davomida aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan yalpi mahsulot miqdori 90 foizga etmagan mamlakatlarga yordam berishi ko'zda tutilgan.

Evropa Ittifoqi agrar siyosatini takomillashtirish va rivojlantirishning maqsadlari ishlab chiqildi. Bu maqsadlarni hududlar va ijtimoiy guruhlar bo'yicha 7 turga bo'lish mumkin:

1- maqsad: rivojlanishi orqada qolayotgan hududlarni tarkibiy tartibga solish (masalan, sobiq rDR hududida aholi jon boshiga yalpi mahsulot ishlab chiqarish o'rtacha Evropa darajasining 75 % idan ham kam edi);

2- maqsad: sanoatlashishi orqada qolayotgan hududlarni iqtisodiy qayta shakllantirish;

3- maqsad: uzoq muddatli ishsizlikka qarshi kurashish va mehnat bozoridan chiqib qolgan hamda yoshlar hayotini mehnat bilan integratsiyalashtirishga yordam qilish;

4- maqsad: ishlovchilarning sanoatlashgan holdagi o'zgarishlarga ko'nikishlarini engillatish;

5- maqsad: qishloq xo'jaligi va baliqchilikning tarmoq takibini tartibga solish;

6- maqsad: qishloq joylarida iqtisodiyotning samarali tarmoqlarini olib kirish;

7-maqsad: 1995 yilda EI ga Finlandiya va SHvetsiyaning kirishi natijasida paydo bo'lgan, aholi

kam joylashgan hududlarni tarkibiy tartibga solish.

Mavzu bo'yicha savollar:

- 1) Rivojlangan mamlakatlar agrar siyosatini tashkil qiluvchi umumiy xususiyatlari nimalarda o'z aksini topadi?
- 2) Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida agrar tarmoqning qanday o'rni bor?
- 3) Rivojlangan mamlakatlar agrar iqtisodiyotining rivojlanishini ta'minlagan agrar siyosat shartlari qaysilar bo'lib hisoblanadi?
- 4) AQSH agrar siyosatining asosiy xususiyatlari nimalarda namoyon bo'ladi?
- 5) AQSH agrar tarmog'i rivojlanishiga davlatning ta'siri nimalarda namoyon bo'ladi?
- 6) AQSH agrar siyosatining asosiy asosiy yo'nalishlari nimalarda namoyon bo'ladi?
- 7) Yaponiya agrar siyosatining asosiy xususiyatlari nimalarda namoyon bo'ladi?
- 8) Yaponiya agrar siyosatining ustuvor yo'nalishlari qaysilar?

- 9) Yaponiya agrar siyosati hal qilishi lozim bo'lgan asosiy vazifalarga qaysilar kiradi?
- 10) Evropa Ittifoqi agrar siyosatining umumiy xususiyatlari nimalarda o'z aksini topadi?
- 11) Umumiy Agrar Siyosat nima va u qachon paydo bo'lgan?
- 12) Umumiy Agrar Siyosat qaysi tamoyillarga suyanadi?
- 13) Evropa Ittifoqi agrar siyosatini rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy maqsadlari nimalarga qaratilgan?

6-mavzu: Rivojlanayotgan mamlakatlarda agrar siyosat va oziq ovqat xavfsizligi. Reja:

- 3.15. Rivojlanayotgan mamlakatlarda agrar siyosat va islohotlarning hususiyatlari hamda yo'nalishlari;
- 3.16. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlat dasturlari;
- 3.17. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda agrar sohani rivojlantirish.

Kalit so'zlar: Rivojlanayotgan mamlakatlar, Agrar siyosat, Oziq-ovqat xavfsizligi, Davlat dasturi, Agrar soha.

6.1. Rivojlanayotgan mamlakatlarda agrar siyosat va islohotlarning hususiyatlari hamda yo'nalishlari;

Koreya Respublikasining qishloq xo'jaligi sohasida siyosati

Koreya Respublikasi qishloq xo'jaligining asosiy vazifalari mamlakatdagi asosiy ozuqa vositasi bo'lgan guruchning ichki ta'minoti yetarliligi hamda shaharlar va qishloqlarda uy xo'jaliklari daromadlari tengligini ta'minlashdir. Hukumat mazkur maqsadlarga hosilni ko'paytirish va iste'molni kamaytirishga intildi. Yetishtirishni ko'paytirish uchun davlat ichki ishlab chiqaruvchilar uchun maqbul narxlarni belgilab, import qilinuvchi tovarlar uchun yuqori to'siqlar kiritdi. Sholi, arpa, makkajo'xori, soya va tamakining mamlakatda yetishtirilishi subsidiya qilindi. Importga nisbatan baland to'siqlar sholi, arpa, sabzavot, meva yetishtiruvchi va chorvadorlarni himoya qilishdi. lekin bug'doy, yem uchun g'alla, moyli o'simliklar, terilar va paxta importiga nisbatan savdo to'siqlari joriy etilmadi.

Hosilning o'rtacha 26 foizini balandroq narxda xarid qilish orqali (1990-1997 yillardagi kabi) davlat guruchning xarid narxini muvofiqlashtiradi. 2012 yilga kelib davlat xaridi sholi hosilining 14 foizigacha pasaydi. Ishlab chiqaruvchilarni narxlar orqali qo'llab-quvvatlash va importni cheklash ichki bozorda jahon bozoriga qaraganda yuqoriroq narxlar shakllanishiga olib keldi. Bu esa iste'molni kamayishini rag'batlantirdi.

Xalqaro shartnomalarga binoan 1980 yillarda importga nisbatan cheklovlar qadam baqadam bekor qilinib, mamlakat bozorlarini xorijiy ishlab chiqaruvchilarga ochib berdi. Import qilingan guruch qayta ishlash uchun mo'ljallangan bo'lib, yuqori sifatli mahalliy guruch bevosita iste'mol uchun talabni qondirishi lozim edi. 2001 yil 1 yanvardan boshlab Koreya barcha qishloq xo'jaligi mahsulotlari importini erkinlashtirdi va guruchdan tashqari barcha oziq-ovqatlarga nisbatan tariflar chegarasini belgiladi. 1239

toifadagi tovarlar uchun o'rtacha tarif 64,8 foizni tashkil qilardi.

1994 yilda hukumat 50 mlrd dollarga teng bo'lgan besh yillik qishloq xo'jaligini qayta tuzish dasturini boshladi. Guruch ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash strategiyasidan farqli o'laroq yangi dastur resurslarni qayta taqsimlab, boshqa sohalar, jumladan tovar ekinlar hamda qishloq joylarda infratuzilma va marketingni rivojlantirish- ga qaratdi.

Oxirgi yillarda Koreyada guruch iste'moli ishlab chiqarishga qaraganda tezroq kamaydi. Undan tashqari import qilingan guruch ichki bozorda mahalliy guruch bilan raqobat qiladi. Guruch ko'pligi va Jahon savdo tashkiloti talablari tufayli hukumat guruchni sun'iy baland narxlarda xarid qilish amaliyotidan voz kechdi. Guruch mamlakat zaxiralari uchun bozor narxida sotib olinadi va aholiga ham chegirmasiz bozor narxida sotiladi.

Ushbu sharoitda fermerlarni himoyalash maqsadida davlat ularga qonunga ko'ra har xil kompensasiya turlarini taklif qiladi. Birinchidan, har yili fermerlar o'z sholi dalalarini ekkani uchun har gektariga taxminan 600 dollar olishadi. Ikkinchi kompensasiya guruchning ichki bozordagi narxi davlat belgilagan darajadan pastga tushsa, ular yordam puli olishadi. Bunday holatda fermerlar narxning farqini 85 foizini olishadi. Yana bir chora guruchning haddan tashqari ko'p yeti shtirilishini oldini olishga qaratilgan. Fermerlar ketma-ket uch yil davomida dalani tijorat maqsadida ekishmagan bo'lsa har gektar uchun 3000 dollar olishadi.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Rivojlangan mamlakatlar agrar siyosatini amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari, vosita va mexanizmlari nimalardan iborat?
2. Rivojlangan mamlakatlar agrar iqtisodiyotini tartibga solishdagi asosiy vazifalariga izoh bering.
3. Rivojlanayotgan mamlakatlar agrar siyosatini amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari, vosita va mexanizmlari nimalardan iborat?
4. Rivojlanayotgan mamlakatlar agrar iqtisodiyotini tartibga solishdagi asosiy vazifalariga izoh bering.
5. Agrar iqtisodiyotni tartibga solishda bu mamlakatlarda davlat dasturlari qanday rol o'ynadi?

7-mavzu: Oziq-ovqat xavfsizligi - milliy oziq-ovqat mahsulotlari bozorining strategiyasi

Reja:

- 3.18. Oziq-ovqat xavfsizligi: tushuncha va tajriba. Oziq-ovqat balansi;
- 3.19. O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat ta'minoti. Oziq-ovqat iste'moli;
- 3.20. Oziq-ovqat xavfsizligining makroiqtisodiy jihatlari. Oziq ovqat xavfsizligining institutsional jihatlari. Qishloq xojalik jihatlari;
- 3.21. Iste'molni qo'llab-quvvatlash siyosati. Farovonlik jihatlari. Siyosiy jihatlari;
- 3.22. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda subsidiyalash masalalari.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, Oziq-ovqat balansi, Oziq-ovqat ta'minoti, Oziq-ovqat iste'moli, Makroiqtisodiy va institutsional jihatlari, Farovonlik jihatlari,

Siyosiy jihatlari, Subsidyalash masalalari.

Oziq-ovqat xavfsizligi - milliy oziq-ovqat mahsulotlari bozorining strategiyasi.

Oziq-ovqat muammolarining ikki jihatli mavjud: ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik.

Ijtimoiy- iqtisodiy jihat oziq-ovkat mahsulotlarini ishlab chiqarish yoki etishmayotgan qismini import qilish bilan bog'liq bo'lgan hamda aholining barcha qatlamlarini u bilan ta'minlash bilan bog'liq masalalarni qamrab oladi. **Ekologik** jihat atrof-muhitni saqlash va aholi sog'ligi uchun xavfsiz bo'lgan oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni ta'minlaydigan tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Oziq-ovqat muammosini hal qilish keyingi paytlarda jahon qishloq xo'jaligi rivojlanish tendentsiyasidan kelib chiqadigan qiyinchiliklarga mos ravishda ancha qiyinlashmoqda. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishining o'sish darajasi unga bo'lgan ehtiyojning o'sish darajasidan sezilarli past bo'lmoqda. Natijada ko'pgina hududlarda surunkali ocharchilik muammosining paydo bo'lishi ko'zgik tashlanmoqda.

Etakchi mutaxassislarning fikricha, **to'yib ovqat emaslik** — normal rivojlanish uchun kerak bo'ladigan minimum kaloriya, protein va boshqa ozuqa vositalar to'liq bo'lmagan holdagi ovqatlanishdir. To'yib ovqat emaslikning quyi darajasi - **ocharchilik** bo'lib, u ovqat tarkibida haddan tashqari kaloriyaning pastligi bilan tavsiflanadi.

To'yib ovqat emaslik aholi jon boshiga daromad darajasi past bo'lgan davlatlar uchun xosdir. Bunday holat daromad darajasi o'rtacha bo'lgan va hattoki neft qazib oluvchi mamlakatlarda ham mavjuddir. Normal ovqatlanish standartlari Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti va FAO kabi milliy va xalqaro maxsus tashkilotlar tomonidan aniqlanadi.

1953 yilda AQSHda o'rtacha normal ovqatlanish standard 3200 kkal/kun ni tashkil qilgan bo'lsa, hozirgi kunda bu ko'rsatkich 2700 kkal/kun ni tashkil qiladi. 2150 kkal va undan past iste'mol qiladigan shaxslar to'yib ovqat emaydigan va ocharchilik chegarasida bo'lganlar kategoriyasiga, 1520 kkal va undan kam iste'mol qiladigan shaxslar esa ocharchilik kategoriyasiga kiradi.

Faol hayot tarzidagi katta yoshdagi odamning ma'lum vaqtdagi energiya xarajatlarini umumiy darajasini FAO ekspertlari quyidagi tarzda hisoblashni tavsiya qilishadi:

$$Ex = K \cdot M \cdot Vp$$

Bu erda:

Ex - organizmning umumiy energiya xarajatlari,

K - 1 kg massaning energiya xarajatlari koeffitsienti, kkal,

Vp - sutkaning ma'lum vaqti.

K ning hisob-kitob darajasi davriy ravishda aniqlab boriladi. Hozirgi vaqtda bu ko'rsatkich 50 ga teng hisoblanadi. O'rtacha standart sutkasiga 2500 kkal ni tashkil qiladi, bunda 40 g protein va boshqa kerakli ozuqa buyumlarini o'zida qamrab oladi.

O'rtacha odam organizmining normal hayot faoliyatini ta'minlash uchun avqatlanish kaliriyasi o'rtacha 2500-3500 kkal/sutka ni tashkil qilishi lozim. 1000-1500 kkal/sutkadan kam ovqatlanish kaloriyasini tashkil qilgan ovqatlanish ratsioni hayot davomiyligini kamaytirishga olib kelishi mumkin. FAO ning baho berishicha planetamizda tizimli ravishda 500 mln odam ocharchilikda yashaydi va taxminan 1 mlrd odam to'yib ovqat emaydi.

Energiya iste'moli darajasiga bog'liq ravishda inson yashash faoliyati 3 ta turga

bo'linadi:

- **optimal** - 2500-3500 kkal/sutka chegarasida;
- **etishmaydigan** - 1500 dan ziyod, ammo 2500 kkal/sutkadan kam;
- **kritik** - 1500 kkal/sutka dan kam iste'mol qilinganda.

Sutkasiga 1000 kkal dan kam energiya iste'mol qilinganda inson hayoti taxminan 50%ga qisqaradi. Energiya iste'moliga mos ravishda asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanish uchta umumiy darajaga bo'linadi:

- **etarli** - 100%;
- **etishmaydigan** - 50-99%;
- **kritik** - 50 %dan kam.

Ovqatlanish sifatini baholashda uning mavjudligi va tarkibi bilan bir qatorda xavfli mahsulotlarni iste'mol qilish ham kiradi. Toksikantlar quyidagilar bo'lishi mumkin:

- tuproq, asosan, radionuklidlar bilan zaharlangan, sanoat korxonalari va avtomagistrallarga

yaqinligi;

- mineral o'g'itlar, asosan, nitratlar, tarkibida azotli moddalar, fosfatlar, kaliyli o'g'itlar, strontsiy mavjud bo'lgan;
- go'ng, tarkibida og'ir metall va organik toksikantlar mavjud bo'lgan;
- atmosferadagi aerozollar va suv.

Yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda oziq-ovqat xavfsizligi murakkab sintetik qarash hisoblanib, u xususiy ishlab chiqarishning o'zi bilan to'raligicha hal qilinmaydi va chuqur izlanishlarni talab qiladi. SHuning uchun ham xalqaro tashkilotlar doimiy ravishda oziq-ovqat miqdorini kuzatib yurishadi, istiqbolini o'rganishadi va agar bu resurslar zahiralari qisqaradigan bo'lsa ehtimolli muammolar haqida mahalliy hukumatlarni ogohlantirishadi.

Oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabni aniqlashda bir qator iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarning holatiga asosan aniqlanadi. Kelajakdagi talabni aniqlashga yordamlashuvchi asosiy ko'rsatkich kutilayotgan **aholi daromadlari darajasi** hisoblanadi. Bu ko'rsatkich o'z navbatida milliy daromad darajasi va yalpi mahsulot hajmiga bog'liq ravishda shakllanadi. Aholining bandlik darajasi va mehnat unumdorligi ham bilvosita daromad darajasiga va qishloq xo'jaligi mahsulotiga talab tarkibi va darajasiga ta'sir ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlariga talab hajmi va tarkibi istiqbolini belgilashda bundan tashqari quyidagi shartlar ham ta' sir ko'rsatadi:

- bandlik darajasining o'zgarish tendentsiyasi (fizik ish va aqlli mehnat bilan bandlik);
- hayot tarzining o'zgarishi (avtomobildan foydalanish, uy-joyga ega bo'lish, kiyim-kechaklarga ehtiyoj);
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari o'rnini sintetik va sun'iy tolalar, sun'iy teri va jun, oksilli

ozuqalar o'rnini kimyoviy almashtirishlar egallashi.

Oziq-ovqat mahsulotlariga talabning shakllanishida ijtimoiy-madaniy omillar ham katta ta' sir ko'rsatadi, ular sirasiga hayot tarzi, kishilarning o'rtacha yoshi, ovqatlanish

an'analari kabilar kiradi.

Oziq-ovqat xavfsizligini hal qilishning asosiy maqsadi ichki va tashqi omillarning o'zgarishidan qat'iy nazar xom-ashyo va oziq-ovqat mahsulotlari bilan garantiyalash va turg'un holda ta'minlashdir.

- har bir odam uchun oziq-ovqat mahsulotlarining ega imkoniyatining mavjudligi;
 - aholining barcha ijtimoiy qatlami uchun oziq-ovqat mahsulotlariga ega bo'lishga iqtisodiy imkoniyatning mavjudligi;
 - ratsional ovqatlanish uchun etarli miqdordagi sifatli mahsulotlarni iste'mol qilish;
- Qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib oziq-ovqat xavfsizligini quyidagi vazifalarni hal qilish orqali

ta'minlanadi:

- barqaror iqtisodiy sharoitlarni yaratish;
- samarali agrar siyosat yuritish;
- xo'j alik sub'ektlari uchun bir xil imkoniyatlarni ta'minlash;
- axoli bandligi sohasida aqlli milliy siyosat yuritish;
- to'la oziq-ovqat mahsulotlariga ega bo'lishga tengsizlik va kambag'allikni yo'qotishga yo'naltirilgan ijtimoiy siyosatning olib borish va undan foydalanish;
- turg'un, intensiv va turli-tuman oziq-ovqat ishlab chiqarishga erishish, mehnat unumdorligi va samaradorligini oshirish;
- mahalliy oziq-ovqat ishlab chiqarish imkoniyatlarini oshirish maqsadida agrasanoat majmuini rivojlantirish strategiyasini amalga oshirish;
- xom-ashyo va oziq-ovqatlarni ishlab chiqarish, qayta ishlash va saqlash sohalarida ilg'or texnologiyalarni joriy qilish;
- xalqaro mehnat taqsimoti ustunlaridan foydalanish;
- eksport-import faoliyatini optimallashtirish orqali tashqi iqtisodiy faoliyat yuritish;
- agrar sohani investitsiyalash.

Aholi guruhlarini daromad darajasi bo'ytcha o'rganish shuni ko'rsatadiki, iste'mol darajasi va daromad darajasi o'rtasida bog'liqlik mavjud. Oziq-ovqat mahsulotlarig bo'lgan talabning daromadlar darajasiga mos ravishda o'zgarishini uning elastiklik koeffitsienti bilan aniqlasa bo'ladi. Bu ko'rsatkich daromad darajasining 1 %ga o'zgarishi talabning qancha miqdorda o'zgarishini ko'rsatadi. Aholi daromadlari o'zgarishi bilan bog'liq oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabning elastikligi quyidagicha aniqlanadi:

$K_x =$

$\frac{\Delta X}{X} \cdot \frac{U}{U_1}$

Bu erda, K_e - elastiklik koeffitsienti;

U_1 - mahsulot iste'moli o'sishi;

u - baza davridagi iste'mol;

X_1 - aholi jon boshiga daromadning o' sishi;

x - baza davridagi aholi jon boshiga daromad.

Oziq-ovqat xavfsizligi muammolari bilan shug'ullanuvchi olim Engelning tadqiqotlariga kora aholi daromadlarinig o'sishi bilan ularning oziq-ovqat mahsulotlariga xarajatlari ulush nuqtai- nazaridan kamayadi. "Aholi daromadlari o'sishi bilan oziq-ovqatlarga bo'lgan talab kamayadi va aksincha daromadlarning pasayishi bilan talab o'sadi" (Engel qonuni).

Oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talab darajasining o'sishi (normativ va unga yaqinlashish) bilan ovqatlanish tarkibida sifat bo'yicha takomillashish bo'ladi. SHu bilan birgalikda iste'mol qilinadigan mahsulotlari miqdori sezilarli darajada o'zgaradi va elastiklik koeffitsienti yuqori bo'lmaydi. Uning sezilarli darajada o'zgarishi oziq-ovqatlarga bo'lgan bahoning oshishi hisobiga bo'ladi. Qishloq xo'jalik mahsulotlariga istiqboldagi talabni o'rganishga kutilayotgan aholining daromad darajasi asos bo'ladi. O'z-o'zidan daromad darajasi milliy daromad darajasining u esa o'z navbatida yalpi mahsulot hajmining pirovard ko'rsatkichi hisoblanadi.

Oziq-ovqat mahsulotlariga bahoga bog'liq holda elastiklik darajasi bir qator omillardan kelib chiqadi ularning asosiylari quyidagilar hisoblanadi:

- almashuvchanlik (almashuvchi tovarlar qancha ko'p bo'lsa, unga bo'lgan talab darajasi elastik bo'ladi);
- iste'molchi byudjetida tovarning tarkibiy ulushi (u qaysi tovarga nisbatan yuqori bo'lsa aynan shu tovarning elastikligi yuqori bo'ladi);
- vaqt omili (vaqt davomida talab tobora elastiklashib boradi);
- dostupnost tovara (tovar defitsitligi darajasi qancha yukori bo'lsa, shu tovarning elastikligi shuncha past bo'ladi);
- ayni tovar qondiradigan ehtiyojning inensivlik darajasi (kundalik va davriy).

Talabning klassik qonuni bo'yicha boshqa teng sharoitlarda

Oziq-ovqat xavfsizligi holati ikki ko'rsatkich bilan baholanadi: kelgusi yil hosiligacha saqlashga qoldirilgan g'alla zahirasi,

1-jadval. Oziq-ovqat havfsizligining tarkibi.

Daraja	Muammoni hal qiluvchi sub'ekt	Sub'ektning funktsiyasi
Global	BMT, Ixtisoslashgan organlar (FAO, WTO, Oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha qo'mita, Jahon banki va boshqalar)	Davlatlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga yordam qilish, oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashning uzoq muddatli dasturlari, oziq-ovqat zaxiralarini
Subhududiy	Mos tashkilotlar bilan hududlararo kelishuv, forumlar	Barqaror iqtisodiy rivojlanishga yordam qilish, oziq-ovqatlarning sifat parametrlarini yaxshilash
Millatlararo (davlatlararo)	Kam tashkillashgan birlashuv (Eldan tashqari). Oziq-ovqat mahsulotlarini baholari, standartlari, savdosi bo'yicha	Davlat va mahalliy oziq-ovqat fondlarini shakllantirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishiga yordam qilish. Oziq-ovqat
Milliy (davlat)	Hukumat, davlat xuquq organlari	Barqaror iqtisodiy o'sish, davlat oziq-ovqat fondlarini
Mahalliy	Xududiy boshqaruv organlari (munitsinalitet, tuman, viloyat)	Uy xo'jaligi daromad olish uchun shirkat yaratish, mahsulot bilan
Aholi guruhlari	Daromad darajasi guruhlari bo'yicha uy xo'jaliklari	Daromadga erishish, ilmiy me'vorlar bo'yicha iste'molni
Oila	Uy xo'jaligi	Oziq-ovqat mahsulotlarini tejash va iste'mol qilish.

FAO ning faoliyat yo'nalishlari:

- oziq-ovqat xavfsizligi va ovqatlanish;
- qishloq joylarini va qishloq xo'jaligini mustaxkam rivojlantirish;

FAO oldidagi muammolar:

- aholi o'sishining yuqori darajasi;
- MDH davlatlarida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni pasaytirish;
- rivojlanayotgan mamlakatlar yordamlari qisqartirishlari;
- ocharchilikda yashayotganlarning oshib ketayotganligi;
- uzoq vaqt jahon bozorida qishloq xo'jalik mahsulotlarining past bahodaligi.

FAO oziq-ovqat xavfsizligini baholashda ettita indikorddan foydalanadi:

1. Jahon g'alla bozori zahirasi iste'molga solishtirish, bu oziq-ovqat xavfsizlik darajasini aniqlash va favqulodda holatlar paytida garantiyani ta'minlashda yordam beradi (normativ-17%, ya'ni g'alla zahirasi 60 kunlik iste'molga etishi kerak).
 2. G'allani eksport qiluvchi mamlakatlar taklifini ehtiyojga solishtirish (Argentina, Avstraliya, Kanada, EI, AQSH).
 3. Jami g'alla va uning turlari bo'yicha eksporter mamlakatlarning o'tuvchi zahiralarini ichki iste'molga solishtirish (oziq-ovqat va ozuqa maqsadlari bo'yicha).
 4. Hindiston, Xitoy va MDH davlatlarida g'alla ishlab chiqarish tendentsiyasi (o'tgan yili va yaqin 10 yillikdagi o'rtacha yillik o'sish).
 5. G'alla import qiluvchi rivojlanayotgan mamlakatlarda g'alla ishlab chiqarishning o'zgarishi.
 6. Xitoy va Hindistondan tashqari rivojlanayotgan mamlakatlarda g'alla ishlab chiqarish tendentsiyasi.
 7. G'alla turlari bo'yicha o'rtacha yillik eksport baholari.
- AQSH dunyoda birinchi bo'lib oziq-ovqat mahsulotlarini strategik ahamiyatini tan oldi va o'zining asosiy qo'lloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qiluvchi sifatidagi imkoniyatlarini import qiluvchi mamlakatlarga siyosiy ta'sir qilishni boshladi. Hozirgi kunda 100 dan ortiq mamlakat g'alla importiga qaram hisoblanadi.

Har bir mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun tadbirlar qabul qiladi. Bu tadbirlar bir qator shartlarga, jumladan, iqtisodiy rivojlanish darajasiga ham bog'liq bo'ladi. Kam daromadli mamlakatlarda oziq-ovqat muammolarini hal qilish qiyinchiliklar tug'diradi. Ocharchilikdan o'zini himoya qilish masalalari bo'yicha taniqli mutaxassis P. Lindert ocharchilik xavfi uning qanday tartibdagi ko'rinishda deb hisoblaydi.

Oziq-ovqat xavfsizligi holati ikki ko'rsatkich bilan baholanadi: kelgusi yil hosiligacha saklashga qoldirilgan g'alla zahirasi, hamda aholi jon boshiga ishlab chiqarish hajmi. Zahira darajasi yillik iste'molning 17% idan kam bo'lmasligi xavfsiz hisoblanadi. Zahiraning o'zgarishi ishlab chiqarish va iste'molni solishtirishga imkon beradi. Jahon miqyosidagi zahiraning kritik darajada pasayishi jahon bo'yicha oziq-ovqat xavfsizligining barqaror emasligi va g'alla bahosining o'sishini bildiradi.

Mamlakat darajasida va mamlakat ichidagi oziq-ovqat xavfsizligi chegarasi va holatini baholashda etarli hamda balanslashgan iste'mol tamoyiliga asoslangan uslubiy yondoshishlardan foydalaniladi. Etarli va balanslashgan ovqatlanish me'yorlari, yoshi, ish faoliyati, yashash joyi va milliy xususiyatlarini hisobga olishi lozim.

Milliy oziq-ovqat xavfsizligini ifodalovchi ko'rsatkichlar quyidagilardan iborat:

1. *Oziq-ovqat mahsulotlari umumiy energetik qiymati* quyidagicha aniqlanadi:

bu erda, m_t - i - mahsulot massasi,

g_t - i - mahsulot enershetik qiymati/

Hayotiy muhim energetik resurslarni ehtiyoj, sharoitlarga (professiya, yosh, yashash joyi, daromad) bog'liq holda 2500-3500 kkal/sutka chegarasida bo'lishi lozim.

2. *Asosiy oziq-ovqat resurslari istemolining optimal darajasi* quyidagicha aniqlanadi:

bu erda, Π_k - k - oziq-ovqat buyumining umumiy miqdori, m_t

- i - mahsulot massasi,

P_{ki} - i - mahsulotdagi k- oziq-ovqat buyumining ulushiy tarkibi.

Alohida hudud yoki mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini baholash uchun quyidagilarni bajarish muhimdir:

Har bir mamlakat agrar siyosatining asosiy muammosi oziq-ovqat xavfsizligi muammosini hal qilish hisoblanadi. O'zbekistonda ham mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini hal qilish 25 millionli xalqning muammolarini hal qilish maqsadlari uchun ham ahamiyatlidir. SHu jihatdan olganda oziq- ovqat mahsulotlari bozorini tashkil qiluvchilarni o'rganish va takomillashtirish agrar siyosat maqsadlarini amalga oshirish vositalaridan biri bo'lib ham hisoblanadi. O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligi muammosini oziq-ovqat mahsulotlari bozori hal qiladi. Mamlakat oziq-ovqat xavfsizligi muammosini hal qilish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- g'alla va g'alla mahsulotlariga bo'lgan aholi talabini imkon qadar milliy ishlab chiqarish hisobiga qondirish;
- aholining meva-sabzavot mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish, buning uchun ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar ekologik jihatdan tozaligini ta'minlash, bu mahsulotlarning saqlanuvchanligini oshirish;
- mamlakat aholisini salomatlik uchun muhim ahamiyat kasb etadigan chorvachilik mahsulotlari bilan taimanlash. Buning uchun keyingi yillarda yo'l qo'yilgan kamchiliklar natijasida chorva mollari bosh sonining kamayib ketishi natijasida aholining biroz yomonlashgan aholining go'sht va go'sht mahsulotlariga bo'lgan talablarini qondirish yo'llarini ishlab chiqish lozim.

Mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligi muammolarini hal qilish borsida qator tadbirlar ishlab chiqildi. Bular sirasiga qishloq joylar aholisini dehqonchilik qilishlari uchun tomorqa erlari ajratib berish haqidagi Prezident farmoni eng katta ishlardan biri hisoblanadi. Aynan shu narsa kishilarning un va un mahsulotlariga, meva-sabzavot mahsulotlariga bo'lgan talablarini va qisman chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan talablarini qondirishga asos bo'ldi.

Oziq-ovqat mahsulotlari bozorining shakllanishi.

Oziq-ovqat mahsulotlari bozori mamlakat aholisi uchun iste'mol tovarlari va ishlab chiqaruvchilar uchun esa mahsulotlarini qulay sotishga asoslangan munosabatlarni shakllantiruvchi iqtisodiy munosabatdir. Oziq-ovqat mahsulotlari bozorini har bir tarmoq nuqtai-nazaridan tasniflash mumkin. Oziq-ovqat mahsulotlari bozorini mamlakat miqyosida tartibga solishda quyidagilarni e'tiborga olish lozim:

- mamlakat ichki bozorida ishlab chiqarish hajmi va talabning hajmi;

- ishlab chiqarish salohiyati va ishlab chiqarishni o'zgartirish imkoniyatlari;
- mamlakat ichki bozoriga xorijdan kirishi mumkin bo'lgan tovarlar va mahsulotlar, ularning sifat darajasi, bahosi va shu kabi ko'rsatkichlari;
- aholining ichki bozor tovarlari va xorijiy tovarlarga munosabatlari;
- ma'lum davrga bozor talablarining o'zgarish imkoniyatlari.

Jahon oziq-ovqat bozorining shakllanishi istiqbollari.

Cheklangan resurslarni hisobga olgandagi jahon qishloq xo'jaligini rivojlantirish tendentsiyasi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayonida yaratilayotgan oziq-ovqat va xom ashyo resurslarini yuqori o'sish sur'atlarini hattoki qisqa istiqbolda ham ta'minlab bo'lmasligini ko'rsatdi.

FAO ekspertlarining hisob-kitoblariga ko'ra 2030 yilda g'alla ishlab chiqarish 20-21 % ga o'sadi va 2150 mln. tonnaga etadi, ammo bu umumiy ehtiyojning 80 % ini tashkil qiladi. Go'sht ishlab chiqarish 50-80 mln. tonnaga ko'payadi va 230-260 mln. tonnaga etadi, ehtiyoj esa 300 mln. tonnani tashkil qiladi (ehhtiyoj 76-86 % ga qondiriladi). Qo'shimcha o'sishning asosiy manbai cho'chqa va tovuq go'shti hisoblanadi.

Dengiz mahsulotlarini ishlatish 100 mln. tonna holida saqlanib qoladi, ehtiyoj 168 mln tonnani tashkil etadi (ehhtiyoj 60 % ga qondiriladi). Bashorat ko'rsatkichlaridan ko'rinadiki, 1950-1985 yillarda oziq-ovqat resurslarining o'sishi o'rtacha yillik 30 mln tonnani tashkil qilgan bo'lda, 1985

1995 yillarda o'rtacha yillik 12 mln tonnani tashkil qildi, 1996 - 2030 yillarda o'rtacha yillik 5 mln tonnadan oshmasligi taxmin qilinmoqda.

Talab dinamikasi, aksincha o'sib boradi, planetamiz aholisi 2030 yilda 1996 yildagidan qariyb 2 barobar o'sadi va 8,9 mlrd kishiga etishi kutilmoqda. O'rtacha yillik o'sish yiliga 90 mln kishini tashkil qiladi, shu bilan birgalikda jahon hududlari bo'yicha uning taqsimlanishi teng bo'lmaydi.

Hamma mamlakatlarning oziqlanish sifatini oshirishga qilayotgan harakatlari oziq-ovqat bozoridagi holatni yanada og'irlashtirmoqda. Hatto eng yaxshi holli tendentsiyali rivojlanishda ham g'alla defitsiti 526 mln tonnani, go'sht 40 mln tonna, dengiz mahsulotlari esa 68 mln tonnani tashkil qiladi. Ayrim hisob-kitoblarga ko'ra oziq-ovqatlar bilan bog'liq vaziyat yanada og'irlashadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, oziq-ovqat bozoridagi talab va taklif balansini ta'minlash yaqin 2030 yilda muammoga aylanadi. Bu muammoni echishning quyidagi yo'nalishlari mavjud:

- ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish (bu ko'pchilik ekspertlarning fikricha, ko'rilyotgan davrda cheklovchi omillarning kuchi etadigan darajada emas);
- aholi sonini qisqartirish (qisqa davrda bunga erishishga ratsional usullarda erishib bo'lmaydi);
- oziq-ovqat iste'molini qisqartirish, ya'ni, hayot darajasining pasayishi (ekspertlar fikricha aynan shu narsa amalga oshadi).

Ko'pchilik mamlakatlarning ichki va tashqi siyosati kelajakda oziq-ovqat muammolarining ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarini chuqurlashish darajasini ko'p tomondan aniqlab beradi. Bunga quyidagilarni asos qilib keltirish mumkin:

1. Dunyo bo'yicha aholi jon boshiga oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajminining pasayishi uzoq muddatli davrga kirdi (avvalgidek, qisqa muddatli emas). Bu ijtimoiy, iqtisodiy va qishloq xo'jaligi sohasidagi xatolar, shuningdek, ekologik muvozanatning

buzilishi bilan bog'liqdir. G'alla bilan eng yaxshi ta'minlanganlik yiliga 1983 yilda erishilgan bo'lib, u 345 kg ni tashkil qilgan, ammo 1993 yilda u 303 kg ga tushdi, 2030 yilga kelib esa 240 kg ga tushishi kutilmoqda, bu ko'rsatkich 1989 yilga solishtirganda 65 % ni tashkil qiladi. 1990 yilda aholi jon boshiga 28 kg dengiz mahsulotlari ovlangan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2030 yilda 12 kg tashkil qilishi kutilmoqda.

2. Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish xajmi va planeta aholisini ular bilan ta'minlanish darajasini kamayishi bilan bir qatorda alohida hududlar bo'yicha disproportsiyaning kuchayishi ham kuzatilmoqda. 1990 yilda esa 1950 yilga nisbatan (40 yil ichida) AQSHda aholi jon boshiga g'alla ishlab chiqarish 32 % ga o'sdi va 1160 kgni tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich G'arbiy Evropa mamlakatlarida 2 barobarga oshgan (500 kg) bo'lsa, Afrika mamlakatlarida esa 27 % ga qisqardi (118 kg). Ekspertlarning hisob-kitoblariga ko'ra 2030 yilda aholi jon boshiga g'alla ishlab chiqarish Xitoyda ikki barobarga qisqarishi (164 kg), Hindistonda 15 % ga kamayishi (168 kg), Pokistonda 30 % ga (90 kg gacha), Eronda esa 31 %gacha (140 kg) kamayish kutilmoqda.

3. Oziq-ovqat bozorida barqarorlik darajasi pasaymoqda, bu baholarni ushlab turish, konyunkturadagi sakrashlarni oldini olishga yordam beruvchi rezervlarning mavjudligini bilish aniqlanadi. 1987 yilda jahon g'alla zahirasi 104 kunni tashkil qilgan bo'lsa, 1994 yilda zahiralar 64 kungagina etardi va kundan-kunga zahiralar miqdori kamaymoqda. Ishlab chiqarish hajmining kutilayotgan kamayishi oziq-ovqat bozoridagi holatida yanada keskinlashtiradi.

4. Uzoq muddatli sekin va barqaror ravishda narx pasayish davomiyligidan asosiy oziq-ovqat mahsulotlari turlari bo'yicha jahon baholarning o'sishi boshlandi. Birinchi navbatda dengiz mahsulotlari qimmatlashdi, keyin bu tendentsiya oziq-ovqatning boshqa turlari bo'yicha tarqaldi. Olimlarning hisob-kitoblariga ko'ra, kelayotgan 20 yillikda bug'doy narxi 66 % ga, makkajo'xori 37 % ga, guruch 30 % ga qimmatlashadi.

Jahon hamjamiyati oldida o'ta qiyin oziq-ovqat muammosini hal qilish bo'yicha barcha mamlakatlar uchun ahamiyatli qarorni aniqlash vazifasi turibdi. Bu erda ikki jihatni ajratib ko'rsatish mumkin:

- **AQSH erishgan ichki istemol darajasiga moljal olish.** Bunday maqsadni ko'pchilik mamlakatlari tanlagan, bunday xolatda 2030 yilda oziq-ovqat resurslari 2,5 mlrd kishiga etadi, bu planetada yashovchilari sonidan 3,5 marta kam dir.

- **oziq-ovqat resurslarini taxminan teng qismda hammaga bo'lish.** Bu holatda har bir odam hisobiga sutkasiga 450 g bug'doy to'g'ri keladi, ya'ni hozirdagi Hindiston aholisi ega bo'lgan resursga to'g'ri keladi.

Qayta taqsimot esa o'z navbatida nafaqat tijoriy, balki siyosiy xarakterga ham ega bo'ladi.

Bu kambag'al mamlakatlar sonini o'sishi bilan bog'lanadi: 60 yillarda kambag'al va boy mamlakatlar 30:1 munosabatda bo'lgan bo'lsa, 1990 yillarda bu ko'rsatkich 64:1 xolatga etib keldi. Hattoki, oziq-ovqat muammosi o'sib chuqur xalqaro krizisni keltirib chiqarishi ehtimoli ham mavjuddir.

Bunday holatda yagona halqaro strategiya kerak bo'lib, unda bajarilishi oddiy ish bo'lmagan, mamlakatlarning kelishilgan harakatlari va qabul qilgan qator majburiyatlarni aks etishi lozim.

1992 yilda dunyoning 1500 dan ortiq etakchi olimlari, jumladan, 102 ta Nobel mukofoti

laureatlari tomonidan «Omillar insoniyatni ogohlantiradi» nomli memorandumini imzoladilar, unda kishilarning resurslarni ishlatishi va er yuzida hayot faoliyatini ta'minlash munosabatlarini o'zgartirishga qaratilgan chaqiriq bayon etilgan.

1994 yilda BMTning aholishunoslik fondi kelgusida oziq-ovqat muammosini hal qilishni er resurslarini buzilishini oldini olish va aholi ko'payishini barqarorlashtirish orqali hal qilish taklifi bilan chiqdi, unga ko'ra 2050 yilda aholi soni 7,3 mlrd kishi bo'lishi kerak. Bu dasturni amalga oshirish unda 61,2 mlrd AQSH dollari zarur bo'lib, uning kata qismi o'rmonlarni tiklash va haydaladigan erlarni saqlash tadbirlariga sarflanadi.

Amerika olimlari L. Braun va X. Keyn isbotlashicha, xalqaro aloqalardagi ustuvor yo'nalish qurollanish muammosiga emas, balki oziq-ovqat defitsitini hal qilish muammosi hisoblanadi.

Uzoq kelajakda insoniyat oziq-ovqat muammosini samarali echish yo'larini ilmiy-texnika progressining ustuvor yqnalishlarini rivojlantirish asosida topadi. Zamonaviy sharoitlarda butun jahon hamjamiyatining kelishilgan siyosat va hamkorlikdagi amaliy harakatlar lozim bo'lib, kelgusida qishloq xo'jaligini rivojlantirish va har bir mamlakat darajasida oziq-ovqat fondini shakllantirish masalalari birgalikda hal qilinishi lozim.

8-mavzu: Oziq-ovqat sohasini davlat tomonidan tartibga solish - oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash asosi.

Reja:

- 3.23. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy roli;
- 3.24. Oziq-ovqat xavfsizligi agrar siyosat tamoyili sifatida;
- 3.25. Oziq-ovqat xavfsizligining milliy xavfsizlik tizimida o'rni;
- 3.26. Oziq-ovqat mahsulotlari bilan o'zini ta'minlash (oziq-ovqat mustaqilligi) mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning sharti sifatida.
- 3.27. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning me'zonlari va parametrlari.
- 3.28. Mamlakat va hududlar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga ilmiy yondashuvlar va tamoyillar. Universal oziq-ovqat bilan ko'mak dasturlari.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat xavfsiligi, Agrar siyosat tamoyillari, Milliy xavfsizlik, Oziq-ovqat mustaqilligi, Me'zon va parametrlar, Universal oziq-ovqat.

8.1. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy roli;

Oziq-ovqat xavfsizligiga iyerarxiya darajalari bo'yicha aniq tarkiblashtirilgan maqsadlarga ega bo'lgan ko'p darajali tizim sifatida qarash zarur. Mazkur muammoni hal qiluvchi subyektlarga ko'ra global, xududlararo, davlatlararo, davlat, mahalliy, aholi guruhlari va oila (uy xo'jaliklari), ya'ni 7 ta darajalarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligi muammosini global (jahon) miqyosda xalqaro tashkilotlar va maxsus organlar (FAO, Xalqaro savdo tashkiloti, Oziq-ovqat xavfsizligi qo'mitasi) hal qiladilar. Ularning asosiy vazifasi insoniyat rivojlanishini ta'minlash maqsadida davlatlar iqtisodiyotini barqarorlashtirishga ko'maklashishdir. Mazkur vazifalarni amalga oshirish:

- ishlab chiqarish hajmini oshirib borishga ta'sir ko'rsatuvchi uzoq muddatli dastur va loyihalarni ishlab chiqish va joriy etish;

- zaxiralarni yaratish va noqulay iqtisodiy va ekologik vaziyatlarda yordam tashkil qilish orqali amalga oshiriladi.

Davlat va davlatlaro darajada oziq-ovqat xavfsizligining asosiy maqsadi iqtisodiyotning barqaror rivojlantirish va oziq-ovqat mahsulotlari bozorlarini muvozanatlashtirishdan iborat.

Mintaqaviy darajadagi asosiy maqsad-aholining barcha guruhleri oziq-ovqatlarni o'rnatilgan me'yorlarga muvofiq iste'mol qilinishini kafolatlaydigan darajadagi daromadlar bilan ta'minlashdir.

Aholining ijtimoiy guruhleri (oilalar) darajasida oziq-ovqat mahsulotlarini ularning miqdori, assortimenti, sifati bo'yicha rasional me'yorlarga muvofiq ovqatlanishini ta'minlash zarur.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning har bir darajasida mazkur jarayonni boshqarish tegishli ma'muriy organlar tomonidan amalga oshirilishi kerak. Ushbu organlarning vazifalari zarur mahsulotlarni samarali ishlab chiqarish uchun; ularga qarashli hududlarda yashovchi aholining tavsiya etilgan miqdorda mahsulotni sotib olish imkonini beradigan daromadga ega bo'lishlari uchun; savdo tarmoqlariga oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berilishini ta'minlash uchun; mahsulotlarning sifati va xavfsizligini nazorat qilish uchun shart-sharoitlarni yaratishdan iborat.

Davlatlararo darajada oziq-ovqat muammolarini hal qilish boshqa mamlakatlarda oziq-ovqat taqchilligini bartaraf etishga ko'maklashishi bilan bog'liq. Bu uchun mamlakatlar davlatlararo hamkorlikda ishtirok etadilar, xalqaro oziq-ovqat xavfsizligini yaratishga hissa qo'shadilar. Bunda ular o'zlarining raqobatbardosh ishlab chiqarishlarini rivojlantirishni va hududlarning hamda barcha ijtimoiy guruhlarining (masalan, MDH) o'z-o'zini ta'minlashlarini rag'batlantiradi. Oziqovqat xavfsizligining har bir darajasi o'zaro bog'liq va o'zaro bir-birini taqozo etuvchi ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanadi.

Ichki oziq-ovqat bozorida talab va taklif muvozanatini ta'minlash va davlat fondini shakllantirish, iqtisodiy rivojlanishni barqarorlashtirish davlatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan siyosatida o'z aksini topadi.¹⁰

Oziq-ovqat xavfsizligiga erishish quyidagi muhim vazifalarni davlat tomonidan amalga oshirishni taqozo etadi:

1. Barqaror iqtisodiy sharoitni yaratish;
2. Samarali agrar siyosatni olib borish;
3. Barcha xo'j alik yurituvchi subyektlar uchun teng imkoniyatlarni yaratish;
4. Aholi bandligi sohasida samarali siyosatni olib borish;
5. Oziq-ovqatga ega bo'lishda tengsizlik va qashshoqlikni bartaraf etishga yo'naltirilgan ijtimoiy siyosatni olib borish;
6. Oziq-ovqat mahsulotlarini turli-tuman, barqaror va intensiv ishlab chiqarishga erishish, uning samaradorligini oshirish;
7. Xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlashda ilg'or texnologiyalarni joriy etishga ko'maklashish;
8. Hududlarni xomashyo va oziq-ovqat mahsuloti bilan o'zini ta'minlash va xalqaro mehnat taqsimoti afzalliklardan samarali foydalangan holda qishloq xo'jaligini joylashtirish va

¹⁰ Саидова Д.Н., Рустамова И.Б., Турсунов Ш.А. "Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги". Укув кулланма. Т.: "ЎЗР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси" босмахонаси нашриёти, 2016. - 68 б.

ixtisoslashtirishni takomillashtirish;

9. Faol tashqi iqtisodiy siyosatni olib borish, eksport-import faoliyatini optimallashtirish;

10. Agrar sektorni investisiyalash.

8.2. Oziq-ovqat xavfsizligi agrar siyosat tamoyili sifatida;

8.3. Oziq-ovqat xavfsizligining milliy xavfsizlik tizimida o'rni;

8.4. Oziq-ovqat mahsulotlari bilan o'zini ta'minlash (oziq-ovqat mustaqilligi) mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning sharti sifatida. 8.5. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning me'zonlari va parametrlari.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashni aholi oziq-ovqat mahsulotlarini olishidagi tegishli tahlikalarga sabab bo'luvchi tahdidlarning ta'siri bilan ham bog'lash zarur.

Tahdidlarni quyidagicha tasniflash mumkin:

> manbalari bo'yicha:

ichki manbalar-ASM uchun va yoki mamlakat hududida vujudga keladigan tahdidlar; **tashqi** - ASM dan mamlakatdan tashqarida joylashgan joyi.

> insonning hayot faoliyatiga munosabati bo'yicha:

obyektiv-uning faoliyatiga bog'liq bo'lmagan tahdidlar (tabiiy ofatlar); subyektiv-bevosita insonning hayot faoliyati bilan, mexnat, ishlab chiqarish va boshqarishni nooptimal tashkil etish bilan bog'liq tahdidlar.

> bashoratlash imkoniyati bo'yicha:

bashorat qilish mumkin bo'lgan va **bashorat qilib bo'lmaydigan** tahdidlar.

> ro'y berish ehtimoli bo'yicha:

real (istalgan vaqtda amalga oshishi mumkin),

potensial (ma'lum bir sharoitda yuz berishi mumkin) tahdidlar;

> oqibatlari bo'yicha:

barcha uchun umumiy bo'lgan (mamlakatning butun hududida yoki uning ko'pchilik subyektlarida

namoyon bo'ladigan) va hududiy (hudud darajasida) hamda lokal (mahalliy miqyosdagi) tahdidlar;

kutilayotgan zararining miqdori bo'yicha: **uncha katta bo'lmagan** (ahamiyatsiz darajada), **katta** (ahamiyatli darajada), **qiyinchiliklarni**

keltirib chiqaradigan va **halokkatli** zararlar; namoyon bo'lish sohasi bo'yicha:

qishloq xo'jaligi xomashyosi va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish; hududlar aholisining oziq-ovqat ta'minoti;

oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish uchun iqtisodiy imkoniyatlarning mavjudligi; mamlakatlarda ishlab chiqarilayotgan tovarlarning raqobatbardoshligi (xarajatlar, sifat bo'yicha); faoliyatning yo'nalishi va ta'sir ko'rsatuvchi omillarga bog'liq bo'lgan boshqa turlar.

ASMda eng ahamiyatli tahlikalar:

> **makroiqtisodiy tahlikalar**, ular ASM iqtisodiyot investision jozibadorligining mamlaktimizda yaratilgan mahsulot raqobatbardoshligining pasayishi hamda tashqi iqtisodiy kon'yunkturaga bog'liqligini taqozo etgan;

> **texnologik tahlikalar-mamlakat** ASMning yetakchi mamlakatlardan texnologik rivojlanish darajasi bo'yicha;

> **agroekologik tahlikalar**, ular noqulay tabiiy-iqlim sharoitlari bilan hamda tabiiy va texnogen favqulodda vaziyatlarning oqibatlarini taqozo etgan;

> **tashqi savdo tahlikalari**, ularni narxlar va bozor kon'yunkturasining tebranishlari hamda boshqa mamlakatlarda davlatning qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarining qo'llanishi keltirib chiqaradi.

Aytib o'tilgan tahlikalarning mavjudligi mamlakat va hududlarning oziq-ovqat xavfsizligiga tahdidlarni yuzaga keltiradiki. bu tahdidlar oziq-ovqat xavfsizligi bo'sag'aviy darajasiga erisha olmaslikka olib kelishi mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligining muhim tashqi tahdidlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

> **texnologik blokadalar**, ularning xavfi tashqi siyosiy muammolar va fan-texnika sohasidagi orqada qolishlar tufayli ortib borishi mumkin;

> **uzoq va yaqin xorijdagi sotuv bozorlarining yo'qotilishi**;

> **boshqa mamlakatlarda oziq-ovqat mahsulotlarining ortiqcha miqdorda ishlab chiqarilish**;

> **boshqa mamlakatlardan iqtisodiy va moliyaviy qaramlik**. Alohida ahamiyat kasb etuvchi tahdidlar quyidagilardir:

> **oziq-ovqat tovarlari bo'yicha import mahsulotlariga qaramlikning kuchayishi**;

> **iqtisodiyotning haddan tashqari ochiqligi**;

> **barcha darajalar (makro, mezo, mikro) da iqtisodiyotning moliyaviy-iqtisodiy beqarorligi**.

Makrodarajada oziq-ovqat xavfsizligi mezonlari tarkibining quyidagi guruhlari farqlanadi:

1. Natural - asosiy oziq-ovqat mahsulotlari va oziq-ovqat moddalar bo'yicha ishlab chiqarish, iste'mol, zahira ulush ko'rsatkichlari.

2. Nisbiy -umumiy va alohida mahsulotlar bo'yicha optimal bazaviy darajadagi ishlab chiqarish (iste'mol) ko'rsatkichlari.

3. Texnik-iqtisodiy - ASM va uning moddiy bazasi iqtisodiy holatini tavsiflovchi ko'rsatkichlar.

4. Ijtimoiy-demografik qishloq joylarida mehnat resurslari dinamikasi va aholini takror ishlab chiqarish ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari

5. Ekologik-geografik- ASM absolyut va nisbiy samaradorligi tabiiy chegaralarini aniqlovchi ko'rsatkichlar. 6.1-jadvalda oziq-ovqat xavfsizligining mezonlari keltirilgan. Oziq-ovqat xavfsizligining bosh kafolatchisi davlatdir. Bunda davlat tomonidan yaratilgan don rezervi, ya'ni strategik zaxiramiz ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Ushbu zaxira tarkibiga don bozoriga tartiblovchi ta'sir o'tkazishga, mazkur zaxirani sotib olish va yaratishga mamlakatimizdagi ishlab chiqaruvchidan oziq-ovqat uchun ajratilgan donni xarid qilinishining kafolatini ta'minlashga tovar kreditlarining ajratilishiga, donga, uni qayta ishlash mahsulotlariga va non mahsulotlariga bo'lgan talab bilan ularning taklifi o'rtasida nomutanosibliklar vujudga kelganda tovar intervensiyalarini o'tkazishga mo'ljallangan donli oziq-ovqatlar, donni qayta ishlash mahsulotlari va pul mablag'lari kiradi. Bir qancha olimlarning fikriga ko'ra donning davrga nisbatan zaxirasi 60 kun iste'mol qilinishi uchun yetarli miqdorda bo'lishi kerak. Bu taxminan bir yilda iste'mol qilinadigan don hajmining 17 foiziga teng.

Oziq-ovqat xavfsizligi milliy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismidir, chunki u asosiy

oziq- ovqat mahsulotlarining barqaror ishlab chiqarilishi va aholining undan foydalana olishini ta'minlaydi.

Davlat tomonidan hududlarni rivojlantirishni tartibga solish maqsadida qishloq xo'jaligini rivojlantirishni tartibga solish dasturlari ishlab chiqilib, amalga oshirilmoqda. Bunda quyidagi tartiblash usullaridan foydalanilmoqda:

- hududlarda mahsulot hajmi, qishloq xo'jaligi ekin maydonlari va hududlarning ixtisoslashuvini tartibga solish;

- qishloqda ijtimoiy va bozor infratuzilmasini vujudga keltirish;

- qishloq xo'jaligi yerlarining meliorativ ahvolini yaxshilash;

- qishloq xo'jaligi korxonalari moddiy-texnika bazasini yaxshilash va mustahkamlash, ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatish bo'yicha korxonalar tarmog'ini yaratish;

- tabiatni muhofaza qiluvchi va gidrotexnik qurilmalarni qurish;

- zarar ko'rib ishlovchi va past rentabelli qishloq xo'jaligi korxonalarini moliyaviy qo'llab quvvatlash.

Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish dasturiga muvofiq qishloqda mulkdorlar sinfini, fermer xo'jaliklarini shakllantirish jarayonlari davom ettirildi, tuproq unumdorligini oshirish, seleksiya va urug'chilikni yaxshilash, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi hajmlarini o'stirish chora-tadbirlari ko'riladi.

O'zbekistonda aholining oziq-ovqat hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarni to'la qondirish, oziq-ovqat bozoridagi barqarorlikni ta'minlash yo'lida faoliyat yuritadigan muhim tarmoq - agrar sohasida islohotlarni yanada chuqurlashtirish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Oziq-ovqat mahsulotlarining 90 foiziga yaqini agrar sektor doirasida tayyorlanadi. Bunda paxta xomashyosining yalpi ichki mahsulot tarkibidagi salmog'i 1990 yildagi 15,9 foizdan, 2014 yilga kelib

1,8 foizga kamayishi yuz bergan bir paytda, donning ulushi esa mos ravishda 1,4 foizdan 2,0 foizga, sabzavotlar - 1,3 foizdan 2,3 foizga, mevalar - 0,7 foizdan 1,1 foizga ortishi ham oziq-ovqat mahsulotlarini ko'paytirish yo'nalishidagi harakat va qishloq xo'jaligi tarmog'ining ahamiyatini o'zida yaqqol aks ettiradi.

Mustaqillik yillarida respublika agrar tarmog'ida qonunchilikni takomillashtirish, shuningdek, qishloq xo'jaligini rivojlantirish borasidagi qator Davlat dasturlari, qonsepsiya va chora-tadbirlar majmuining hayotga tadbiiq etish natijasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmining aholi jon boshiga ishlab chiqarishning o'sib borishi ta'minlanmoqda.

O'tgan davrda respublikamizda qishloq xo'jaligi mahsulotlari miqdori o'sishi sur'atlari asosan intensiv omillar hisobiga yuz berganligini - qishloq xo'jaligi madaniyati ortib borishi, moddiy-texnik ta'minot, moliya-kredit tizimini takomillashtirish va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish, mutaxassislar malakasini oshirishga qaratilgan tadbirlar hamda agrar ilm-fani yangiliklari va ilg'or tajribalarni joriy etishni davlat darajasida rag'batlantirib borish natijasi, deb qarashimiz lozim. Jumladan, paxta hosildorligi ushbu davrda 113 foizga, don ekinlari - 2,2 barobar, kartoshka - 2,4 barobar, sabzavot - 132 foizga, poliz ekinlari hosildorligi 170 foizga ortgan.

Mustaqillik yillarida fermerlik harakatiga ustuvorlik berilib, qishloqda mulkdorlar sinfini har tomonlama qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan agrar siyosat tufayli respublikada oziqovqat mahsulotlari iste'moli miqdori barqaror o'sib bordi. Demak, umumiy holatda

amalga oshirilayotgan samarali tadbirlar natijasida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini barqaror ko'paytirish, ichki va tashqi bozorda sifatli hamda raqobatbardosh mahsulotlar yetkazib berilishiga erishildi. 2000-2014 yillar davomida aholi jon boshiga g'alla ishlab chiqarish 93,6 kg, kartoshka 39,5 kg, sabzavo 1,5 marta, meva va rezavorlar 37 kg, uzum 15,3 kg, poliz 29,5 kg, go'sht (tirik vaznda) 22,2 kg, sut 98,8 kg, tuxum 79,5 donaga ko'paydi.

O'tgan yillar ichida don, sabzavot, sut va tuxum mahsulotlarini aholi jon boshiga ishlab chiqarishda keskin o'sish kuzatilsa, meva va rezavorlar, uzum, poliz, go'sht va kartoshka mahsulotlarini ishlab chiqarish barqaror o'sish tomon bormoqda.

Mamlakatimizda har yili 16 million tonnaga yaqin meva va sabzavot yetishtirilmoqda. Aholi jon boshiga qariyb 300 kilogramm sabzavot, 75 kilogramm kartoshka va 44 kilogramm uzum to'g'ri kelmoqda. Bu optimal, ya'ni maqbul deb hisoblanadigan iste'mol me'yoridan uch barobar ko'pdir.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan Oziq-ovqat dasturi aholining to'laqonli va mutanosib rasion asosida ovqatlanishini ta'minlashdek muhim vazifani hal etish imkonini berdi.

Iste'mol qilinadigan ovqatning tarkibi va rasionini yaxshilash boshqa omillar bilan birga aholi, avvalo, bolalar salomatligini tubdan yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Jahonda kamdan-kam uchraydigan tabiiy va tuproq-iqlim sharoitlarining uyg'unligi tufayli dunyodagi eng mazali va eng foydali meva-sabzavotlar faqat bizning mintaqamizda yeti shtirilishi mumkin.

8.6. Mamlakat va hududlar oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga ilmiy yondashuvlar va tamoyillar. Universal oziq-ovqat bilan ko'mak dasturlari.

Mamlakatimiz seleksionerlari sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkaning 170 dan ortiq navini, meva va rezavor ekinlar va uzumning 175 ta yangi navini yaratdilar. Istiqlol yillarida g'alla yetishtirish hajmi 1 million tonnadan 8 million tonnaga yetdi va O'zbekiston g'alla eksport qiladigan mamlakatlar qatoridan joy egalladi. Avvallari mamlakatimiz aholisini boqish uchun 5 million tonna bug'doy chetdan sotib olinardi. Mamlakatimiz aholisining qariyb 10 million kishiga yoki 30 foizdan ortiq ko'payishiga qaramasdan, jon boshiga to'g'ri keladigan go'sht iste'molini 1,3 barobar, sut va sut mahsulotlarini 1,6 karra, kartoshkani 1,7 barobar, sabzavotlarni 2 martadan ziyod, mevalarni qariyb 4 barobar oshirish imkonini berdi. Marketing va jahon bozorlariga chiqish bo'yicha yangi texnologiyalarni joriy qilish borasida amaliy yordam ko'rsatildi.

O'zbekistonda hozirgi zamon qishloq xo'jaligini isloh qilishning muhim siyosiy xususiyatini ko'zda tutgan holda davlatimiz rahbari shunday deb ta'kidlagan: «Bugun shuni chuqurroq anglamoqdamizki, umuman jamiyatimizning yangilanishi samaradorligi, mamlakatimizdagi demokratik jarayonlarning rivojlanishi darajasi qishloq xo'jaligini isloh qilishning qanchalik muvaffaqiyatli kechayotganligiga, bu jarayon qishloq hayotining barcha jabhalariga qanchalik chuqurroq singib borayotganligiga bog'liq». Ma'lumki, iqtisodiyotning real sektori korxonalarini ko'llab-quvvatlash, ularning barqaror faoliyatini ta'minlash, eksport salohiyatini oshirish, o'z mahsulotlarini ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirish bo'yicha ko'zda tutilgan qo'shimcha choralar ichki manbalar hisobidan mamlakatimiz oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun ishonchli zaxiralarni shakllantirish imkonini bermoqda. Bu esa jahon bozorlarida asosiy oziq-ovqat mahsulotlari narxi oshishi sharoitida alohida muhim

ahamiyat kasb etadi. «Qishloq xo'jaligi tadqiqotlarini mingyillik rivojlanish maqsadlariga erishishga qayta yo'naltirish: xalqaro va mintaqaviy tajriba» mavzuidagi xalqaro ekoforumda deklarasiya qabul qilindi. Undan oziq-ovqat xavfsizligi, o'rimdan keyingi ishlov berish texnologiyasi, foydani oshirish uchun qo'shimcha qiymatni yaratish, ekinlarning hosildorligini oshirish, kompleks dehqonchilik yondashuvlarini ishlab chiqish, qishloq xo'jaligi aylanmasida Orol dengizining qurigan o'zanidan foydalanish maqsadida tadqiqotlar olib borish kabi yo'nalishlar bo'yicha tavsiyalar o'rin olgan. Bunga, shuningdek, qimmatli genetik resurslarni saqlash, tabiiy resurslardan ekologik samarali foydalanish, mintaqaviy va xalqaro miqyoslarda ijtimoiy-iqtisodiy ilmiy tadqiqotlar olib borish va hamkorlik kabi masalalar kiritilgan. Bular O'zbekistonda yaratilgan ekologik harakat vazifalari hisoblanadi. Mamlakatimizda qishloq xo'jaligini modernizasiya qilish orqali tarmoqni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ishlab chiqilgan «Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi»da bayon etilgan. Ushbu konsepsiyada belgilab berilgan ustuvor vazifalar asosida O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan dasturda 2011-2015 yillar mobaynida:

1) qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 1,3 marta oshirish, uning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushini 17,5 foizdan 13,5 foizga pasaytirish;

2) qishloq xo'jaligida ilg'or agrotexnologiyalar, resurslarni tejaydigan usullarni joriy etish, seleksiya va urug'chilik tizimini rivojlantirish hisobidan ekinlar hosildorligini oshirish ko'zda tutilgan. Bunda mineral o'g'itlardan foydalanish samaradorligini 15 foizga oshirish, suv sarfini 12 foizga kamaytirish;

3) meva-sabzavot tayyorlashni 1,5 barobar, kartoshka yetishtirishni 1,4 barobar, poliz va uzumni 1,3 barobar ko'paytirish;

4) naslchilik ishlarini takomillashtirish, ozuqa bazasini mustahkamlash, zamonaviy texnologiyalar va modernizasiya natijasida naslchilik xo'jaliklari sonini 2,5 barobar, ozuqa ekinlari maydonini 1,3 barobar oshirish;

5) zooveterinariya punktlarini zamonaviy jihozlash, xizmatlar sifatini oshirish hisobidan chorva mollari sonini 1,3 barobar, go'sht va sut mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini 1,3 marta oshirish;

6) parrandachilik va baliqchilik tarmoqlari rivojiga alohida ahamiyat qaratib, parrandalar sonini 1,8 marta oshirib, 670 ta baliqchilik xo'jaligi tashkil etish;

7) qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash quvvatlarini va qayta ishlash hajmini kengaytirish tadbirlari doirasida qishloqlarda zamonaviy minitexnologiyalar negizida qayta ishlash korxonalarini ishga tushirish orqali meva-sabzavot konservalari ishlab chiqarishni 1,7 barobar, go'sht konservalarini 2,2 barobar, kolbasa mahsulotlarini 1,8 barobar, sut mahsulotlarini 1,9 barobar oshirish;

8) sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash jamg'armasi mablag'lari hisobidan meliorativ inshootlarni qurish, rekonstruksiya qilish va ta'mirlash, tomchilatib sug'orish tizimini yo'lga qo'yish va meliorasiya texnikalarini xarid qilish bo'yicha qariyb 500 million dollarga teng bo'lgan loyihalar hisobidan 1,4 million gektar yer maydonining meliorativ holatini yaxshilash;

9) qishloq xo'jaligi texnikasi parklarini kengaytirish, ularni sifat jihatdan yangilash, fermerlarni unumli qishloq xo'jaligi texnikalari bilan ta'minlash, xizmat sifatini yaxshilash

kabi strategik ahamiyatga ega bo'lgan muhim prognoz vazifalari belgilangan.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda davlatning iqtisodiy roli nimalarda namoyon bo'ladi?
2. Oziq-ovqat xavfsizligining milliy xavfsizlik tizimida o'rni tavsiflang.
3. Oziq-ovqat xavfsizligi tushunchasiga ta'rif bering.
4. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning mezonlari va parametrlari qanday belgilanadi?
5. O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari bilan o'zini ta'minlash qanday maqsad va vazifalarni ko'zda tutadi?

9-mavzu: Oziq-ovqat xavfsizligini baholash me'zonlari.

Reja:

- 9.1. Oziq-ovqat xavfsizligini baholashga yozdoshuvalar;
- 9.2. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash tamoyillari va darajalari;
- 9.3. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash ko'rsatkichlari va koeffitsiyentlari.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, Baholash tamoyillari, Baholash darajalari, Baholash ko'rsatkichlari, Baholash koeffitsiyentlari.

9.1. Oziq-ovqat xavfsizligini baholashga yondoshuvalar;

9.2. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash tamoyillari va darajalari;

Oziq-ovqat xavfsizligi deganda mamlakat iqtisodiyotining shunday holatini tushunish lozimki,

bunda jahon bozorlari kon'yunkturasidan har bir aholiga davlat tomonidan ilmiy asoslangan me'yorlarga muvofiq keladigan maqsadlarda oziq-ovqat bilan barqaror ta'minlash kafolatlanadi,

ya'ni masalaning bir tomonida taklif turadi, ikkinchi tomonida talab va iste'molni tibbiy me'yorlar

darajasida saqlash uchun shart-sharoit yaratiladi.

Aholining oziq-ovqat xavfsizligi holatini baholash quyidagi ko'rsatkichlar yordamida amalga oshiriladi:

- mamlakatning barcha hududida to'lovga qobil talabga mos keladigan miqdorda va assortimentda oziq-ovqat mahsulotlarining doimiy ravishda mavjudligi;
- barcha iste'molchilar uchun uning ijtimoiy maqomi va yashash joyidan qat'iy nazar oziq-ovqat mahsulotlarini minimal darajada iste'mol qilish imkoniyatining mavjudligi;
- oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligi - inson uchun ushbu mahsulotni yaroqsiz holga keltiruvchi yoki xavfli bo'lgan moddalarning mavjud emasligi;
- oziq-ovqat mahsulotlarining sifati, ya'ni har kuni inson tomonidan unga zarur bo'lgan miqdordagi kaloriya va ozuqaviy komponentlarning uning yoshi va faoliyat sohasiga bog'liq ravishda iste'mol qilinishi. Bunda ovqatlanish sifati ovqatda mutasaddi organlar tomonidan tavsiya qilingan rasional me'yorlarga muvofiq keladigan oqsil, yog', uglevodlar, vitaminlar, makro va mikroelementlarni uyg'unlashtirish orqali ta'minlanadi.

Yuqorida ko'rsatilgan aholi ehtiyojlarini ta'minlash uchun mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini umumlashtiruvchi mezon belgilanadi. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanishini baholashda muayyan belgilari asosida ham miqdori, ham sifati bo'yicha

bo'sag'aviy qiymat butun dunyoda mamlakatning oziq-ovqat mahsulotlari bilan o'z-o'zini ta'minlashi va o'tkinchi zahiralarning darajasi hisoblanadiki, bu zahiralarning 15-20 %ini tashkil qilishi kerak.

9.3. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash ko'rsatkichlari va koeffitsiyentlari.

Xalqaro tashkilotlar miqyosida oziq-ovqat xavfsizligini baholash uchun MDH ishtirokchilari bo'lgan davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligini oshirish konsepsiyasida taklif etilgan ko'rsatkichlaridan foydalanish mumkin. MDH a'zolari bo'lgan davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligini oshirish konsepsiyasi 2010 yil 19 noyabrda MDH hukumat boshliqlari Kengashining Qarori bilan tasdiqlangan bo'lib, unda mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi darajasini baholash quyidagi ko'rsatkichlar majmui keltirilgan:

- oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish uchun iqtisodiy imkoniyatlarning mavjudligi oziq- ovqatlarga ketadigan xarajatlarning barcha turdagi tovar va xizmatlarga qilinadigan jami xarajatlarga nisbatidir;
- ichki bozorning ayrim oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha salohiyatli sig'imi-muayyan oziq-ovqat mahsulotini rasional iste'mol qilishning jon boshiga to'g'ri keladigan miqdorining shu mahsulotni iste'mol qilishning amaldagi miqdoriga ko'paytmasidir;
- ayrim oziq-ovqat mahsulotlari bo'yicha oziq-ovqat mustaqilligining darajasi- aniq turdagi oziq- ovqat mahsulotini mamlakatning o'zida ishlab chiqarish hajmining shu mahsulotni amalda iste'mol qilish hajmiga nisbatidir;
- biologik sifat ko'rsatkichi mahsulotning ozuqaviy qimmati bo'lib, 1 gramm oziq-ovqat mahsulotida hayotiy muhim ozuqaviy moddalar va energiyaning miqdori bilan belgilanadi: energetik quvvat (kkal), oqsil (mg), yog'lar (mg), uglevodlar (mg);
- biologik xavfsizlik ko'rsatkichi oziq-ovqat mahsulotidagi zararli ingridiyentlarning miqdori bilan belgilanadi, u yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan me'yoriy darajadan oshmasligi kerak;
- inson rasionining sutkalik ozuqaviy va energetik qimmati;
- har bir alohida oziq-ovqat mahsulotini iste'mol qilishning yetarlilik darajasi;
- davlat resurslarida don zahiralarning yetarlilik darajasi;
- toza ichimlik suvi zahiralarning yetarlilik darajasi;
- aholining har xil toifalari uchun oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish imkoniyatlarining mavjudlik darajasi;
- mamlakat oziq-ovqat ta'minoti hamda agrosanoat majmualari resurs ta'minotining importga qaramligi darajasi;
- strategik, operativ va o'tkinchi oziq-ovqat zahiralarning ularning me'yoriy darajaliga taqqoslangan hajmlari;
- mamlakatimizda ishlab chiqariladigan qishloq xo'jaligi va baliq mahsulotlari hamda oziqovqat mahsulotlarining ularni umumiy iste'mol qilish hajmidagi va tovar resurslaridagi ulushi (solishtirma hissasi);
- oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan fiziologik ehtiyojlarning ularning xavfsizligi, ozuqaviy energetik qimmatini hisobga olgan holda qondirilish darajasi;
- ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jaligi va baliq mahsulotlari, xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlarining ichki bozordagi tovar resurslari umumiy hajmidagi solishtirma hissasini foizdagi ifodasi.

MDH ning a'zolari bo'lmish davlatlarning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash darajasining

majmuaviy bahosi sifatida ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jaligi va baliq mahsulotlari, xomashyo hamda oziq-ovqat mahsulotlarining ichki bozordagi tovar resurslarining umumiy hajmiga bo'lgan nisbatining foizdagi ifodasidan foydalaniladi.

Oziq-ovqat xavfsizligini baholashning xalqaro tashkilotlarning hujjatlarida taklif etilgan asosiy bo'sag'aviy qiymat va ko'rsatkichlaridan tashqari mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi borasidagi salohiyat darajasini quyidagi yo'nalishi va mezonlar bo'yicha inobatga olish hamda baholash lozim:

- qishloq xo'jaligining ishlab chiqarish salohiyati, u mavjud ishlab chiqarish quvvatlari, yerlar va mehnat resurslari bo'yicha baholanadi;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining taraqqiyot va barqarorlik darajasi, bunda mavjud texnika va texnologiyalarning amaldagi sifati, ASM tarmoqlari va tashkilotlarining moliyaviy-iqtisodiy holatini baholash natijalari inobatga olinadi;
- mamlakatimizdagi ishlab chiqarish resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi, bunga byudjetdan moliyalashtirish va boshqa manbalar ham kiritiladi;
- mamlakatimizdagi tashkilotlar tomonidan ishlab chiqarilayotgan agrar mahsulotlar va oziqovqat mahsulotlarining sifati;
- importning ko'lami, jumladan mamlakatdagi ishlab chiqarish bilan aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlari bilan taqqoslangan holda;
- oziq-ovqat mahsulotlarining ochiqlik dvarajasi bilan import intervensiyasiga qarshi ta'sir ko'rsatish mexanizmi;
- atrof-muhitning ifloslanishi va ta'qiqlangan preparatlar, texnologiyalar, jumladan genmodifikasiyalashgan organizm (GMO), o'sishni rag'batlantirish vositalari, antibiotiklar va boshqalardan foydalanish nuqtai-nazaridan tarmoqning ekologiyalashganlik darajasi;
- oziq-ovqat xavfsizligiga qo'yilgan talablarning huquqiy qonunchilikka, me'yoriy hujjatlar tizimiga, davlat agrar siyosatining yo'nalishlariga hamda jahon tendensiyalari va me'yorlariga mosligi;
- oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid va tahlilalar.

Ma'lum bir davrda qishloq xo'jaligining rivojlanishi nuqtai nazaridan oziq-ovqat xavfsizligining erishilgan darajasini quyidagi ko'rsatkichlar nuqtai-nazaridan baholash mumkin:

1. Asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning jon boshiga to'g'ri keladigan miqdori. Ushbu ko'rsatkich yordamida iqtisodiyotning mazkur sektoridagi takror ishlab chiqarish jarayonining dinamikasini ko'rib chiqilayotgan davrda aholi sonining o'zgarishini inobatga olgan holda baholash mumkin.

2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining O'zbekiston Respublikasining Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tavsiya etilgan standartlariga va xalqaro standartlarga mosligi. Shu standartlarga muvofiq holda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning ularni jon boshiga iste'mol qilishining yetarli darajasini ta'minlash uchun miqdor va sifat tarkibini tavsiya etish mumkin.

3. Asosiy moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar.

Davlat yoki hududlar darajasida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining moliyaviy-iqtisodiy holatini tezkor baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

S qishloq xo'jaligi korxonalarining butun faoliyatidan olingan qoldiq natija (foyda minus zarar);

S foyda olib yoki zarar ko'rib ishlayotgan korxonalar soni;

S umuman qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining va jumladan o'simlikchilik hamda chorvachilikning rentabellik darajasi.

Aloxida uy xo'jaliklarining oziq-ovqat xavfsizligiga asosan aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad ta'sir ko'rsatadi, chunki har bir kishining amalda oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilishlari daromadlarning darajasiga bog'liq. Daromadlar o'z navbatida oiladagi ishlovchi a'zolarining ish haqi miqdoriga, nogironlar, pensionerlar va aholining kam ta'minlangan qatlamlarining pensiyalari va ijtimoiy nafaqalariga; individual faoliyatdan keladigan daromadlarga bog'liq bo'ladi. Bunda oziq-ovqat mahsulotlariga ketadigan xarajatlarning real pul daromadlari bilan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining, ASMning oziq-ovqat va qayta ishlash sanoati mahsulotlari narxlarining o'zgarishlari bilan korrelyasiyalashuvi yuz beradi.

Aholi ovqatlanishining miqdor va sifat ko'rsakichlari bo'yicha quyi chegarasi tarkibiga ma'lum bir tovar va xizmatlar to'plami kiritiladigan minimal iste'mol savati sifatida qarash mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligining muhim natijaviy ko'rsatkichi bo'lgan oziq-ovqatlar savatining qiymati aynan o'sha iste'mol savatidagi mahsulot to'plamiga bog'liqdir. Uning miqdori aholining muayyan guruhlari uchun ularning jinsi va yoshini inobatga olgan holda minimal iste'mol me'yorlarini tovar ishlab chiqariladigan tarmoqda: ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarish qishloq xo'jaligi-qayta ishlash-mahsulotni pirovard iste'molchiga sotish sohasida qaror topgan o'rtacha narxlarga ko'paytirish yo'li bilan hisoblab chiqiladi. Bunda shuni nazarda tutish lozimki, turli mamlakatlarda minimal iste'mol savatining me'yorlari ilmiy asoslangan ovqatlanish me'yorlaridan ahamiyatli darajada farqlanishi mumkin.¹¹

Minimal iste'mol savatining tovar va xizmatlar to'plamidan kelib chiqqan holda yashash minimumi aniqlanadi, u bir kishi uchun insonning minimal bioijtimoiy ehtiyojlarining qondirilishini ta'minlaydigan minimal iste'mol savatining qiymatiga teng bo'lgan minimal daromaddan iborat. Shuni inobatga olgan holda yashash minimumi quyidagilar uchun mo'ljallangan:

- turmush darajasini baholash;
- kambag'allik darajasini aniqlash;
- ijtimoiy siyosatning yo'nalishlarini asoslash;
- aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha tadbirlarni amalga oshirish;
- ish haqi, pensiya, nafaqa va boshqa ijtimoiy to'lovlarning eng kam miqdorlarini asoslash.
- Ko'rsatib o'tilgan omillarning oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sirini oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilishning quyidagi ko'rsatkichlari asosida baholash mumkin:
- aholi daromadlarining xarid qobiliyatini baholash: minimal va o'rtacha oylik ish haqining, minimal pensiyaning yashash minimumiga nisbati:
- agar ushbu nisbatning qiymati 1 ga teng bo'lsa, oziq-ovqat tovarlarini iste'mol qilish darajasi minimal iste'mol savatiga mos bo'ladi.
- agar nisbatning qiymati 1 dan katta bo'lsa, oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish darajasi minimal iste'mol savatidan kattaroq bo'ladi.

¹¹ Саидова Д.Н., Рустамова И.Б., Турсунов Ш.А. "Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги". Укув кулланма. Т.: "УзР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси" босмахонаси нашриёти, 2016. - 77 б.

- asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini amalda jon boshiga iste'mol qilinishi miqdori.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash qanday tamoyillarga asoslanadi?
2. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash qanday darajalarda aniqlanadi?
3. Oziq-ovqat xavfsizligini baholash ko'rsatkichlari va koeffitsiyentlarini tavsiflang.

10-mavzu: Oziq-ovqat xavfsizligi omillari va agrosanoat sektorini rivojlantirish.

Reja:

9.4. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda iqtisodiy omillar. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda siyosiy omillar. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda ijtimoiy omillar;

9.5. Agrosanoat sektorini rivojlantirish masalalari;

9.6. Halqaro qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sohalarida integratsiya jarayonlari to'g'risida turlicha nazariyalar va ularning asosiy yo'nalishlari.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, Iqtisodiy omillar, Siyosiy omillar, Ijtimoiy omillar, Agrosanoat sektori, Halqaro qishloq xo'jaligi, Integratsiyon jarayonlar.

10.1. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda iqtisodiy omillar. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda siyosiy omillar. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda ijtimoiy omillar;

FAO mutaxassisleri fikriga ko'ra oziq-ovqat xavfsizligi jihatidan ahvol oziq-ovqat xavfsizligi omillari ta'minot barqarorligi, ega bo'lish imkoniyati va sifati bilan belgilanadi. Ular quyida batafsil belgilangan.

Barqarorlik: oziq-ovqat ta'minoti uzilmasligi uchun aholi, oila yoki alohida har doim oziq-ovqatga ega bo'la olishi lozim. Ular kutilmagan hodisalar masalan, iqtisodiy yoki iqlimiy bo'hron) yoki siklik hodisalar (masalan, iqlimiy oziq-ovqat tanqisligi) tufayli oziq-ovqatdan uzilib qolmasligi lozim.

Oziq-ovqat mavjudligi: zarur sifatli oziq-ovqat mahsulotlarining kerakli miqdorda ichki ishlab chiqarish yoki import orqali (shu qatori oziqaviy ko'mak) ta'minoti. Oziq-ovqat mavjudligining eng ko'p qo'llaniluvchi vositasi kaloriyalarda hisoblanuvchi jon boshiga kundalik energiya sarfidir (KES). FAO uslublariga ko'ra KES ko'rsatkichi oziq-ovqat balansiga asoslangan oziqa iste'moli turiga binoan hisoblanadi. FAO muayyan tovarlarni oziq-ovqat ta'minotining turli manbalari (ishlab chiqarish, jamg'armalar, savdo) va mahsulotlardan turli maqsadlarda foydalanishga (yem, urug'lik, sanoatda foydalanish, chiqitlar) oid ma'lumotlardan foydalanib, oziqovqat balanslarini hisoblaydi.

Oziq-ovqatga ega bo'la olish: to'yimli oziqlanish uchun zarur oziqalarga ega bo'lish maqsadida zarur resurslardan foydalanish uchun moddiy, iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlar.

Oziq-ovqatning moddiy ta'minoti oziq-ovqat mahsulotlari iste'molchilar talab qilgan miqdor va tanlovda bozorda mavjudligi hamda aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash uchun infratuzilma bo'lishini nazarda tutadi.

Iqtisodiy imkoniyat aholining barcha ijtimoiy qatlamlari yetarli miqdorda oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilishga qurbi yetishini bildiradi. Boshqacha aytganda, iqtisodiy imkoniyat uy xo'jaliklar oziq-ovqat xaridi uchun yetarli daromadga egaligi va mamlakat oziq-ovqat importi uchun yetarli xorijiy valyutaga egaligini bildiradi.

Oziq-ovqat xavfsizligiga agrar sektorning holati ham, mamlakatdagi ijtimoiyg'iqtisodiy vaziyat ham ta'sir ko'rsatadi.

Oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sir etuvchi yana bir omilni ajratib ko'rsatish mumkinki, bu savdodagi to'siqlar bo'lib, udarga eng ahamiyatli qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini olib kirish va chetga chiqarishni ta'qiqlash, hududlararo g'irrom raqobatni kiritish mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligi jahon bozorining narxlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishdagi tebranishlar, mahalliy, jumladan harbiy nizolar mavjudligi kabi omillarning ta'siriga ham uchraydi.

Oziq-ovqat xavfsizligiga agrar sektorning holati ham, mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat ham ta'sir ko'rsatadi.

Oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sir etuvchi yana bir omilni ajratib ko'rsatish mumkinki, bu savdodagi to'siqlar bo'lib, udarga eng ahamiyatli qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini olib kirish va chetga chiqarishni ta'qiqlash, hududlararo g'irrom raqobatni kiritish mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligi jahon bozorining narxlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishdagi tebranishlar, mahalliy, jumladan harbiy nizolar mavjudligi kabi omillarning ta'siriga ham uchraydi.

Oziq-ovqat xavfsizligiga jahondagi va hududdagi nobarqaror epizootik vaziyat-muayyan davrda aniq makonda qishloq xo'jalik hayvonlari yuqumli kasalliklarining tarqalishi; moddiy-texnika bazasining eskirganligi, ASM tashkilotlarining va ulgurji-oziq-ovqat infratuzilmasi tashkilotlarining moliyaviy-iqtisodiy nobarqarorligi ham ta'sir qiladi.

Oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sir o'tazuvchi omillarning butun xilma-xilligini majmuaviy holda, ya'ni jahon hamjamiyatining umuman davlatning va undagi viloyatlarning, ASM (qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sanoati va boshqalar) aholining uy xo'jaliklarining omillari kesimida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash-ko'rib chiqilgan jihatlari ushbu jarayonga yuhorida keltirilgan darajalarning har birida ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Shunday qilib oziq-ovqat xavfsizligini ishlab chiqarish va iste'molning teng ahamiyatli ochiq quyi tizimlardan tashkil topgan tizim sifatida tasvirlash mumkin. Chunki ular bir-birisiz yuqorida aytib o'tilgan muammolarning hal qilinishini ta'minlay olmaydi.

Shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash omillarini pirovard oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi asosiy bo'g'in bo'lmish ASM ning rivojlanishiga va aholining ushbu mahsulotlarni iste'mol qilish imkoniyatlariga ko'rsatadigan ichki va tashqi omillarga tasniflangan holda ko'rib chiqish lozim.

Ichki omillar qishloq xo'jaligining, ASM ning oziq-ovqat va qayta ishlash sanoatining, bevosita qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining va oziq-ovqat tovarlarini ishlab chiqaruvchilarning rivojlanish darajasiga, uy xo'jaliklariga va muayyan odamlarning hayot faoliyatiga ta'sir ko'rsatadiyu

Tashqi omillar tabiiy-iqlim sharoitining ta'sirini, mamlakatda va jahon hamjamiyatida aholiga har bir kishining hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan sifat va miqdorda oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish imkoniyatini ta'minlaydigan davlat siyosatini; ekologik holat va iqlimning o'zgarishlarini; FTT ning yutuqlarini hamda o'unga bog'liq holda texnika va txnologiyalarning o'zgarishlarini; institusional o'zgarishlarni hamda alohida mamlakat qonunchiligi va xalqaro qonunchilik bazasining o'zgarishlarini o'z ichiga oladi.

Ko'rsatib o'tilgan har bir quyi tizimning ichki va tashqi omillari orasida asosiy natijaviy omil mavjud, u xo'jalik yurituvchi subyektlar va insonning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan barcha omillarning funksiyasi hisblanmish natijaviy ko'rsatichlardan iborat. Qishloq xo'jaligi uchun natijaviy ko'rsatkich yalpi mahsulotdir, oziq-ovqat sanoati uchun ishlab chiqarish hajmi, uy xo'jaliklari uchun jon boshiga to'g'ri keladigan daromaddir.

Oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sir etuvchi omillar doimiy, shartli doimiy va davriy tavsifga ega bo'ladi.

Doimiy omillarga quyidagilarni kiritish mumkin:

S muayyan hududning tabiiy-iqlim sharoiti;

S mamlakat yoki hududlardagi agrar ishlab chiqarishning tabiiy salohiyatining seking'asta susayib borishi va buning oqibatida xo'jalik yurituvchi subyektlar tomondan qo'shimcha ta'sir o'tkazilmagan holda oziq-ovqat ta'minoti darajasining pasayib ketishi.

Ma'lum bir davr uchun shartli-doimiy omillarga quyidagilar misol bo'ladi:

S kambag'allik chegarasidan pastda joylashgan va zarur oziq-ovqat mahsulotlari to'plamini sotib olish uchun yetarli miqdordagi daromadga ega bo'lmagan aholi guruhlari;

S alohida aholi guruhlari ovqatlanishining muvozanatlashmaganligi, bu ularning salomatligiga tahdid solishi mumkin;

S muayyan omillarning ta'siri tufayli faqat bozor mexanizmidan foydalangan holda oziq-ovqat bilan ta'minlashning imkoni bo'lmagan hududlar aholisi;

S oziq-ovqat xavfsizligini nazorat qilish darajasining pastligi, bu holat kishilar salomatligiga tahdidlarni vujudga keltirishi mumkin;

S jahon bozorlari kon'yunkturasining nobarqarorligi va importdan keladigan valyuta tushumlari tufayli.

Mamlakatning oziq-ovqat bilan ta'minlovchi tashqi manbalarga ahamiyatli darajada bog'lanib qolganligi.

Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi davriy omilarga quyidagilar kiritiladi:

S ayrim davrlar (qurg'oqchilik, yong'in, chigirtka va boshqalar) da oziq-ovqat xavfsizligini pasayiruvchi tabiiy ofatlarning yuz berishi ehtimoli;

S mamlakatning nobarqaror tashqi iqtisodiy holati, bu embargo va boshqa sanksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashni aholi oziq-ovqat mahsulotlarini olishidagi tegshli tahlikalarga sabab bo'luvchi tahdidlarning ta'siri bilan ham bog'lash zarur.

Shunday qilib, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga ko'pgina omil va ahlikalar ta'sir ko'rsatadiki, mamlakat, viloyat, har bir kishi va umuman jahon hamjamiyatining oziq-ovqat xavfsizligini oshirish ichki va tashqi tahdidlarni pasaytirish muhim ahamiyatga ega.

10.2. Agrosanoat sektorini rivojlantirish masalalari;

Hozirgi vaqtda biz umumiy qiymati qariyb 5 milliard dollar bo'lgan oziq-ovqat, birinchi navbatda, meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilmoqdamiz. So'nggi uch yilda eksport qilinayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 3 barobardan ziyod oshdi.

Mamlakatimizning mahsulot yetkazib beradigan korxonalari xalqaro ko'rgazma va ixtisoslashtirilgan yarmarkalarda faol ishtirok etmoqda. Dunyoning 80 ta davlatiga 180 turdan ortiq sarxil meva-sabzavot va ularni qayta ishlash asosida tayyorlangan mahsulotlarni eksport qilinmoqda. O'zbekiston o'rik, olxo'ri, uzum, yong'oq, karam va boshqa ko'plab meva va

sabzavot mahsulotlarini eksport qilish hajmi bo'yicha dunyoda shunday mahsulotlarni yetkazib beradigan o'nta yetakchi davlat qatoriga kiradi. 2020 yilda meva va sabzavot, uzum va poliz mahsulotlari yetishtirishni 2015 yilga nisbatan kamida 1,3, sutni 1,5, tuxumni 1,7, balini 2,5 marta ko'paytirish mo'ljallanmoqda.

Bunday ko'rsatkichlarga erishish uchun, birinchi navbatda, qishloq xo'jaligini isloh etish va modernizasiya qilish, yerlarning meliorativ holatini va irrigasiya tizimini yaxshilash, tuproq unumdorligi va hosildorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli ishlarni davom ettirish va chuqurlashtirish zarur. Bu borada xorijiy investisiyalarni jalb qilish va albatta mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga jahon bozoridagi talabni oshirish, ularni saqlash, logistika va iste'molchilarga yetkazib berishning zamonaviy tizimini shakllantirishga alohida e'tibor qaratishilishi kerak. Oziq-ovqat mahsulotlari, birinchi navbatda, sabzavot, meva va uzumni daladan iste'molchiga yetkazib berishda nobudgarchiliklarning oldini olish bo'yicha meva va sabzavotlarni saqlaydigan ombor va muzlatgichlar tizimi yetarli darajada rivojlanmagani, logistika va yo'l xarajatlari bilan bog'liq ko'pgina muammolarni yechish talab etiladi.

Yurtimizda yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarining aksariyat qismi yangi uzilgan holda emas, balki konservasiya qilingan, qayta ishlangan yoki quritilgan holda iste'mol qilinmoqda. Bunday holatda mahsulotlar o'zining sifati, ta'mi va tibbiyot nuqtai nazaridan iste'mol xususiyatlarini ma'lum darajada yo'qotadi.

Mazkur sohada sezilarli o'zgarishlar bo'layotganiga qaramasdan, mahsulotni asl holida saqlash, narx-navo barqarorligini ta'minlash, uning keskin oshib ketishining oldini olish, narx-navoga mavsumiy omillarning ta'sirini kamaytirish va boshqa masalalarni hal etish uchun zarur bo'lgan barcha infratuzilma, resurs va imkoniyatlarga ega emasmiz, bu borada muzlatish, neytral gazli muhitda saqlash kabi zamonaviy texnologiyalarni yanada ko'paytirish talab qilinadi.

Ayni paytda O'zbekistonda bu yo'nalishda keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda jami 190 ming tonnadan ziyod meva va sabzavotlar saqlanadigan 274 ta zamonaviy sovutgichli kamera va omborlarni qurish va to'liq rekonstruksiya qilish ishlari nihoyasiga yetkazildi.

2010 yilda "Navoiy" erkin industrial-iqtisodiy zonasi hududida 3 ming tonnadan ortiq sarxil meva-sabzavotni neytral gazli muhitda saqlash bo'yicha zamonaviy quvvatlar foydalanishga topshirildi. Ushbu mahsulotlar xalqaro aviatransport yordamida Yevropa va Osiyo mamlakatlari bozorlariga yetkazib berilmoqda.

Mamlakatimizda tashkil etilgan, Navoiy shahri xalqaro aeroportini o'z ichiga olgan, dunyodagi yirik yuk tashish kompaniyalaridan biri - "Korean Eyr" kompaniyasi boshqaruvida faoliyat ko'rsatayotgan intermodal logistika markazi quvvatlaridan keng foydalanilmoqda.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda jami 630 ming tonna mahsulotni saqlash quvvatiga ega bo'lgan 1300 dan ziyod ombor mavjud. Ularda har yili meva-sabzavot mahsulotlarining asosiy turlari saqlanmoqda. Bu esa ichki bozorda narx-navoni barqaror ushlab turish va kuzgi-qishki mavsumda ushbu mahsulotlarni eksport qilishni kafolatli ta'minlash imkonini bermoqda.

O'zbekiston kompaniyalari Boltiq dengizi bo'yidagi Liyepay portida bir kecha-kunduzda 1,5 ming tonna mahsulotni saqlash quvvatiga ega bo'lgan transport-logistika markazini tashkil etilib, ushbu markaz orqali meva-sabzavot mahsulotlari Shimoliy va G'arbiy Yevropa mamlakatlariga to'g'ridanto'g'ri yetkazib beriladi.

Qishloq xo'jaligini modernizasiya qilish va uning samaradorligini oshirish, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirish, ularning turini kengaytirish va sifatini oshirish xorijiy investisiyalarni jalb etmasdan, xalqaro moliya institutlari va bank tuzilmalarining yordami va qo'llab-quvvatlashiga tayanmasdan turib erishib bo'lmaydi.

Xalqaro qishloq xo'jaligini rivojlantirish fondi, Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki, Islom taraqqiyot banki, Global ekologik fond, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti kabi boshqa ko'plab institutlar, shuningdek, xorijiy mamlakatlar hukumatlari agentliklarining shu borada ko'rsatayotgan yordami kata bo'lib, ularning ishtirokida yuzdan ortiq investisiya va grant loyihalarini amalga oshirish uchun 1,1 milliard dollardan ortiq mablag' jalb etildi.

Ajratilgan moliyaviy mablag'lar bilan birga, birinchi navbatda, ilg'or agrosanoat texnologiyalarini jalb etish, qishloq xo'jaligi infratuzilmasi, irrigasiya va meliorasiya tizimlarini rivojlantirish va rekonstruksiya qilish, marketing va jahon bozorlariga chiqish bo'yicha yangi texnologiyalarni joriy qilish borasida amaliy yordam va hamkorlik ko'rsatilgan.

O'zbekiston Respublikasi va BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti o'rtasida hamkorlik to'g'risida bitim imzolangan va Toshkent shahrida ushbu tashkilot vakolatxonasi ochilgan.

O'zbekiston bilan BMTning qishloq xo'jaligi sohasidagi asosiy moliyaviy instituti bo'lmish Xalqaro qishloq xo'jaligini rivojlantirish fondi o'rtasida konstruktiv hamkorlik o'rnatilgan bo'lib, bu fondning asosiy vazifalaridan biri yuqori samaradorlikka ega bo'lgan qishloq xo'jaligi tizimini shakllantirish bo'yicha yondashuvlarni amalga oshirishdan iboratdir.

O'zbekiston va Osiyo taraqqiyot banki o'rtasida jadal rivojlanib borayotgan, qishloq xo'jaligi sohasining o'zida umumiy qiymati 400 million dollardan ziyod oltita loyihani amalga oshirilmoqda.

Hamkorligimizning eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri irrigasiya tizimlarini modernizasiya qilishga qaratilgan loyihalardir.

O'tgan yillarda Osiyo taraqqiyot banki, Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi bilan hamkorlikda Amu-Buxoro mashina kanalini qayta tiklash loyihasini amalga oshirildi, uning doirasida

1,8 milliondan ziyod odam istiqomat qilayotgan 315 ming gektar maydonni suv bilan ta'minlaydigan irrigasiya infratuzilmasi rekonstruksiya va modernizasiya qilinadi.

Qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirishda Jahon bankining ishtiroki tobora kengayib, umumiy qiymati 380 million dollar bo'lgan 8 ta loyiha amalga oshirildi, joriy yilda yana umumiy qiymati 450 million dollarlik ikkita loyihani hayotga tatbiq etish rejalashtirilmoqda.

Janubiy Qoraqalpog'istonda uzoq muddatli imtiyozli kreditlar hisobidan suv resurslarini boshqarishni yaxshilash bo'yicha 260 million dollarlik yirik loyiha amalga oshirilmoqda.

Mazkur loyiha doirasida yaroqsiz holga kelib qolgan 30 ming gektar yerni qayta tiklash rejalashtirilmoqda. Kelgusida bu maydonlarda diversifikasiyalashgan va yuqori darajada mexanizasiyalashgan oziq-ovqat mahsulotlari yetishtirish mo'ljallanmoqda.

Jahon banki bilan hamkorlikda mamlakatimizning yettita viloyatida amalga oshirilayotgan, bog'dorchilik va sabzavotchilikni kompleks modernizasiya qilishga qaratilgan, umumiy qiymati 200 million dollar bo'lgan loyiha katta istiqbolga ega bo'lib, uning doirasida urug'chilik, o'simliklar seleksiyasi va muhofazasi sohasidagi ilmiy-tadqiqot salohiyatimizni

modernizatsiya qilish va oshirish, shuningdek, zamonaviy agrotexnologiyalar yo'nalishida sarmoyalar kiritish maqsadida fermer xo'jaliklari va kichik biznes subyektlari uchun kredit liniyalarini ochish ko'zda tutilmoqda.

Mazkur loyihaning istiqbolli va yangiligi BMT qoshidagi Global ekologik fondning e'tiborini tortgani, fond tomonidan fermer xo'jaliklarida ilg'or texnologiyalarni joriy etish va yangi zamonaviy uskunalarni xarid qilishga qaratilgan 13 million dollarlik grant taqdim etildi.

Islom taraqqiyot banki bilan hamkorlikda Xorazm, Jizzax va Sirdaryo viloyatlarining irrigatsiya tizimlarini qayta tiklash bo'yicha umumiy qiymati 143 million dollar bo'lgan ikkita loyiha amalga oshirilmoqda, shuningdek, Surxondaryo viloyatida suv resurslarini boshqarishni yaxshilashga qaratilgan loyihani tayyorlashga kirishildi.

Xorijiy sheriklar bilan birgalikda tashkil etilgan, meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va eksport qilish bilan shug'ullanadigan agrosanoat korxonalari iqtisodiyotimizda tobora katta o'rin egallab bormoqda.

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi sohasida bugungi kungacha Germaniya, Gollandiya, Avstriya, AQSh, Shveysariya, Xitoy, Janubiy Koreya, Italiya, Ispaniya kabi 50 ta mamlakatdan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investisiyalar jalb etilgan holda, 400 ga yaqin korxona tashkil etildi. Bu korxonalar yangi mahsulot yetishtirishdan tortib mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash asosida tayyor oziq-ovqat tovarlari ishlab chiqarishgacha bo'lgan yo'nalishlarda faoliyat olib bormoqda.

Ana shu korxonalarda o'ta yuqori haroratda ishlov berish, aseptik usulda konservalash, muzlatish va sun'iy quritish usullari to'liq o'zlashtirilgan. 2013 yilning o'zida bu korxonalar tomonidan qiymati 800 million dollardan ortiq bo'lgan mahsulot ishlab chiqarildi, jumladan, 200 million dollardan ziyod mahsulot eksport qilindi.

Yaqin yillarda meva-sabzavot xomashyosini qayta ishlash va unga ishlov berish bo'yicha umumiy qiymati 150 million dollarga yaqin bo'lgan 265 ta investisiya loyihasini qo'shimcha ravishda amalga oshirish ko'zda tutilgan. Bu sohaga kiritilgan sarmoyalar ko'p xarajatni talab etmasligi, shu bilan birga, 1,5-4 yil ichida o'zini qoplashi bilan e'tiborlidir.¹²

10.3. Halqaro qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sohalarida integratsiya jarayonlari to'g'risida turlicha nazariyalar va ularning asosiy yo'nalishlari.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda iqtisodiy omillar qanday rol o'ynaydi?
2. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning siyosiy omillari o'z ichiga nimalarni oladi?
3. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar guruhini tavsiflang.
4. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda innovatsion omillarning tutgan o'rni qanday?

11-mavzu: Oziq-ovqat xavfsizligi va me'yoriy ovqatlantirishning ijtimoiy-tashkiliy asoslari.

Reja:

9.7. Meditsina normalari darajasida oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanish;

¹² Саидова Д.Н., Рустамова И.Б., Турсунов Ш.А. "Аграр сийёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги". Укув кулланма. Т.: "ЎЗР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси" босмахонаси нашриёти, 2016. - 257 б.

9.8. Oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligi va ozuqaviy qiymati;

9.9. Oziq-ovqat mahsulotlarining sifatiga bo'lgan talablar.

Kalit so'zlar: Meditsina normalari, Oziq-ovqat mahsulotlari, Mahsulotlar xavfsizligi, Mahsulotlar sifati, Ozuqaviy qiymat, Mahsulotlarga bo'lgan talab.

11.1. Meditsina normalari darajasida oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanish;

Oziq-ovqat yetishmovchiligi yoki oziq-ovqat xavfsizligi darajasi pastligi aholi orasida qoniqarsiz oziqlanishga olib kelib, u o'z navbatida odamlar, oilalar va butun xalq uchun jiddiy oqibatlariga olib keladi. Oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanganlik darajasi aholi jon boshiga oziq-ovqat mahsulotlarining umumqabul qilingan me'yorlarning xudi shunday o'lchovda ularning iste'mol qilingan miqdori bilan taqqoslash orqali aniqlanadi. Jahon statistikasida oziq-ovqat mahsulotlarining aholi jon boshiga hisobi FAO tavsiya etgan me'yorlar qabul qilingan. FAO me'yorlari bo'yicha bu mahsulotlarning bir sutkalik iste'moli 3000 kkal ni tashkil qiladi.

Sog'lom ovqatlanishning me'yorlari milliy va xalqaro maxsus muassasalar, shuningdek Xalqaro sog'liqni saqlash tashkiloti (XSST) va Xalqaro oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) tomonidan ham aniqlanadi. 1953 yilda AQShda o'rtacha yoshdagi erkak kishining ioziq-ovqat iste'moli me'yori 3200 kkal/sut.ni tashkil qilgan bo'lsa, hozirda bu 2700 kkal/sut.ga teng. Iste'moli 2150 kkal dan kam bo'lganlar ochlik va to'yib ovqat yemaslik arafasida, 1500 kkal va undan kam iste'mol qiluvchilar ochlik holatidagi kishilar toifasidandir.

Faol turmush tarzi olib boruvchi katta yoshdagi kishi enerniyasining ma'lum vaqt oralig'idagi

sarfi FAO va Xalqaro sog'liqni saqlash tashkiloti ekspertlari quyidagicha aniqlaydilar:

$$E_s = K \cdot M \cdot V_o$$

bu yerda:

E_s —organizmning umumiy energetik sarfi, kkal;

K — tana1 kg massasining energiya sarfi, kkal;

M — tana massasi, kg;

V_o — sutkaning vaqt oralig'i.

Rivojlanishning sekinlashishi bilan kechadigan o'sishning orqada qolishi uzoq muddat yetarli ovqatlanmaslik va /yoki sog'liqning zaifligi yig'ilib borishi o'zaro ta'siridan dalolat beradi. Shuningdek, o'sishdan orqada qolish faqat to'yib ovqatlanmaslikning ko'rsatkichi emas, balki inson asosiy ehtiyojlarining qondirilmaganligi va natijada, absolyut qashshoqlikning belgisi ham hisoblanadi.

To'liq bo'lmagan ovqatlanishning besh turi farqlanadi:

- 1) "to'yib ovqatlanmaslik" - inson yetarli ovqat miqdorini qabul qilmaydi;
- 2) "balanslashmagan ovqatlanish" (yetarli miqdorda bo'lmagan va/yoki tarkibida kam proteinlar) ovqatlanish sifati organizm ehtiyojiga mos bo'lmagan holat. Balanslashmagan ovqatlanishning asoratlari o'lchash mumkin, masalan, bolalarda bo'y va vazn o'sishining orqada qolishi, kata yoshdagilarda tana og'irligining past indeksi;
- 3) ovqatlanishda mikroelementlarning yetishmasligi, «yashirin ochlik»-inson oziq-ovqat bilan birga yetarli miqdorda bir yoki bir necha zarur mikroelementlar, masalan vitamin va/yoki minerallarni olmaslik holati;

4) “ikkilamchi to'yib ovqatlanmaslik”-inson sog'lig'ining ma'lum bir holati yoki boshqa bironbir sabablarga ko'ra ovqatni qabul qila olmaslik yoki hazm qila olmaslik holati;

5) “to'yib ovqatlanish”-inson uzoq vaqt davomida ovqat bilan birga haddan tashqari ko'p kaloriya miqdorini qabul qilgandagi holati.

“Ovqatlanish samarasini” antropometrik o'lchovlar va bioximik tahlillar asosida aniqlash mumkin. Jadvalda ovqatlanish holatining ko'p ishlatiladigan ko'rsatkichlari keltirilgan. Bolalar yoshining o'sishiga muvofiqligining antropometrik ko'rsatkichlari orqali bolalarning rivojlanib borishi aniqlanadi.

Insoniyatning dehqonchilik va chorvachilik tashkiliy, texnik-texnologik yangiliklarning joriy etilishi bilan bog'liq bo'lgan ulkan yutuqlarga erishganligiga qaramasdan XXI asrda jahon aholisining oziq-ovqat ta'minoti qoniqarsizligicha qolyapti. Bu holat XXI asrning muammolarini ham belgilab bermoqda. 2000-chi yillarda jahon oziq-ovqat muammosining keskinlashuviga sayyoramiz aholisi sonining o'sib borayotganligi bilan (BMT ma'lumotlariga ko'ra 2050 yilda bu ko'rsatkich 9,6 mlrd. kishini tashkil qiladi) tabiiy muhitning imkoniyatlari o'rtasidagi nomutanosibliklar sabab bo'lgan.

Shu boisdan oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash muammosida quyidagi bir nechta muhim jihatni ajratib ko'rsatish zarur.

Birinchijihat shu bilan bog'liqki, mamlakat, hududlar, uy xo'jaliklari, oddiy fuqarolarni oziq- ovqatlar bilan ta'minlash muammosi qadim vaqtlardan beri insoniyat oldida turgan, ko'pgina ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy inqirozlar birinchi galda oziq-ovqat yetishmasligi muammosi negizida yuz bergan. Ushbu muammoga har xil zamonlarda va turli qit'alarda alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, oziq-ovqat xavfsizligi borasida muayyan darajaga erishish hamisha umuman jamiyatning va har bir individning asosiy vazifasi bo'lib hisoblangan. Bunda yetarli miqdordagi oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash uchun davlat ASM sohasida ishlab chiqarishni rag'batlantirgan holda muhim rol o'ynashi lozim.

Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, taqsimlash va sotish mamlakat aholisi ochlik va to'yib ovqat yemaslikdan aziyat chekyaptimi yoki oziq-ovqat mahsulotlari bilan yetarli darajada yoxud ortiqcha miqdorda ta'minlangan ta'minlanmaganligidan qat'iy nazar har bir mamlakatning faoliyat sohasiga kiritilgan bo'lishi kerak. Insoniyatni to'laqonli va ekologik nuqtai nazardan xavfsiz oziqovqat mahsulotlari bilan ta'minlash-hozirgi zamonning eng dolzarb muammolaridan biridir;

sayyoramiz, davlatimiz va mintaqamizning xotirjamligi esa inson turmush darajasi va umuman sivilizasiyaning muhim sifat ko'rsatkichi hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlashning asosiy ko'rsatkichi sifatida tovar ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashni baholashdan foydalaniladi. Mazkur uslubiyat iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT) ning a'zolari bo'lgan barcha mamlakatlrga hamda Markaziy va Sharqiy Yevropaning ayrim mamlakatlariga nisbatan qo'llanadi.

Ikkinchi jihat-asosiy turdagi oziq-ovqatlarning aholi uchun ularning qayerda yashashidan qat'iy nazar hammabopligini ta'minlash bilan bog'liq. Bunda jismoniy hammaboplik shuni anglatadiki, kishilarning ehtiyojini qondirish uchun yetarli hajmdagi oziq-ovqat mahsulotlari ular iste'mol qilinadigan joylarga uzluksiz ravishda yetkazib berilishi kerak. Jismoniy hammaboplik yetarli miqdordagi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va ularning mamlakatlararo hamda mamlakat ichida to'siqsiz harakatlanishi bilan bog'liq bo'lgan vazifalar majmuining hal qilinishini taqozo etadi.

Uchinchi jihatdan-oziq-ovqatlarning iqtisodiy hammabopligi. Bu shuni anglatadiki, mavjud narxlar darajasida xaridorlar talabining darajasi aholiga har bir kishining salomatligi va faol hayot kechirishi uchun rasional iste'mol me'yorlariga mos bo'lgan hajm va assortimentdagi asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish imkoniyatlarini ta'minlashi lozim.

Aholining barcha guruhleri uchun oziq-ovqat mahsulotlarining iqtisodiy hammabopligini oshirish maqsadida aholining qashshoqlik darajasini pasaytirishga, sog'lom ovqatlanish uchun yetarli mablag'ga ega bo'lmagan eng muhtoj qatlamlarni (nogironlar, yolg'iz qari-qartanglar va h.k.), shuningdek bolalar, homilador va emizikli ayollarni qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga; ijtimoiy va maxsus davlat sohalari (kasalxona, armiyaning bo'linmaari va boshqalar) muassasalaridagi shaxslarni oziq-ovqat bilan ta'minlashga alohida e'tibor qaratish zarur.

Ijtimoiy hammaboplik oziq-ovqat xavfsizligi, xomashyo va oziq-ovqatlarning sifatini nazorat qilish, mahsulotlarning sifatini sertifikatsiyalash va boshqarish tizimlarini yaratish, aholi salomatligini yaxshilash boshqa masalalarni o'z ichiga oladi.

Uy xo'jaliklari, oilalar darajasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun oziq-ovqat ishlab chiqarishning o'zi kifoya qilmaydi. Oziq-ovqat xavfsizligining yana bir hayotiy muhim belgisi - bu doimiy ravishda kaloriyali oziq-ovqat mahsulotlaridan kafolatlangan tarzda foydalanish imkoniyati va bu mahsulotlarni tegishli mablag'lar evaziga xarid qilish imkoniyati bilan bog'liq. Uy xo'jaliklari darajasida oziq-ovqat bilan ta'minlanganligini oziq-ovqat mahsulotlaridan foydalanishda kambag'allikning oziq-ovqat iste'moli chegarasi baholanadi, aholining undan yuqorida va quyida taqsimlanishini belgilashda foydalaniladi. Bunda alohida e'tibor kambag'allikning oziq-ovqat chegarasidan quyida bo'lgan uy xo'jaliklarining demografik xususiyatlariga qaratiladi (ya'ni, yetarli miqdorda oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qila olmaydiganlar). Turli guruhlariga mansub shaxslar tomonidan iste'mol qilinadigan odatdagi rasionni asosiy oziq-ovqat mahsulotlari, shu jumladan, oqsil va yog'larga boyligi nuqtai nazaridan ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Ovqatlanish aholi sog'lig'ini belgilaydigan muhim omillardan biri hisoblanadi. Sog'lom ovqatlanish-bu insonning sog'lig'i mustahkamlanishiga va kasalliklar kamayishiga ko'maklashadigan, uning o'sishini, normal kamol topishini va hayot faoliyatini ta'minlaydigan ovqatlanish. Ovqatlanish tuzilmasida balansning har qanday buzilishi inson sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatadi, shuningdek turmush sifati pasayishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Respublikamizda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish jarayonida oziq-ovqat sanoati rivojlanishining tadrijiy o'sishini ta'minlashga va mamlakatimizda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirishga yo'naltirilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Aholining daromadlari ham sezilarli ravishda o'sdi, uning xarajatlari tarkibi sifat jihatdan o'zgardi, oziq-ovqat mahsulotlariga sarf-xarajatlar ulushi kamayib, nooziq-ovqat mahsulotlari va xizmatlarga xarajatlar ulushi oshdi (9.2-jadval). Buning hisobiga keyingi yillarda aholining ovqatlanishi sifati ancha yaxshilandi, oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish tuzilmasi o'zgardi, jon boshiga go'sht va go'sht mahsulotlarini iste'mol qilish 1,3 baravar, sut va sut mahsulotlarini iste'mol qilish - 1,6 baravar, tuxum yeyish - 2,2 baravar, sabzavotlarni iste'mol qilish - 2,6 baravar, kartoshkani iste'mol qilish -

1, 7 baravar, mevalarni iste'mol qilish - 4,0 baravar o'sdi.

Ovqatlanish tuzilmasi va rasioni yaxshilanishi boshqa omillar bilan birgalikda aholi sog'lig'i ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Oxirgi 10 yilda tanasining og'irligi yengil bo'lgan bolalar ulushi ikki baravardan ortiqqa qisqardi (4 foizdan 1,8 foizgacha), ayollarning anemiya (kamqonlik) bilan kasallanishi darajasi 2,5 baravar pasaydi. O'zbekiston aholisining o'rtacha umr ko'rishi 6,5 yilga ko'paydi (67 yoshdan 73,5 yoshgacha), ayollarning o'rtacha umr ko'rishi - 75,8 yoshga yetdi.

Shu bilan birga, ijobiy iqtisodiy o'zgarishlar va urbanizasiyaning tez o'sishi va unga xos bo'lgan turmush tarzidagi o'zgarishlar barcha iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar uchun xos bo'lgan nooqilona ovqatlanish bilan bog'liq kasalliklar darajasi oshishiga olib keldi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan ushbu kasalliklar yuqumli bo'lmagan kasalliklarning alohida guruhiga ajratilgan. Yuqumli bo'lmagan kasalliklar darajasining oshishi nooqilona ovqatlanish bilan birgalikda yetarli bo'lmagan jismoniy faollik, tamaki iste'mol qilish va alkogolni zararli iste'mol qilish bilan bog'liqdir.

2014 yilda o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari respublika katta yoshdagi aholisining 67,2 foizga yaqini sabzavotlar va mevalarni Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan tavsiya etiladigan normadan past iste'mol qilishini, 37 foizi tuz miqdori ortiqcha bo'lgan ovqatni iste'mol qilishini, katta yoshdagi aholining 16,4 foizi esa jismoniy faol emasligini ko'rsatdi. Buning natijasida katta yoshdagi aholining 20,2 foizi ortiqcha vaznga va 33,9 foizi yuqori qon bosimga ega.

Aholi sog'lig'ini saqlash va mustahkamlashga yo'naltirilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, kasalliklarning oldini olish, aholi turli guruhlarining tibbiyot fani talablariga muvofiq sog'lom ovqatlanishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishni ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratish Konsepsiyaning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Quyidagilar O'zbekiston Respublikasi aholisining sog'lom ovqatlanishini ta'minlashning asosiy vazifalari hisoblanadi:

1) aholi turli guruhlarining sog'lom ovqatlanishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishni ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratish, jismoniy faollik hamda alkogolli mahsulotlarni va tamaki mahsulotlarini iste'mol qilishni qisqartirish yo'li bilan kasallikka chalinish va bevaqt vafot etishni kamaytirish;

2) nooqilona ovqatlanish bilan bog'liq kasalliklarning oldini olish va ular tarqalishi darajasini pasaytirish, aholi sog'lom turmush tarzining asosi sifatida sog'lom ovqatlanishga doir keng tushuntirish ishlari olib borilishini tashkil etish va shu jumladan ommaviy axborot vositalaridan faol foydalangan holda sog'lom ovqatlanishni targ'ib qilishni kuchaytirish;

3) ovqatlanish bilan bog'liq kasalliklar tarqalishini kamaytirishga yo'naltirilgan sog'lom ovqatlanish masalalari bo'yicha aholining turli guruhlari uchun ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, sog'lom ovqatlanish sohasida fundamental tadqiqotlarni ustuvor rivojlantirish;

4) jamoalarda tashkil etilgan ovqatlanishni tashkil etishni takomillashtirish, homilador va bola emizuvchi ayollarning, shuningdek 3 yoshgacha bo'lgan bolalarning to'laqonli ovqatlanishini tashkil etish, davolash jarayonining ajralmas qismi sifatida davolash-profilaktika muassasalarida parhyezli (davolash va profilaktik) ovqatlanishni yaxshilash;

5) sifat va xavfsizlikka qo'yiladigan zamonaviy talablarga muvofiq oziq-ovqat xom ashyosining asosiy turlarini mamlakatimizda ishlab chiqarishni kengaytirish, almashtirib bo'lmaydigan komponentlar bilan boyitilgan oziq-ovqat mahsulotlari va bolalar ovqatlanishi uchun ixtisoslashtirilgan mahsulotlar, parhyezli (davolash va profilaktik) oziq-ovqat

mahsulotlari va ovqatga biologik aktiv qo'shimchalar ishlab chiqarishni rivojlantirish;

6) oziq-ovqat mahsulotlari va oziq-ovqat xom ashyosiga tegishli bo'lgan texnik reglamentlar va davlat standartlarini ishlab chiqish va qabul qilish;

7) O'zbekiston Respublikasi hududida ishlab chiqariladigan va chet eldan yetkazib beriladigan oziq-ovqat mahsulotlari va oziq-ovqat xom ashyosining sifati ustidan nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirish;

8) aholi sog'lig'i ko'rsatkichlari va tarqalgan alimantar-bog'liq holatlar rivojlanishi dinamikasi tahlili asosida ovqatlanish sohasida monitoring dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish.

2015-2020 yillar davrida O'zbekiston Respublikasi aholisining sog'lom ovqatlanishini ta'minlash Konsepsiyasi va chora-tadbirlar kompleksi qabul qilingan bo'lib, quyidagi ustuvor vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan:

1) nooqilona ovqatlanish bilan bog'liq kasalliklarning oldini olish va ular tarqalishi darajasini pasaytirish, aholi sog'lom turmush tarzining asosi sifatida sog'lom ovqatlanishga doir keng tushuntirish ishlari olib borilishini tashkil etish va shu jumladan ommaviy axborot vositalaridan faol foydalangan holda sog'lom ovqatlanishni targ'ib qilishni kuchaytirish;

2) ta'lim va tibbiyot muassasalarida ovqatlanishni tashkil etish tizimini yanada tartibga solish maqsadida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, tashkil etilgan bolalar jamoalari ovqatlanishi rasionini yaxshilash, O'zbekiston Respublikasi hududida ishlab chiqariladigan va chet eldan yetkazib beriladigan oziq-ovqat mahsulotlari va oziq-ovqat xom ashyosi sifatini nazorat qilishning ta'sirchan mexanizmlarini joriy etish;

3) oziq-ovqat mahsulotlarini mamlakatimizda ishlab chiqarishni, ayniqsa muhim mikronutriyentlar bilan boyitilgan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rag'batlantirish yo'li bilan aholining sog'lom ovqatlanishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishni ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratish, mahalliy xom ashyo asosida oziq-ovqat mahsulotlari yaratish, aholi orasida sog'lom ovqatlanish prinsiplari joriy etilishiga ko'maklashadigan muhitni shakllantirish;

4) aholining turli guruhlari orasida ovqatlanish rasionini va ovqatlanish bilan bog'liq kasalliklar rivojlanishining sabablarini o'rganishga yo'naltirilgan sog'lom ovqatlanish va diyetologiya sohasida fundamental ilmiy tadqiqotlarni ustuvor amalga oshirish.

11.2. Oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligi va ozuqaviy qiymati;

Qishloq xo'jaligining mamlakat oziq-ovqat xavsizligini ta'minlashda asosiy tarmoqlardan biri ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, ushbu yo'nalishda tahlil etilayotgan davrda erishilgan ijobiy natijalarni alohida ta'kidlash joiz. Jumladan, barcha asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlari turlari bo'yicha aholi jon boshiga ishlab chiqarish ko'rsatkichlari miqdor jixatidan o'sgan. Masalan, sabzavotlar 147,2 kg ga, sut yetishtirish 86,6 kg ga va tuxum 69 donaga ko'paygan.

Oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan me'yordagi ehtiyojni aniqlashda mutanosib rasion asosida ovqatlanishni ta'minlash vazifasi faqat me'yordagi kaloriyaga ega bo'lgan va har kuni iste'mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlaridan iborat emasligini e'tiborga olish o'ta muhimdir.

To'laqonli ovqatlanish ko'p jihatdan uning tarkibiga, iste'mol qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining insonning normal rivojlanishi va faoliyat yuritishi, uning organizmida to'g'ri modda almashinuvi, salomatlikni mustahkamlash, kasalliklarning oldini olish, keksayish jarayonini sekinlashtirish va umrni uzaytirish uchun zarur bo'ladigan to'yimli va sifatli

moddalar bilan kerakli darajada ta'minlanishiga bog'liq.

Bu borada ovqat bilan birga o'rnini hych narsa bosolmaydigan aminokislotalar, vitaminlar, mineral moddalar, mikroelementlar va organizmda o'z-o'zidan hosil bo'lmaydigan boshqa moddalarning ham iste'mol qilinishi inson hayoti uchun eng muhim ahamiyatga egadir.

Ana shu foydali moddalar, vitamin va mikroelementlar katta miqdorda faqatgina sabzavotlar, meva va uzum tarkibida bo'ladi va ularning o'rnini boshqa hych qanday mahsulot bosa olmaydi.

Boshqacha aytganda, inson salomatligi, uning uzoq va barakali umr ko'rishi to'g'ri va mutanosib rasion asosida ovqatlanishni ta'minlash bilan chambarchas bog'liq ekani, meva va sabzavotlar uning eng muhim tarkibiy qismi bo'lishi lozimligi hych kimga sir emas. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlari shundan dalolat beradiki, bugungi kunda rivojlanayotgan mamlakatlarda bir kishi uchun tavsiya etilgan kundalik 400 gramm o'rniga juda kam miqdorda - bor- yo'g'i 150-200 gramm meva va sabzavot iste'mol qilinmoqda. Xalqaro diyetologlarning tavsiyasiga ko'ra, inson iste'mol qiladigan oziq-ovqatning kamida 50 foizini meva va sabzavotlar tashkil etishi zarur.

Mamlakatda yetishtiriladigan oziq-ovqat ekinlarining ahvoli, istiqboli va turlari, ulardan olinadigan hosilning mazali ta'mi va foydali xususiyatlari, ularning milliy iqtisodiyot va eksportda tutadigan o'rni, birinchi navbatda, shu davlatning geografik joylashuvi, uning tuproqsharoitiga va shakllangan dehqonchilik madaniyati va saviyasiga, muayyan mahsulotni yetishtirish mahoratiga, bunday mahsulotlarning mahalliy va xorijiy bozorlarda nechog'liq xaridorgir bo'lishiga bog'liq.

Ekspertlarning ma'lumotlariga ko'ra, bizning sharoitimizda yetishtirilgan meva-sabzavotlar bebaho iste'mol xususiyatlari, ya'ni tarkibida tabiiy shakar, amino va organik kislotalar, salomatlik uchun eng muhim bo'lgan mikroelementlar va oziq-ovqat rasionida o'rnini almashtirib bo'lmaydigan turli biologik moddalarga boyligi bilan boshqa mintaqalarda yetishtirilgan ana shunday mahsulotlardan sezilarli ravishda yuqori turadi.

O'zbekistonda yetishtiriladigan meva va sabzavotlarning faqat ularga xos bo'lgan xususiyatlari va to'yimlilik darajasi haqida gapirganda, shuni qayd etish kerakki, mamlakatimiz seleksionerlari sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkaning 170 dan ortiq navini, meva va rezavor ekinlar va uzumning 175 ta yangi navini yaratdilar.

11.3. Oziq-ovqat mahsulotlarining sifatiga bo'lgan talablar.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Tibbiy me'yorlar asosida oziq-ovqat bilan ta'minlanish darajalariga tavsif bering.
2. Oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligi nimalarni taqozo qiladi?
3. Oziq-ovqat mahsulotlarining ozuqaviy qiymati inson salomatligi uchun qanday ahamiyatga ega?

12-mavzu: Jahon mamlakatlarida oziq-ovqat xavfsizligi.

Reja:

9.10. Global iqtisodiy yuz berayotgan o'zgarishlar. Jahon mamlakatlarida oziq-ovqat xavfsizligi masalasi.

9.11. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda halqaro tajribalar. Jahon mamlakatlarida oziq-

ovqat savdosi siyosati.

9.12. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari halqaro savdosining erkinlashtirilishi.

9.13. Oziq-ovqat mahsulotlari importi va eksporti. Oziq-ovqat savdosida boj to'lovlarini qisqartirish imkoniyatlari.

Kalit so'zlar: Global iqtisodiy o'zgarishlar, Jahon mamlakatlari, Oziq-ovqat xavfsizligi masalalari, Halqaro tajribalar, Oziq-ovqat savdosi, Savdo siyosati, Halqaro savdo, Liberallashtirish, Import-Export, Boj to'lovlari.

12.1. Global iqtisodiy yuz berayotgan o'zgarishlar. Jahon mamlakatlarida oziq-ovqat xavfsizligi masalasi.

Jahon hamjamiyati oldida muammolar paydo bo'lib, ularning asosiylari quyidagilardir:

- 1) aholi o'sish sur'atlarining yuqoriligi;
- 2) bir qator mamlakatlarda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi sur'atlarining
- 3) rivojlangan mamlakatlar yordamining qisqarishi;
- 4) ocharchilikning avj olishi;
- 5) tabiiy resurslarning ozayishi;
- 6) jahon bozorlarida uzoq muddat qishloq xo'jaligi mahsulotlariga past turishi

Bugungi kunda 100 dan ortiq mamlakatlar don importiga bog'liqdirlar. Jahon mamlakatlari global inqiroz holatida bo'lib, uning mohiyati cheklangan tabiiy resurslar, biosfera ozuqa tizimi cheklangan imkoniyatlari va yer shari aholisi sonining o'sishi o'rtasidagi muvozanatning buzilishida namoyon bo'lmoqda. Butunjahon oziq-ovqat muammosi, ochlikka

qarshi kurash va ular bilan bog'liq bo'lgan turli kasalliklar milliy davlatlar ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ajralmas qismidir. Oziq-ovqat xavfsizligi insoniyat rivojlanishining muhim bo'g'ini sifatida BMT Mingyillik Sammiti doirasida 2000 yilda ko'rilgan bo'lib, ming yillik deklarasiyasi va BMTning Mingyillik rivojlanish maqsadlarida qayd etilgan.

Ochlik va to'yib ovqat yemaslikning an'anaviy muammolari daromadlar keskin tabaqalanishi sohasida: ijtimoiy planda-sinflar va jamiyatdagi tabaqalar o'rtasida, tizimli-geografikrivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida keskin tus olmoqda. Shu bilan bir qatorda hozirgi zamon yuqori texnologiyali va global taraqqiyot ovqatlanish muammosiga yangi jihatlarni qo'shdi. Jumladan, rivojlangan mamlakatlar bo'ylab «to'kin-sochinlik paradoksi» harakatda bo'lib, faol tarqatib kelinayotgan «tezkor ovqatlanish» transmilliy texnologiyalari (masalan, «Makdonalds», «Kentukki chikens», «Pissa xot»), bilan bir qatorda norasional ovqatlanishning kasalliklari, ortiqcha vazn va semirish, sog'liqning yo'qolishi va birgalikda kechuvchi bir qancha kasalliklarning tarqalishi bilan birgalikda kechmoqda.

FAO tomonidan tashkil etilgan oziq-ovqat xavfsizligiga bag'ishlangan birinchi konferensiya 1974 yilda o'tkazilgan bo'lsa, unda jahon oziq-ovqat muammosini yaqin 10 yil ichida hal qilishga qaror qilingan edi. Lekin keyingi chorak asrda sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsada, bu muammo haligacha hal qilingan yo'q. Agar 20-asrning 70-yillarida jahon aholisining uchdan bir qismi to'yib ovqatlanmagan bo'lsa, bugungi kunda bu ko'ratkich 20%ni tashkil qiladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining jahon savdosi hajmi uch baravar

oshdi, shu bilan bir qatorda jahon qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'sish sur'atlari 3%dan keyingi o'n yillikda 1,6% ga tushdi. Bunda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmi jahonning 90 ta mamlakati, shu jumladan 44 ta Afrika mamlakatlarida pasaydi. Bu jahonda aholi soni yiliga 90-100 mln.kishiga oshib borayotgan va 795 mln.dan ortiq to'yib ovqatlanmayotgan sharoitda yuz berayapti.

Jahonda va alohida mamlakatlarda oziq-ovqat xavfsizligi holati turlicha bo'lib, jumladan, Shimoliy Amerika aholisining bir sutkalik ehtiyojlari 2400 kkal ni tashkil qilganda, afrikalik aholiiki 2150 kkal ni tashkil qilgan.

Aholi sonining o'sishi. Taxminlarga ko'ra aholi soni 2050 yilda 9,8 mlrd. kishini tashkil qiladi. Guruch iste'mol qiluvchi mamlakatlarda aholi soni 4,5 mlrd.ni, don iste'mol qiluvchi mamlakatlarda- 1,5 mlrd. kishini, tuganakli o'simliklar, jo'xori va chorvachilik mahsuloti iste'mol qiluvchilar soni 1,2-1,3 mlrd. kishini tashkil qilishi kutilmoqda.

Aholi umumiy sonida yoshlarning tarkibi 2050 yillarda Afrika mamlakatlarida bir sutkalik energiya miqdorini 7 %ga oshishiga va rivojlangan mamlakatlarda 1 %ga kamayishiga olib keladi.

Tug'ilish darajasining pasayishi oziq-ovqat iste'molini rivojlanayotgan mamlakatlar uchun 1 % ga, G'arbiy Osiyo mamlakatlari uchun 2 % ga pasaytiradi.

Urbanizasiya ovqatlanishga ehtiyojning kamayishiga olib keladi, chunki qishloq aholisiga nisbatan shahar aholisining jismoniy faolligi birmuncha past. Natijada urbanizasiya darajasining oshishi Osiyo mamlakatlarida oziq-ovqat mahsulotlariga ehtiyojni 4 %ga, Afrika mamlakatlarida 3 %ga kamaytiradi. Lekin ayrim mutaxassislar turmush tarzining boshqa mamlakatlarda iste'mol darajasi va vositalarining o'zgarishiga olib kelishini uqtirishayapti. FAO baholashicha, keyingi 30 yilda go'sht mahsulotlari iste'moli Osiyo va Lotin amerikasi mamlakatlarida uch baravarga oshadi.

Ko'rsatilgan o'sish sur'atlariga erishish uchun o'simlik asosidagi oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishini diversifikasiyalash va hosildorlar navlar maydonini oshirish bo'yicha ishlarni kuchaytrish kerak. Bunda rivojlanayotgan mamlakatlar ekologik ahvolini hisobga olgan holda rivojlangan mamlakatlarning darajasiga yaqinlashgan o'rtacha hosilga erishishga harakat qilishi kerak.

Donli, ildizmevali va boshqa o'simliklar hosildorligini oshirishga qaratilgan agronomik va genetik tadqiqotlarni davom ettirish taklif etilayapti. Qishloq xo'jaligi sohasidagi texnologik taraqqiyot inson kapitali sifatini oshirish, sog'liqni saqlashni yaxshilash, savodsizlikka qarshi kurashish bilan birga borishi kerak.

Xitoy va Sharqiy Osiyoning qator mamlakatlarida aholi daromadlari oshishi kuzatilib, har yili go'sht iste'molining oshishi 5 %ni tashkil qilmoqda. Xitoy hukumati yuqori oqsilli o'simlik, masalan soya mahsulotlarini iste'molini rag'batlantirishga harakat qilmoqda, lekin davlat nazorati bekor qilingani tufayli uning natijasi samarasiz bo'lmoqda. Farovonlikdan kasalliklar to'yib ovqat yemaslik kasalliklaridan ustun kelmoqda, masalan, yurak-tomir kasalliklari soni oshib, hayvon yog'ini ko'p iste'mol qilishdan yuzaga kelmoqda. Ayrim prognozlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda go'sht ishlab chiqarish 2020 yilda rivojlangan mamlakatlarga nisbatan 4 baravar tezlashadi va 2020 yilda ular go'shtning 60 %ini, sutning 52 %ini ishlab chiqaradi. Xitoy yirik go'sht ishlab chiqaruvchi, Hindiston sut yetishtiruvchi mamlakatga aylanadi.

12.2. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda halqaro tajribalar. Jahon mamlakatlarida oziq-

ovqat savdosi siyosati.

Dunyoning ko'p mamlakatlarida oziq-ovqat xavfsizligiga erishish qishloq xo'jaligi va savdo tarmog'ida strategiya va dasturlarning tatbiqiga bog'liq. Ularni to'rtta guruhga bo'lish mumkin:

1. Ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash siyosati;
2. Savdo siyosati;
3. Iste'molni qo'llab-quvvatlash strategiyalari;
4. 4. Ozuqa moddalar ta'minoti dasturlari.

Bunday dasturlar bir birini cheklamagan va ko'p mamlakatlarda bir vaqtda amalga oshirilganini ta'kidlash lozim. Ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash siyosati yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida "Yashil inqilob" nomi bilan tanilgan ekinlar hosildorligi birdan yuksalishi jarayoni sharofati bilan oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi ancha oshdi.

Savdo siyosati turli mamlakatlarda oziq-ovqat savdosi siyosati savdoni cheklovchi va savdoni erkinlashtiruvchi yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

Savdo cheklovlari. Xalqaro oziq-ovqat savdosida o'sishga qaramay, oziq-ovqat mahsulotlarining 90 foizi mamlakat ichki bozorlarida iste'mol qilinadi. Bunday baland foiz ko'rsatkichi ko'p mamlakatlar tomonidan oziq-ovqat xavfsizligiga erishish uchun oziq-ovqat importiga nisbatan kiritgan cheklovlari tufaylidir. Bu odatda lisensiyalash, baland tariflar va to'lovlar orqali milliy ishlab chiqaruvchilarni himoyalash va o'zini o'zi oziq-ovqat bilan ta'minlash maqsadida qilinadi. O'zini o'zi oziq-ovqat bilan ta'minlash dasturlari asosan eng zarur ekinlar, jumladan bug'doy, guruch va boshqa donli ekinlar yetishtirilishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Mazkur dasturlar turli mamlakatlarda turlicha bo'lib, yonilg'i va moylar, o'g'itlar va pestisidlar uchun subsidiyalar berish hamda ishlab chiqarishni nazorat qilish, jumladan tayyor mahsulotlar uchun ichki narxlarni belgilash va oziq-ovqat mahsulotlarini markazlashtirilgan ravishda xarid qilishga qaratilgan. Mamlakatga importni cheklash o'z ishlab chiqarishini ko'paytirish, asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilarga iqtisodiy jihatdan ko'maklashadi.

Import cheklovlariga qo'shimcha ravishda ba'zi mamlakatlar eksport cheklovlarini qo'llashadi. Oziq-ovqat eksporti cheklovi ichki bozorni barqarorlashtirish va oziq-ovqat mahsulotlarining narxlarini cheklashga qaratilgan. G'alla eksportiga nisbatan cheklovlar hosil yomon bo'lganda aholi uchun oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash maqsadida qo'llaniluvchi vaqtinchalik choradir. Ukraina kabi mamlakatlar bunday chorani qo'llashadi. Eksport cheklovlari aholiga mazkur mahsulotlarga ega bo'lish uchun iqtisodiy imkoniyat berish maqsadida ichki bozorda oziq-ovqat mahsulotlarini muvofiqlashtirish vositasidir.

Savdoni erkinlashtirish. Ko'p mamlakatlarda umuman savdo va xususan tashqi savdoni erkinlashtirishga qaratilgan dasturlar ushbu soha va makroiqtisodiy islohotlarning ajralmas qismidir. Shu sababli savdoning oziq-ovqat xavfsizligiga ta'sirini islohotlarning boshqa qismlaridan alohida baholash qiyin. Iqtisodiyotda tovarlar va resurslarni taqsimlashning eng samarali vositasi bozor mexanizmlaridir.

Shu sababli erkin savdo oziq-ovqat mahsulotlarini taqsimlashning eng tejamkor vositasi bo'lib, ishlab chiqaruvchilarga o'z mahsuloti narxini eng past chiqimlar bilan belgilashga imkon beradi.

Bundan farqli o'laroq bozor to'siqlari (masalan, tariflar) va qishloq xo'jaligi subsidiyalari samarali taqsimlashga xalaqit beradi.

Erkin savdo milliy iqtisodiyotga bozorning ba'zi qismlarida qiyosiy ustunliklarga erishish imkonini beradi. Ko'p mamlakatlarning tajribasi shuni namoyon qiladiki, savdoni erkinlashtirish va xalqaro bozorlarda oziq-ovqat mahsulotlarining xaridi bunday ustunliklarga past narxlar va tanlovning ko'pligi bilan erishishga imkon beradi. Xalqaro bozorlar ham ishlab chiqarish keragidan oshiq yoki kam bo'lsa ichki bozorni barqarorlashtirishga imkon beradi. Bundan tashqari xalqaro savdo unumdorlikni oshirish va resurslarni oqilona taqsimlash orqali rentabellikni oshirishga imkon beradi. Mazkur ustunliklar tufayli savdoni erkinlashtirish ba'zi mamlakatlarda oziq-ovqat xavfsizligiga erishishning vositalaridan biriga aylandi.

Jahon Banki erkin savdo siyosatining quyidagi tarkibiy qismlarini belgiladi:

- Lisenziyalash va boshqa miqdoriy cheklovlar yo'qligi, salomatlik, xavfsizlik va atrof- muhitga bog'liq cheklovlar bundan mustasno;
- Tariflar pastligi va birlashtirilganligi: davlat byudjetini to'ldirish uchun tariflar zarur bo'lgan paytda umumiy tarif darajasi zarur mablag'ni yig'ish uchun yetarli bo'lishi lozim. Spirtli ichimlik va tamaki mahsulotlari kabi tovarlarga nisbatan baland tariflar kiritilishi mumkin bo'lib, mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlarga ham shunday soliqlar qo'llanilishi sharti mavjud;
- Eksportchilarning yarim tayyor mahsulotlarini tarifsiz import qilishga imkon beruvchi samarali va byurokratik bo'lmagan bojxona tizimi;
- Dempingga qarshi choralar yo'qligi;
- Raqobatli xizmatlar bozori: erkin raqobatni ta'minlashga qaratilgan choralar hamda bozorga kirayotgan xorijiy korxonalarni kamsitmaslik;
- Xalqaro bitimlar, Jahon Savdo Tashkiloti talablari va iqtisodiyotda tarkibiy islohotlar natijasida bugungi kunda aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlar o'z oziq-ovqat bozorlarini ochib, savdoni erkinlashtirishga intilishmoqda.

Savdoni erkinlashtirish iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlab, o'z navbatida turmush darajasi va uy xo'jaliklari uchun oziq-ovqat yetarliligini ta'minlaydi. FAO o'tkazgan tadqiqotga binoan tuzilmaviy islohotlar tufayli (jumladan savdoni erkinlashtirish) Osiyo, Afrika va Janubiy Amerikadagi 15 davlatdan o'ntasi jon boshiga qishloq xo'jaligi mahsuloti o'sishiga erishishdi. Faqat tegishli sharoitda xalqaro savdo mamlakat va uy xo'jaliklarning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash mumkin. FAO tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, agar kompensasiya dasturlari bo'lmasa, qisqa va o'rta muddatda savdoni erkinlashtirish oziq-ovqat xavfsizligi uchun salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Iste'molni qo'llab-quvvatlash siyosati. Iste'molni qo'llab-quvvatlash dasturlarining maqsadi butun aholi yoki uning bir qismiga muayyan oziq-ovqat mahsulotlariga ega bo'lish uchun iqtisodiy imkoniyatni ta'minlashdir.

Maqsadli oziq-ovqat bilan ko'mak dasturlari. Maqsadli oziq-ovqat bilan ko'mak dasturlari aholining maxsus guruhlari uchun oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan. Masalan, ko'p mamlakatlarda maktab o'quvchilari uchun tekin yoki arzon oziq-ovqat ta'minoti dasturi mavjud. Mazkur dasturlar bolalarning aqliy va jismoniy rivojlanishini takomillashtirish, ularning o'qish qobiliyatini kuchaytirish va kelajakda mamlakatda mehnat unumdorligini yuksaltirishga xizmat qiladi. Maqsadga qaratilgan dasturlar yana homilador ayollar, chaqaloq bolali ayollar va maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalar kabi aholi qatlamlariga qaratilishi mumkin. Maxsus oziq-ovqat ko'mak dasturining muvaffaqiyatli misoli qilib AQSh Qishloq xo'jaligi departamentining Oziq-ovqat kuponlari dasturini olish mumkin.

AQShda eng katta ijtimoiy ko'mak dasturlaridan biri bo'lib, kam ta'minlangan shaxs va oilalarda oziq-ovqat xarid qilishda yordam beradi.

Universal oziq-ovqat bilan ko'mak dasturlari. Maqsadli oziq-ovqat ko'mak dasturlaridan farqli o'laroq universal dasturlar butun aholi uchun muayyan oziq-ovqat mahsuloti yoki mahsulotlar guruhini kafolatlangan minimum iste'mol darajasini ta'minlash uchun mamlakat miqyosida subsidiya berishadi. Iste'molchilar uchun subsidiyalarning tarixi uzoq bo'lib, qadimiy Rimda ham hukumat nonga nisbatan subsidiya kiritgan. Bugungi kunda ko'p mamlakatlar non kabi oziq-ovqat mahsulotlariga nisbatan iste'mol subsidiyalari berib, bu siyosiy nuqtai nazardan ommabopdir. Aholini arzon non bilan ta'minlash uchun hukumat g'alla yetishtirish va qayta ishlanishini subsidiyalashtirishi mumkin. Sovet Ittifoqida chorvachilik mahsulotlari iste'moli uchun subsidiyalar oziq-ovqat iste'molida butun aholiga ko'mak misolidir.

Iste'molchilar uchun subsidiyalar oziq-ovqat mahsulotlarining narxlarini barqarorlashtirib, siyosiy norozilik oldini olishga imkon beradi. Oziq-ovqat mahsulotlari narxlarining oshishi Dominikana Respublikasi (1994), Misr (1977), Indoneziya (1998), Iordaniya (1989, 1996), Liberiya (1979), Marokash (1981, 1984), Peru (1978), Sudan (1979, 1982), Tunis (1984), Yaman (1998), Zambiya (1986) va Zimbabveda (1988, 2000) keng miqyosda tartibsizliklarga olib keldi. Iste'molchilar uchun subsidiyalarning siyosiy afzalliklariga qaramay, ko'p mamlakatlar mazkur dasturlardan voz kechishdi, chunki iqtisodiy chiqimlarga qiyoslaganda ularning samaradorlik darajasi past edi.

Boshqa davlatlarda olib borilgan tadqiqotlar natijalari iste'mol subsidiyalari milliy/universal dasturlarining samarasizligini tasdiqladi. Masalan, Filippin orollarining kam ta'minlangan aholisiga bir peso hajmida oziq-ovqat yordamini berish uchun guruch iste'moliga 4,3 dan 6,0 pesogacha sarflash talab qilinadi. Butun mamlakat miqyosida subsidiyalashning iqtisodiy qiymati yuqori bo'lganligi tufayli ko'plab mamlakatlar undan voz kechib, aholining kam ta'minlangan qatlamlariga yo'naltirilgan maqsadli dasturlarga e'tibor qaratishni afzal bilmoqda.

Mavzu bo'yicha savollar:

1. Global iqtisodiyotda yuz berayotgan o'zgarishlar va jahon mamlakatlarida oziq-ovqat xavfsizligi masalasiga tavsif bering.
2. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda xalqaro tajribalardan qanday foydalanish mumkin?
3. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda xalqaro tashkilotlar o'z oldiga qanday maqsad va vazifalarni qo'yadi?

13-mavzu: Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligida halqaro tashkilotlar.

Reja:

- 9.14. Oziq-ovqat xavfsizligida halqaro tashkilotlarning tutgan o'rni;
- 9.15. BMT ning jahon oziq-ovqat dasturi. Butunjahon savdo tashkiloti: unga a'zo bo'lishning afzalliklari va chiqimlari;
- 9.16. Qishloq xo'jaligi va oziq ovqat bo'yicha halqaro tashkiloti (FAO) ning jahonda oziq-ovqat xavfsizligi ko'rsatkichlari;
- 9.17. Oziq-ovqat xavfsizligida Qurg'oqchil hududlarda qishloq xo'jaligi tadqiqodlari bo'yicha halqaro markaz (ICARDA) tashkilotining faoliyati;

9.18. Oziq ovqat xavfsizligida Markaziy Osiyo va Kavkaz davlatlari agrotadqiqot institutlari uyushmasi (CACAARI) tashkilotining faoliyati.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat xavfsizligi, Halqaro tashkilotlarning o'rni, BMT, Oziq-ovqat dasturlari, WTO, WTO ga a'zo bo'lish afzalliklari, FAO va uning ko'rsatkichlari, Qurg'oqchil hududlar, ICARDA, CACAARI.

13.1. Oziq-ovqat xavfsizligida halqaro tashkilotlarning tutgan o'rni;

13.2. BMT ning jahon oziq-ovqat dasturi. Butunjahon savdo tashkiloti: unga a'zo bo'lishning afzalliklari va chiqimlari;

13.3. Qishloq xo'jaligi va oziq ovqat bo'yicha halqaro tashkiloti (FAO) ning jahonda oziq-ovqat xavfsizligi ko'rsatkichlari;

13.4. Oziq-ovqat xavfsizligida Qurg'oqchil hududlarda qishloq xo'jaligi tadqiqodlari bo'yicha halqaro markaz (ICARDA) tashkilotining faoliyati;

13.5. Oziq ovqat xavfsizligida Markaziy Osiyo va Kavkaz davlatlari agrotadqiqot institutlari uyushmasi (CACAARI) tashkilotining faoliyati.

Birlashgan Millatlar tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) 1945 yilda ovqatlanish sifatini yaxshilash, agrar sektorda mehnat unumdorligini oshirish, qishloq holisi yashash sharoitlarini yaxshilash va jahon iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatish maqsadida ta'sis etilgan. FAO o'z faoliyatini to'rt sohada olib boradi. Birinchidan, FAO axborot tarmog'i vazifasini bajaradi. Rivojlanish sohasida maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi axborotlarni agronom, o'rmon va baliq hamda qishloq xo'jaligi mutaxassislari, sosiolog va iqtisodchilar yig'adilar, tahlil qiladilar va tarqatadilar.

Ikkinchidan, FAO o'zining a'zolari bilan qishloq xo'jaligi sohasidagi siyosat, qo'llabquvvatlash, ocharchilikni kamaytirish va qishloq joylarida rivojlanish milliy strategiyasini yaratish va qonunchilikni tayyorlash, rejalashtirish fikr almashadi.

Hozirgi zamonning murakkab sharoitida FAO forumida davlat vakillari tengma-teng uchrashib, qishloq xo'jaligi siyosatini muhokama qilishi va muzokaralar olib borishi mumkin.

Nihoyat, axborot resurslari turli mahalliy loyihalarda ishlatilishi mumkin. Uning bajarilishida banklar, rivojlangan mamlakatlardan yo'naltiriluvchi moliyaviy mablag'lar safarbar etiladi, FAO ham texnik yordam, ham cheklangan moliyalashtirish ko'rsatadi. FAO o'zining 184 a'zosi nomidan ish ko'radi. U minglab hamkorlar-fermer birlashmalaridan tortib individual tadbirkorgacha, nohukumat tashkilotlaridan tortib banklargacha hamkorlik qiladi.

Favqulodda holatlarda FAOning roli oziq-ovqat yordami emas, balki qishloq aholisiga oziqovqat mahsuloti ishlab chiqarishni tiklashga ko'maklashishdan iborat.

Oziq-ovqat ta'minotining maxsus dasturi rivojlanayotgan mamlakatlarda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni ko'paytirish va daromadlarni oshirishga ko'maklashadi. Markaz 134 ta mamlakatga 1300 ta qishloq xo'jaligini rivojlantirish dasturi yaratishga yordam berdi, tashqi moliyalashtirish manbalaridan 38 milliard dollar jalb etildi.

Har ikki yilda bir marta konferensiya o'tkazilib, amalga oshirigan ishlar muhokama qilinadi, tashkilot faoliyatining asosiy tamoyillari aniqlanadi, keyingi yillarda faoliyat dasturi, byudjeti qabul qilinadi. Bu konferensiyada Bosh direktor olti yil muddatga saylanadi. FAO byudjeti uning a'zolari tomonidan badallar ko'rinishida moliyalashtiriladi, uning miqdori konferensiya tomonidan o'rnatiladi.

Hozirgi vaqtda FAO xodimlari 1,5 ming kishini, yordamchi personal 2,2 ming kishini

tashkil qiladi. Uning shtab-kvartirasi Rimda joylashgan.

Butunjahon oziq-ovqat dasturi BMT tizimida 1963 yilda tashkil etilgan jahonda yirik gumanitar tashkilot bo'lib, rivojlanayotgan mamlakatlarda ochlik va qashshoqlikka qarshi kurashish maqsadida tashkil etilgan bo'lib, har yili 4 mlnga yaqin oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlaydi.

Qurg'oqchil hududlarda qishloq xo'jaligi tadqiqotlari bo'yicha xalqaro markaz (ICARDA) 1977 yilda tashkil topgan bo'lib, butun dunyo bo'yicha joylashtirilgan 15 ta Xalqaro strategik markazlarning biri hisoblanadi va xalqaro qishloq xo'jalik tadqiqotlari maslahat guruhi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi, IKARDA milliy, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar, rivojlanayotgan mamlakatlarning universitetlari, nodavlat tashkilotlari va vazirliklari bilan, shuningdek sanoati rivojlangan mamlakatlarning ilg'or ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlikdagi faoliyatni amalga oshiradi.

Uning asosiy maqsadi qashshoq fermerlarni resurslar bilan ta'minlash, ilmiy tadqiqot natijalari asosida ularning muammolarini yechishdir. Markazning tarkibida 32 mamlakatdan 600 ta mutaxassis ishlaydi. Uning faoliyati natijasida keyingi 10 yilda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish jahonda 70 foizga oshdi. Markazning amalga oshirayotgan chora-tadbirlari:

- 2) yer-suv resurslari, hayvonot dunyosini o'zgarib borayotgan iqlim sharoitlariga moslashtirish;
- 3) suv resurslarini tejash va samarali foydalanish;
- 4) xarajatlarni kamaytirish va qishloq xo'jaligi barqarorligini oshirish;
- 5) qishloq xo'jaligini diversifikasiyalash;
- 6) chorvachilik uchun yem-xashak yetishtirishda yaylovlarni ko'paytirish;
- 7) qishloq hududlarida ayollarning huquq va imkoniyatlarini oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Asosiy adabiyotlar

1. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi - (darslik)- T.: TDIU, 2004. - 304 bet.
2. Abdug'aniyev A., Avdug'aniyev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. -T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006 yil. -288 bet.
3. Abdug'aniyev A., Abdug'aniyev A.A. - Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti. Darslik. -T.: TDIU, 2004.304 bet.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Iqtisodiyotning agrar sektori. T.Jo'rayev, Sh. Allayarov, X.Asatullayev, T. Umarov, Ma'ruzalar matni. -T.: TIM, 2012
2. Salomov T. Hamdamov Q.S. Tursunxo'jayev T.L., To'raxo'jayev T.I., Hakomov R.X., O'roqov N.I., Aripov I.M., Jahon qishloq xo'jaligi. O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2004. - 128 b.
3. Hakimov R. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti, -T.: MCHJ "RAM-S", - 2007. 367 b.
4. Hakimov R., Otaqulov M., Yusupov E., Yusupov M., Agrosanoat majmui iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2004. - 160 b.
5. Salimov T., Hamdamov Q.S., Tursunxo'jayev T. L., To'xtayev T.I., Xakimov R.X.,

O'roqov N.L., Aripov I.M. Jahon qishloq xo'jaligi. O'quv qo'llanma. - T.: TDIU, 2004. - 128 b.

6. Saidova D.N., Rustamova I.B., Tursunov Sh.A. "Agrar siyosat va oziq-ovkat xavfsizligi". O'quv qo'llanma. T.: "O'zR Fanlar Akademiyasi Asosiy kutubxonasi" bosmaxonasi nashriyoti, 2016. - 257 b.

Xorijiy adabiyotlar:

1. Gail L. Cramer, Clarence W. Jensen, Douglas D. Southgate, Jr. Agricultural Economics and agrobusiness. - New York, 2001. - 519 p.
2. Just R.E., N Bockstael. Commodity and resource policies in Agricultural Systems, Springer- Verlag, Berlin Heidelberg 1991
3. OECD (2012), Food and Agriculture, OECD Green Growth Studies, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264107250-en>
4. David Colman and Trevor Young, 1989. Principles of Agricultural Economics. Markets and Prices in Less developed countries. Cambridge. Cambridge CB2 1RP, United Kingdom.
5. Suresh Chandra Babu, Sandjar Djalolov, 2006. Policy Reforms and Agriculture Development in Central Asia. Springer Science + Business Media, Inc. NY 10013, USA
6. Попов Н. А. Экономика сельского хозяйства: Учебник. - М.: Изд-во "Дело и сервис", 2000. - 367 с.
7. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник Для Студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1990. - 480 с.
8. Б.А. Кандиус, Экономика агропромышленного комплекса: учебное пособие // Пос. Акад. Наук, Ин-т, Европыи. - М.: Памятники исторической мысли, 2011, 284 с. УРЛ:[хттп://33950.ксу.ру/бсовер/0000690287_шм.пдф](http://33950.ксу.ру/бсовер/0000690287_шм.пдф)
9. Ткач А.Б. Сельскохозяйственная кооперация: Учебное Пособие. - 3 - е изд., испр. И доп. - М.: Издателско-торговая корпорация "Дашков И Ко", 2005. - 364 с. 2 экз.
10. Устойчивые развитие сельского хозяйства и сельских территорий: Зарубежный опыт и проблем России, - М.: Т-во научных изданий КМК. 2005 - 615 с.
11. Бусел И.П. Агробизнес: Учебное пособие - Минск, 2009.

Internet saytlari

7. www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
8. www.agro.uz - O'zbekiston Respublikasi Qishloq va Suv xo'jaligi vazirligi portali.
9. www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi portali
10. www.gov.uz - O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali.
11. www.fao.org - Birlashgan millatlarning qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tashkiloti portali.